

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

[૨૦૨૨] ૩ એસ.સી.આર. ૩૮૯

કેરળ સરકારના સચિવ, સિંચાઈ વિભાગ અને અન્ય

વિ.

જેમ્સ વર્ગીસ અને અન્ય

(સિવિલ અપીલ નં. ૬૨૫૮/૨૦૧૪)

૪ મે, ૨૦૨૨

[એલ. નાગેશ્વર રાવ અને બી. આર. ગવઈ, ન્યાયમૂર્તિઓ]

કેરળ મધ્યસ્થતા કલમોની રદબાતલ અને એવોર્ડોના પુનઃખોલવાના અધિનિયમ, ૧૯૯૮ – તેની બંધારણીય માન્યતા – રાજ્ય વિધાનમંડળની

કાનૂન બનાવવાની સક્ષમતાના આધાર પર પડકારવામાં આવેલ – રાજ્યની સિંચાઈ યોજનાસંબંધિત કરારો – વિવાદો – મધ્યસ્થતા સંદર્ભો – રાજ્યએ ૧૯૯૮નો કેરળા અધિનિયમ બનાવ્યો, જેમાં કરારોમાં રહેલી મધ્યસ્થતા કલમો રદ કરવાની, તે હેઠળ નિયુક્ત મધ્યસ્થોની સત્તા પરત ખેંચવાની અને અમુક એવા મધ્યસ્થતા સંદર્ભોમાં, જેઓ અંગે મર્યાદાનો સમયગાળો પૂર્ણ થઈ ગયો હતો, અગાઉથી પસાર થયેલા એવોર્ડો અથવા હુકમનામાઓ વિરુદ્ધ અપીલો દાખલ કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી – શું રાજ્ય વિધાનમંડળને ૧૯૯૮નો કેરળા અધિનિયમ ઘડવાની વિધાનક્ષમતા હતી – નિર્ધારિત: ૧૯૯૮નો કેરળા અધિનિયમ, તેના મૂળ સ્વરૂપ અને સારમાં, બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩ની પ્રવેશ ૧૩ સાથે સંબદ્ધ છે અને સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ની પ્રવેશો ૧૨, ૧૩, ૧૪ અને ૩૭ સાથે અથવા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ સાથે નહીં – તેથી, ૧૯૯૮નો કેરળા અધિનિયમ રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનક્ષમતાની હદમાં આવે છે – કોઈપણ સ્થિતિમાં, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરીને ધ્યાનમાં લેતા, ૧૯૯૮નો કેરળા અધિનિયમ કેરળા રાજ્યની અંદર પ્રબળ રહેશે – ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦ – સાતમી અનુસૂચિ, યાદી ૩, પ્રવેશ ૧૩ અને અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) – મધ્યસ્થતા અધિનિયમ, ૧૯૪૦ – સિદ્ધાંતો – મૂળ સ્વરૂપ અને સારનો સિદ્ધાંત.

કેરળ મધ્યસ્થતા જોગવાઈઓના રદકરણ અને એવોર્ડોના પુનઃખોલવાના અધિનિયમ, ૧૯૯૮ – તેની બંધારણીય માન્યતા – રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાઓ પર અતિક્રમણ થવાના આધાર પર પડકારવામાં આવેલ – રાજ્યની સિંચાઈ યોજનાને સંબંધિત કરારો – વિવાદો – મધ્યસ્થતા સંદર્ભો – રાજ્યએ કેરળ અધિનિયમ, ૧૯૯૮ અમલમાં મૂક્યો, જેમાં કરારોમાં રહેલી મધ્યસ્થતા જોગવાઈઓના રદકરણ, તે હેઠળ નિયુક્ત મધ્યસ્થોના અધિકારના પરત ખેંચાણ અને કેટલાક મધ્યસ્થતા સંદર્ભોમાં, જેમાં મર્યાદાનો સમયગાળો પૂર્ણ થઈ ગયો હતો, અગાઉથી જ અપાયેલા એવોર્ડો અથવા હુકમનામાઓ વિરુદ્ધ અપીલો દાખલ કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી – શું કેરળ અધિનિયમ, ૧૯૯૮ અદાલતોની ન્યાયિક સત્તાઓ પર અતિક્રમણ કરતો હતો અને તેથી સત્તાઓના વિભાજનના સિદ્ધાંતથી પ્રભાવિત થતો હતો – ઠરાવ્યું: વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદો દેખીતી રીતે તેની સક્ષમતા હેઠળનો જણાતો હોય, તો પણ જો સારૂપે તે ન્યાયિક પ્રક્રિયામાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો પ્રયાસ હોવાનું દર્શાવવામાં આવે, તો એવો કાયદો સત્તાઓના વિભાજનના સિદ્ધાંતના ભંગને કારણે અમાન્ય ઠરી શકે – કેરળ અધિનિયમ, ૧૯૯૮, જે એવા એવોર્ડોને નિષ્પ્રભાવી બનાવે છે જે “અદાલતના નિયમો” બની ગયા છે, રાજ્યની ન્યાયિક કાર્યો પર અતિક્રમણ છે અને તેથી “સત્તાઓના વિભાજન”ના સિદ્ધાંતનો ભંગ કરનાર છે – કેરળ અધિનિયમ, ૧૯૯૮ રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાઓ પર અતિક્રમણ કરે છે અને તેથી આ કારણસર તેને અસંવિધાનિક ગણાવી રદ કરવા યોગ્ય છે – સિદ્ધાંતો – “સત્તાઓના વિભાજન”નો સિદ્ધાંત.ભારતનું બંધારણ,

૧૯૫૦ – સાતમી અનુસૂચિ, યાદી ૩, પ્રવેશ ૧૩ – મધ્યસ્થતા – રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાન ક્ષમતા – ઠરાવ્યું: મધ્યસ્થતાનો વિષય બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩, એટલે કે સમવર્તી યાદીની પ્રવેશ ૧૩ માં આવેલ છે – કારણ કે મધ્યસ્થતાનો વિષય સમવર્તી યાદીમાં છે, રાજ્ય પણ તે અંગે કાયદો બનાવી શકે છે.

ભારતનું સંવિધાન, ૧૯૫૦ – અનુચ્છેદ ૨૫૪, ખંડ (૨) – કેન્દ્રીય કાયદો અને રાજ્ય કાયદા વચ્ચેનો સંઘર્ષ – ઠરાવ્યું: સામાન્ય રીતે, જો કેન્દ્રીય કાયદો અને રાજ્ય કાયદા વચ્ચે કોઈ સંઘર્ષ હોય, તો અનુચ્છેદ ૨૫૪ના ખંડ (૧)ને ધ્યાનમાં લેતા, કેન્દ્રીય કાયદો પ્રબળ રહેશે – જો કે, અનુચ્છેદ ૨૫૪ના ખંડ (૨)ને ધ્યાનમાં લેતા, જ્યારે રાજ્ય કાયદો વિચારણા માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો હોય અને તેને ભારતના રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત થઈ હોય ત્યારે રાજ્ય કાયદો પ્રબળ રહેશે.

વિધાનમંડળ – રાજ્ય વિધાનમંડળ – તેની વિધાનક્ષમતા અંગે – આ આધારે પડકાર કરવામાં આવ્યો કે તેણે સંસદની વિધાનક્ષમતા પર અતિક્રમણ કર્યું હતું – ઠરાવ્યું: આવી પરિસ્થિતિમાં, આપેલ વિધાન કયા પ્રવેશ સાથે સંબંધિત છે તે નક્કી કરવા માટે તત્વ અને સારના સિદ્ધાંતનો અમલ કરવો પડે – એકવાર તે રીતે નક્કી થઈ જાય પછી, અન્ય વિધાનમંડળ માટે અનામત ક્ષેત્રમાં થતું કોઈ અનુસંગિક અતિક્રમણ કોઈ મહત્વ ધરાવતું નથી – સંઘ યાદીની પ્રાધાન્યતા રાજ્ય વિધાનમંડળને યાદી ૨ની અંદરના કોઈપણ વિષય સાથે વ્યવહાર કરવામાં

અટકાવશે નહીં, ભલે તે અનુસંગિક રીતે યાદી ૧ની કોઈપણ બાબતને અસર કરતી હોય – જો રાજ્યને તે વિષય પર કાયદેસર વિધાન કરવાની ક્ષમતા હોય, તો યાદી ૧ની કોઈપણ બાબત પર થતું કોઈ અનુસંગિક અતિક્રમણ રાજ્ય વિધાનમંડળને અસર કરશે નહીં – ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦ – સાતમી અનુસૂચિ – યાદીઓ ૧, ૨ અને ૩.

મધ્યસ્થતા અધિનિયમ, ૧૯૪૦ – મધ્યસ્થતાના નિર્ણયોને “અદાલતનો નિયમ” બનાવવા માટે ચુકાદાઓ અને હુકમનામાંઓ પસાર કરતી વખતે અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ અદાલત દ્વારા વપરાતી સત્તાઓ – તેની પ્રકૃતિ – ઠરાવ્યું: તે ન્યાયિક સત્તાઓ છે – મધ્યસ્થતાનો નિર્ણય “અદાલતનો નિયમ” બનાવવાની સત્તા યાંત્રિક સત્તા નથી.

સિદ્ધાંતો / તત્વો – બંધારણ હેઠળનું “સત્તાઓના વિભાજનનું સિદ્ધાંત” ચર્ચાયેલું.

આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કાયદા અંગેની સંયુક્ત રાષ્ટ્ર આયોગ

(યુએનસિટ્રલ) આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થતા અંગેનો આદર્શ કાયદો – સંયુક્ત રાષ્ટ્ર મહાસભા દ્વારા ૧૧મી ડિસેમ્બર ૧૯૮૫ના રોજ પસાર કરાયેલ ઠરાવ – તેનો પ્રભાવ – ઠરાવવામાં આવ્યું: મહાસભાએ માત્ર આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થતાની પ્રથાઓ સંબંધિત હદ સુધી યુએનસિટ્રલ આદર્શ કાયદો સ્વીકારવાની ભલામણ કરી હતી – સંસદે, કેટલીક ફેરફારો સાથે, દેશીય

મધ્યસ્થતા સંબંધિત કાનૂન ઘડતર માટે યુએનસિટ્રલ આદર્શ કાયદાનો યોગ્ય વિચાર કર્યો છે – તેમ છતાં, માત્ર તેના આધારે એવું કહી શકાય નહીં કે યુએનસિટ્રલ આદર્શ કાયદાને અનુરૂપ કાયદો બનાવવા માટે સંસદ પર તે બંધનકારક હતું – મધ્યસ્થતા અને સમાધાન અધિનિયમ, ૧૯૯૬.

અપીલોનો નિકાલ કરતાં, અદાલતે

એવું ઠરાવવામાં આવ્યું:

કેરળ મધ્યસ્થતા કલમોના રદકરણ અને એવોર્ડોના પુનઃખોલવા અધિનિયમ, ૧૯૯૮, બનાવવાના રાજ્ય વિધાનમંડળના વિધાનક્ષેત્રાધિકાર:

૧.૧. ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચીની સૂચિ ૩, એટલે કે સમવર્તી સૂચિની પ્રવેશિકા ૧૩ માં મધ્યસ્થતાનો વિષય સ્થાન પામે છે. ઉક્ત પ્રવેશિકાને સંબંધિત કાયદેસર બનાવટ સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનમંડળ પૈકી કોઈપણ દ્વારા કરવામાં આવી શકે. મધ્યસ્થતાનો વિષય સમવર્તી સૂચિમાં આવેલ હોવાથી, રાજ્ય પણ તે અંગે કાયદો બનાવી શકે છે. માત્ર એટલી જ આવશ્યકતા છે કે આવા કાયદાને માન્યતા આપવા માટે તેને ભારતના રાષ્ટ્રપતિના વિચારાર્થે અનામત રાખવો અને તેમની મંજૂરી મેળવવી આવશ્યક છે. જ્યારે આવી મંજૂરી પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે આ વિષય પર અગાઉ કરવામાં આવેલ સંસદીય અધિનિયમ સાથે અસંગતિ હોવા છતાં, તે મુજબ બનાવવામાં આવેલ રાજ્ય કાયદા અથવા અધિનિયમની જોગવાઈઓ સંબંધિત રાજ્યમાં પ્રબળ રહેશે. હાલના કેસમાં પણ,

કેરળ મધ્યસ્થતા કલમોનું રદકરણ અને એવોર્ડોનું પુનઃખોલાણ અધિનિયમ,
૧૯૯૮ (રાજ્ય અધિનિયમ) ભારતના રાષ્ટ્રપતિના વિચારાર્થે અનામત રાખવામાં
આવ્યો હતો અને ભારતના રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત કરવામાં આવી છે. તેથી, આ
રીતે બનાવવામાં આવેલ રાજ્ય અધિનિયમ કેરળ રાજ્યમાં પ્રબળ રહેશે. [પરા
૬૨][૪૨૩-જી-એચ;૪૨૪-એ-બી]

૧.૨. સામાન્ય રીતે, જો કેન્દ્રીય કાયદા અને રાજ્ય કાયદા વચ્ચે કોઈ સંઘર્ષ
હોય, તો ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪ની ઉપકલમ (૧)ને ધ્યાનમાં
લેતાં, કેન્દ્રીય કાયદો પ્રબળ રહેશે. તેમ છતાં, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ
૨૫૪ની ઉપકલમ (૨)ને ધ્યાનમાં લેતાં, જ્યારે રાજ્ય કાયદો વિચારણા માટે
અનામત રાખવામાં આવ્યો હોય અને તેને ભારતના રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત થઈ
હોય, ત્યારે રાજ્ય કાયદો પ્રબળ રહેશે. [પરા ૬૬][૪૨૫-જી-એચ;૪૨૬-એ]

૧.૩. જ્યારે કોઈ રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનક્ષમતા અંગે આ આધાર પર પ્રશ્ન
ઉઠાવવામાં આવે કે તે સંસદની વિધાનક્ષમતાના ક્ષેત્રમાં અતિક્રમણ કરે છે,
ત્યારે, કારણ કે કેટલીક પ્રવેશિકાઓ અનિવાર્ય રીતે પરસ્પર આવરી લેતી હોય
છે, આવી સ્થિતિમાં આપેલ વિધાન કઈ પ્રવેશિકા સાથે સંબંધિત છે તે નિર્ધારિત
કરવા માટે તત્ત્વ અને સારના સિદ્ધાંતનો અમલ કરવો પડે. એકવાર તેમ
નિર્ધારિત થઈ જાય પછી, બીજા વિધાનમંડળ માટે અનામત રાખવામાં આવેલા
ક્ષેત્ર પર થયેલું કોઈ પણ આકસ્મિક અતિક્રમણ કોઈ પરિણામકારક રહેતું નથી.
અદાલતે મુદ્દાના સારતત્ત્વ પર નજર કરવી પડે. વિધાનનું સાચું સ્વરૂપ નિર્ધારિત

કરવું પડે. સમગ્ર અધિનિયમ, તેના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો તથા તેની જોગવાઈઓના વ્યાપ અને અસરને ધ્યાનમાં લેવું આવશ્યક છે. આકસ્મિક અને ઉપરછાયા અતિક્રમણોની અવગણના કરવી. સંઘ સૂચીની પ્રાધાન્યતા રાજ્ય વિધાનમંડળને સૂચી ૨ હેઠળ આવતાં કોઈપણ વિષય સાથે વ્યવહાર કરવાથી રોકતી નથી, ભલે તે આકસ્મિક રીતે સૂચી ૧ની કોઈ બાબતને અસર કરતી હોય. [પરા ૭૧] [૪૩૧-ડી-જી]

૧.૪. જો રાજ્યના અધિનિયમની યોજનાની તરફ ધ્યાન આપવામાં આવે, તો અધિનિયમનો વિષયવિસ્તાર લવાઈ છે. જો રાજ્યને આ વિષય પર વિધાન કરવાની સત્તા હોય, તો યાદી ૧ માંના કોઈ પણ મુદ્દા પર થયેલું કોઈ આનુષંગિક અતિક્રમણ રાજ્ય વિધાનમંડળને અસર કરશે નહીં. [પરિચ્છેદ ૭૨][૪૩૧-જી-એચ]

સ્ટેટ ઓફ વેસ્ટ બંગાળ વિ. કેશોરામ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ અને અન્ય (૨૦૦૪) ૧૦ એસ.સી.સી. ૨૦૧ : [૨૦૦૪] ૧ એસ.સી.આર. ૫૬૪ – અનુસરવામાં આવ્યો.

જી.સી. કાનૂંગો વિ. ઓડિશા રાજ્ય, (૧૯૯૫) ૫ એસ.સી.સી. ૮૬:[૧૯૯૫] ૧ સપિલ. એસ.સી.આર. ૫૧૦; મધ્ય પ્રદેશ ગ્રામ માર્ગ વિકાસ સત્તામંડળ અને અન્ય એક વિ. એલ.જી. ચૌધરી એન્જિનિયર્સ એન્ડ કોન્ટ્રાક્ટર્સ (૨૦૧૮) ૧૦ એસ.સી.સી. ૮૨૬ અને જી. મોહન રાવ અને અન્યો વિ. તમિલનાડુ રાજ્ય અને

અન્યો, ૨૦૨૧ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન એસ.સી. ૪૪૦ – ઉપર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

મહારાજ ઉમેદ સિંહ અને અન્ય વિ. બોમ્બે રાજ્ય અને અન્ય [૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૧૬૪; ગુજરાત રાજ્ય, મુખ્ય સચિવ મારફતે અને અન્ય એક વિ. એમ્બર બિલ્ડર્સ (૨૦૨૦) ૨ એસ.સી.સી. ૫૪૦; મધ્ય પ્રદેશ ગ્રામિણ માર્ગ વિકાસ પ્રાધિકરણ અને અન્ય એક વિ. એલ.જી. ચૌધરી એન્જિનિયર્સ એન્ડ કોન્ટ્રેક્ટર્સ (૨૦૧૨) ૩ એસ.સી.સી. ૪૯૫ : [૨૦૧૨] ૨ એસ.સી.આર. ૧૬૨; હોએપ્સ્ટ ફાર્માસ્યુટિકલ લિમિટેડ અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય અને અન્ય (૧૯૮૩) ૪ એસ.સી.સી. ૪૫ : [૧૯૮૩] ૩ એસ.સી.આર. ૧૩૦; કવલપ્પારા કોહારાથિલ કોચુની @ મૂપિલ નાયર વિ. મદ્રાસ અને કેરળ રાજ્યો અને અન્ય [૧૯૬૦] ૩ એસ.સી.આર. ૮૮૭; એમ. કે. રંગનાથન વિ. મદ્રાસ સરકાર અને અન્ય [૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૩૭૪; કલકત્તા ગેસ કંપની (પ્રોપ્રાયટરી) લિમિટેડ વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય અને અન્ય [૧૯૬૨] સપ્લ. ૩ એસ.સી.આર. ૧; શ્રી વેંકટરામણા દેવરુ અને અન્ય વિ. મૈસુર રાજ્ય અને અન્ય [૧૯૫૮] એસ.સી.આર. ૮૯૫; ફ્યૂર્સ્ટ ડે લોસન લિમિટેડ વિ. જિંદલ એક્સપોર્ટ્સ લિમિટેડ (૨૦૧૧) ૮ એસ.સી.સી. ૩૩૩ : [૨૦૧૧] ૧૧ એસ.સી.આર. ૧; રાજીવ સરિન અને અન્ય એક વિ. ઉત્તરાખંડ રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૧૧) ૮ એસ.સી.સી. ૭૦૮ : [૨૦૧૧] ૯ એસ.સી.આર. ૧૦૧૨; મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ વગેરે વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય એક (૧૯૭૦) ૩

એસ.સી.સી. ૪૦૦ : [૧૯૬૯] ૩ એસ.સી.આર. ૨૫૪; બિહાર રાજ્ય અને
 અન્ય વિ. બિહાર ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ અને અન્ય (૧૯૯૬) ૯ એસ.સી.સી.
 ૧૩૬ : [૧૯૯૬] ૨ એસ.સી.આર. ૧૮૪; જયંત વર્મા અને અન્ય વિ. ભારત
 સંઘ અને અન્ય (૨૦૧૮) ૪ એસ.સી.સી. ૭૪૩ : [૨૦૧૮] ૨ એસ.સી.આર.
 ૬૭૯; સુરજ મલ્લ મોહતા એન્ડ કો. વિ. એ.વી. વિશ્વનાથ શાસ્ત્રી અને અન્ય
 એક [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૪૪૮; બી.બી. રાજવંશી વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય
 અને અન્ય (૧૯૮૮) ૨ એસ.સી.સી. ૪૧૫ : [૧૯૮૮] ૩ એસ.સી.આર.
 ૪૬૯; સતીશ કુમાર અને અન્ય વિ. સુરીન્દર કુમાર અને અન્ય [૧૯૬૯] ૨
 એસ.સી.આર. ૨૪૪; આંધ્ર પ્રદેશ ડેરી ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન ફેડરેશન વિ. બી.
 નરસિંહા રેડ્ડી અને અન્ય (૨૦૧૧) ૯ એસ.સી.સી. ૨૮૬ : [૨૦૧૧] ૧૪
 એસ.સી.આર. ૧; સ્સાંગયોંગ એન્જિનિયરિંગ એન્ડ કન્સ્ટ્રક્શન કંપની લિમિટેડ
 વિ. નેશનલ હાઇવેઝ ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા (એન.એચ.એ.આઈ.) (૨૦૧૯)
 ૧૫ એસ.સી.સી. ૧૩૧ : [૨૦૧૯] ૭ એસ.સી.આર. ૫૨૨;
 એસ.આર.ઈ.આઈ. ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર ફાઇનાન્સ લિમિટેડ વિ. ટફ ટ્રિલિંગ પ્રાઇવેટ
 લિમિટેડ (૨૦૧૮) ૧૧ એસ.સી.સી. ૪૭૦ : [૨૦૧૭] ૧૨ એસ.સી.આર.
 ૯૩૩; સાવરભાઈ અમાઈદાસ વિ. બોમ્બે રાજ્ય [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર.
 ૭૯૯; ટી. બરાઈ વિ. હેનરી આહ હો અને અન્ય એક (૧૯૮૩) ૧ એસ.સી.સી.
 ૧૭૭ : [૧૯૮૩] ૧ એસ.સી.આર. ૯૦; ગ્રામ પંચાયત ઓફ વિલેજ જમાલપુર
 વિ. માલવિંદર સિંહ અને અન્ય (૧૯૮૫) ૩ એસ.સી.સી. ૬૬૧ : [૧૯૮૫] ૨
 સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૮; મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિ. શ્રીમતી કમલ સુકુમાર દુર્ગુલે

અને અન્ય (૧૯૮૫) ૧ એસ.સી.સી. ૨૩૪ : [૧૯૮૫] ૨ એસ.સી.આર.
 ૧૨૯; અશોક કુમાર ઉપનામે ગોલુ વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય (૧૯૯૧) ૩
 એસ.સી.સી. ૪૯૮ : [૧૯૯૧] ૨ એસ.સી.આર. ૮૫૮; એસ.એસ. બોળા અને
 અન્ય વિ. બી.ડી. સરદાના અને અન્ય (૧૯૯૭) ૮ એસ.સી.સી. ૫૨૨ :
 [૧૯૯૭] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૫૦૭; મદ્રાસ બાર એસોસિયેશન વિ. ભારત
 સંઘ અને અન્ય એક ૨૦૨૧ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન એસ.સી. ૪૬૩; કેરળ
 રાજ્ય અને અન્ય વિ. માર અપ્રેએમ કુરી કંપની લિમિટેડ અને અન્ય એક
 (૨૦૧૨) ૭ એસ.સી.સી. ૧૦૬ : [૨૦૧૨ ૪ એસ.સી.આર. ૪૪૮;
 તમિલનાડુ રાજ્ય અને અન્ય વિ. કે. શ્યામ સુંદર અને અન્ય (૨૦૧૧) ૮
 એસ.સી.સી. ૭૩૭ : [૨૦૧૧] ૧૧ એસ.સી.આર. ૧૦૯૪; દીપ ચંદ અને
 અન્ય વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય [૧૯૫૬] સપ્લ. ૨ એસ.સી.આર. ૮;
 લાડલી કન્સ્ટ્રક્શન કો. (પી) લિમિટેડ વિ. પંજાબ પોલીસ હાઉસિંગ કોર્પન.
 લિમિટેડ અને અન્ય (૨૦૧૨) ૪ એસ.સી.સી. ૬૦૯ : [૨૦૧૨] ૪
 એસ.સી.આર. ૭૮૦; હિન્દુસ્તાન કન્સ્ટ્રક્શન કો. લિમિટેડ અને અન્ય એક વિ.
 ભારત સંઘ અને અન્ય (૨૦૨૦) ૧૭ એસ.સી.સી. ૩૨૪ : [૨૦૧૯] ૧૭
 એસ.સી.આર. ૩૩૧; કે. નાગરાજ અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય
 એક (૧૯૮૫) ૧ એસ.સી.સી. ૫૨૩ : [૧૯૮૫] ૨ એસ.સી.આર. ૫૭૯;
 નાગપુર ઈમ્પ્રુવમેન્ટ ટ્રસ્ટ અને અન્ય એક વિ. વિઠલ રાવ અને અન્ય (૧૯૭૩)
 ૧ એસ.સી.સી. ૫૦૦; કેરળ રાજ્ય અને અન્ય વિ. ટી.એમ. પીટર અને અન્ય
 (૧૯૮૦) ૩ એસ.સી.સી. ૫૫૪; કાવેરી વોટર ડિસ્પ્યુટ્સ ટ્રિબ્યુનલ, ૧૯૯૩

સપ્લ. (૧) એસ.સી.સી. ૯૬ (૨) : [૧૯૯૧] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૯૭
અને બોમ્બે રાજ્ય અને અન્ય એક વિ. યુનાઈટેડ મોટર્સ (ઇન્ડિયા) લિમિટેડ
અને અન્ય [૧૯૫૩] એસ.સી.આર. ૧૦૬૯ – ઉલ્લેખિત.

શું, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ હેઠળ સંસદ દ્વારા આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદમાં
યુએનસીઆઈટીઆરએલ આદર્શ કાયદાને અમલમાં મૂકવા માટે લેવાયેલા નિર્ણય
અનુસાર ઘડવામાં આવેલ મધ્યસ્થતા અને સમાધાન અધિનિયમ, ૧૯૯૬
અસ્તિત્વમાં હોવા પર, રાજ્ય વિધાનમંડળ રાજ્ય અધિનિયમ ઘડવા માટે સક્ષમ
નથી.

૨.૧. મધ્યસ્થતા અને સમાધાન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની પ્રસ્તાવના પરથી
સ્પષ્ટ થાય છે કે સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘની મહાસભાની ભલામણ, જ્યાં સુધી
આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થતાઓનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી
યુએનસીઆઈટીઆરએલ આદર્શ કાનૂન અપનાવવા માટે છે. વધુમાં, ૧૯૯૬ ના
અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનના પરિચ્છેદો (૨) અને (૩)
સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે, મધ્યસ્થ પ્રક્રિયાઓ સંબંધિત કાનૂનમાં એકરૂપતા
જાળવવાની ઇચ્છનીયતા અને આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થતા પ્રથાઓની
વિશિષ્ટ આવશ્યકતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને, સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘની મહાસભાએ
તમામ દેશોને યુએનસીઆઈટીઆરએલ આદર્શ કાનૂન અંગે યોગ્ય વિચારણા
કરવા ભલામણ કરી છે. તેથી, યુએનસીઆઈટીઆરએલ આદર્શ કાનૂન અમલમાં
મૂકવા બાબતે સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘની મહાસભાનો કોઈ બંધનકારક નિર્ણય નથી.

કોઈપણ સ્થિતિમાં, તે ભલામણ માત્ર આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થતા પ્રથાઓ અંગે જ છે. નિઃસંદેહ, સંસદે કેટલીક સુધારાઓ સાથે, આંતરિક મધ્યસ્થતા અંગેના વિધાન માટે યુએનસીઆઈટીઆરએલ આદર્શ કાનૂનને યોગ્ય વિચારણામાં લીધું છે. જોકે, માત્ર તેના આધારે એવું કહી શકાય નહીં કે સંસદ યુએનસીઆઈટીઆરએલ આદર્શ કાનૂન અનુસાર કાનૂન બનાવવામાં બંધાયેલ હતી. [પરિચ્છેદો ૭૭, ૭૮ અને ૭૯][૪૩૩-ડી-ઈ; ૪૩૪-ડી-એફ]

૨.૨. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર મહાસભાએ તા. ૧૧મી ડિસેમ્બર ૧૯૮૫ના રોજ પસાર કરેલા ઠરાવ (૪૦/૭૨. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કાયદા આયોગનું આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી લવાદ અંગેનું આદર્શ કાનૂન) ના અવલોકનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સંયુક્ત રાષ્ટ્ર મહાસભાએ ઉપરોક્ત ઠરાવ દ્વારા જે કર્યું છે તે એ છે કે તેણે તમામ રાજ્યોને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી લવાદ અંગેના આદર્શ કાનૂનને યોગ્ય વિચારણા આપવા ભલામણ કરી છે. જોકે, તે રાજ્યો પર યુએનસિટ્રલ આદર્શ કાનૂનને જેમનું તેમ અધિનિયમિત કરવાની કોઈ બંધનકારક બાધ્યતા ઊભી કરતું નથી. [ફકરા ૮૦, ૮૧][૪૩૫-જી-એચ]

૨.૩. ૧૯૯૬નો અધિનિયમ સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની મહાસભા દ્વારા ૧૯૮૫માં પસાર કરાયેલા ઠરાવના આધાર પર ઘડવામાં આવ્યો છે, જેના દ્વારા મહાસભાએ માત્ર એટલી હદ સુધી યુ.એન.સી.આઈ.ટી.આર.એ.એલ. આદર્શ કાયદો સ્વીકારવાની ભલામણ કરી હતી જેટલી હદ સુધી આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી લવાદની પ્રથાઓ સંબંધિત છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની મહાસભાનો ઠરાવ માત્ર ભલામણાત્મક સ્વરૂપનો

છે અને ત્યાં કોઈ બંધનકારક નિર્ણય લેવામાં આવ્યો નથી. [પરિચ્છેદ ૮૫]
[૪૩૭-એફ-એચ]

એસ. જગન્નાથ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય (૧૯૯૭) ૨ એસસીસી
૮૭ : [૧૯૯૬] ૯ સપ્લિ. એસસીઆર ૮૪૮ અને મંત્રી ટેકઝોન પ્રાઇવેટ
લિમિટેડ વિ. ફોરવર્ડ ફાઉન્ડેશન અને અન્ય

(૨૦૧૯) ૧૮ એસ.સી.સી. ૪૯૪ – લાગુ પડતો નથી એવું ઠરાવવામાં આવ્યું.

રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા ન્યાયિક સત્તાઓ પર અતિક્રમણ:

૩.૧. રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાઓ પર અતિક્રમણ થવાના આધારે રાજ્ય
અધિનિયમને અસંવિધાનિક ઠેરવવા યોગ્ય ગણવામાં આવે છે.[પરા ૧૨૬]
[૪૬૯-ડી]

૩.૨. હાલના કેસમાં, તમામ પંચનિર્ણયો તથા આવા પંચનિર્ણયો ને
“અદાલતના નિયમો” બનાવતાં દીવાની અદાલતો દ્વારા આપવામાં આવેલા
ચુકાદાઓ અને હુકમનામાઓ, પંચાયત અધિનિયમ, ૧૯૪૦ હેઠળ આપવામાં
આવ્યા છે. પંચાયત અધિનિયમ, ૧૯૪૦ ની યોજનાના અવલોકનથી જ સ્પષ્ટ
સ્પષ્ટ થાય છે કે ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની કલમ ૧૭ હેઠળ ચુકાદો અને
હુકમનામું પસાર કરવું માત્ર ઔપચારિકતા નથી. અદાલત ત્યારે જ ચુકાદો
ઉચ્ચારી શકે, જ્યારે તે સંતોષ પામે કે પંચનિર્ણયને પરત મોકલવા અથવા
પંચનિર્ણય રદ કરવા માટે કોઈ કારણ સ્થાપિત થતું નથી. અદાલતને

પંચનિર્ણયો પરત મોકલવા અથવા તેમાં ફેરફાર કરવા પણ હકદાર ગણવામાં આવી છે. તેથી, એવું કહી શકાય નહીં કે અદાલત, ચુકાદો આપતી વખતે, જેને અનુસરીને હુકમનામું પસાર થાય છે, ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરતી નથી. અદાલત પાસેથી ચાંત્રિક રીતે કાર્ય કરવાની અને માત્ર ટપાલખાતું બની રહેવાની અપેક્ષા નથી. ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ અદાલત દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી સત્તાઓ ન્યાયિક સત્તાઓ છે અને પંચનિર્ણયને “અદાલતનો નિયમ” બનાવવાની સત્તા ચાંત્રિક સત્તા નથી. [પરિછેદો ૯૪, ૧૦૦ અને ૧૧૩][૪૪૪-એચ; ૪૪૫- એ; ૪૪૭-ઈ-જી; ૪૬૧-એ-બી]

૩.૩. યદ્યપિ વિધાનમંડળ દ્વારા ઘડાયેલો કોઈ કાયદો દૃષ્ટિએ તેના અધિકારક્ષેત્રની અંદરનો જણાતો હોય, તેમ છતાં તત્ત્વતઃ જો તે ન્યાયિક પ્રક્રિયામાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો પ્રયાસ હોવાનું દર્શાવવામાં આવે, તો સત્તા વિભાજનના સિદ્ધાંતના ભંગરૂપ હોવાથી એવો કાયદો અમાન્ય ઠરાવી શકાય. [પરા ૧૨૦][૪૬૬-ડી-ઈ]

૩.૪. રાજ્ય અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓનું અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે કે રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્ય સરકાર તેની વિરુદ્ધ આપવામાં આવેલા વિવિધ એવોર્ડોથી અસંતોષમાં હોવાથી ઘડવામાં આવ્યો હતો. તેથી, જાહેર હિતમાં, કરારમાં આવેલી મધ્યસ્થતા કલમ ૨૯ કરવી, તે હેઠળ નિયુક્ત કરાયેલા મધ્યસ્થોની સત્તા પાછી ખેંચવી અને એવોર્ડો અથવા ડિક્રીઓ વિરુદ્ધ અપીલો દાખલ કરી શકાય તેવી સગવડ ઊભી કરવી યોગ્ય ગણાઈ હતી. બહુમતી એવોર્ડો

૧૯૯૩ પહેલાં “અદાલતના નિયમ” બનાવવામાં આવ્યા હતા. ઘણા કેસોમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા અપીલો પણ કરવામાં આવી હતી. તેથી એવું જણાય છે કે રાજ્ય અધિનિયમમાં રહેલા વિધાનિક નિર્દેશો અને વિધાનિક દિશાનિર્દેશો નિઃસંદેહ ન્યાયિક કાર્યોમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે. એ પણ સ્પષ્ટ છે કે આ વિધાન તે આપવામાં આવેલા એવોર્ડોને નિશાન બનાવે છે, જે “અદાલતના નિયમ” બની ચૂક્યા છે. ૧૯૪૦ના અધિનિયમની કલમ ૧૭ હેઠળ અદાલતો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી સત્તાઓ રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાઓ છે. રાજ્ય અધિનિયમની શરતો તથા તે જે પ્રશ્નો સાથે વ્યવહાર કરે છે તેના વિચારવિમર્શ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજ્ય અધિનિયમ ન્યાયિક કાર્યોમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે. [પરિષદ ૧૨૧] [૪૬૬-જી-એચ; ૪૬૭-એ-સી]

૩.૫. રાજ્યના અધિનિયમ દ્વારા જે કરવામાં આવ્યું છે તે એવોર્ડો તથા અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા ચુકાદાઓ અને હુકમનામાઓને રદબાતલ કરવાનું છે, જેના દ્વારા એવોર્ડોને “અદાલતનો નિયમ” બનાવવામાં આવ્યા હતા. તેથી, રાજ્યના અધિનિયમના અમલમાં આવતાં ઘણાં પહેલાં પક્ષકારોને પ્રાપ્ત થયેલા અધિકારો તે દ્વારા છીનવી લેવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. રાજ્યનો અધિનિયમ, જેનો પ્રભાવ “અદાલતના નિયમો” બની ગયેલા એવોર્ડોને રદબાતલ કરવાનો છે, તે રાજ્યની ન્યાયિક કામગીરીમાં અતિક્રમણ સમાન છે અને તેથી “સત્તાઓના વિભાજન”ના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન કરનાર છે. તેથી, આ

કારણસર રાજ્યના અધિનિયમને અસંવિધાનિક જાહેર કરવો યોગ્ય બને છે.

[પરિચ્છેદ ૧૨૨, ૧૨૫][૪૬૭-સી-ડી;૪૬૮-સી]

જી.સી. કાનુંગો વિ. ઓરિસ્સા રાજ્ય (૧૯૯૫) ૫ એસ.સી.સી. ૯૬ :

[૧૯૯૫] ૧ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૫૧૦ – પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમ માનવામાં

આવેલ અને ઉપશાંત મૌનની નિયમથી પણ આબાદિત.

હરિનગર શુગર મિલ્સ લિ. વિ. શ્યામ સુંદર ઝુંઝૂનવાલા અને અન્ય [૧૯૬૨] ૨

એસ.સી.આર. ૩૩૯;

શંકરલાલ અગરવાલા અને અન્ય વિ. શંકરલાલ પોદદાર અને અન્ય (૧૯૬૪) ૧

એસ.સી.આર. ૭૧૭; બંગાળ ઇમ્યુનિટી કંપની લિમિટેડ વિ. બિહાર રાજ્ય અને

અન્ય [૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૬૦૩; એસબીપી એન્ડ કંપની વિ. પટેલ

એન્જિનિયરિંગ લિમિટેડ અને અન્ય એક (૨૦૦૫) ૮ એસ.સી.સી. ૬૧૮ :

[૨૦૦૫] ૪ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૬૮૮ અને તમિલનાડુ રાજ્ય વિ. કેરળ રાજ્ય

અને અન્ય એક (૨૦૧૪) ૧૨ એસ.સી.સી. ૬૯૬ : [૨૦૧૪] ૧૨

એસ.સી.આર. ૮૭૫ – અનુસરવામાં આવેલ.

સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. અને અન્ય વિ. સિન્થેટિક્સ એન્ડ કેમિકલ્સ લિ. અને અન્ય

(૧૯૯૧) ૪ એસ.સી.સી. ૧૩૯: [૧૯૯૧] ૩ એસ.સી.આર. ૬૪;

સુન્દીપ કુમાર બાફના વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્ય એક (૨૦૧૪) ૧૬
એસ.સી.સી. ૬૨૩ : [૨૦૧૪] ૪ એસ.સી.આર. ૪૮૬; સ્ટીલ ઓથોરિટી ઓફ
ઇન્ડિયા લિ. વિ. જે.સી. બુધરાજા, ગવર્નમેન્ટ અને માઇનિંગ કોન્ટ્રાક્ટર
(૧૯૯૯) ૮ એસ.સી.સી. ૧૨૨ : [૧૯૯૯] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૫૫ ;
પી. તુલસી દાસ અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ સરકાર અને અન્ય (૨૦૦૩) ૧
એસ.સી.સી. ૩૬૪ : [૨૦૦૨] ૩ સપ્લ.

એસ.સી.આર. ૩૦૬ અને રામચંદ્ર રેડ્ડી એન્ડ કો. વિ. એ.પી. રાજ્ય અને અન્ય
(૨૦૦૧) ૪ એસ.સી.સી. ૨૪૧ : [૨૦૦૧] ૨ એસ.સી.આર. ૧૮૬ – પર
આધાર રાખવામાં આવ્યો.

નિષ્કર્ષ:

૪.૧. મૂળ ભાવ અને તાત્પર્ય મુજબ રાજ્ય અધિનિયમ ભારતના બંધારણની
સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૩ ની પ્રવેશ ૧૩ સાથે સંબંધિત છે અને સાતમી
અનુસૂચીની યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૧૨, ૧૩, ૧૪ અને ૩૭ સાથે કે ભારતના
બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ સાથે સંબંધિત નથી. તેથી, રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્ય
વિધાનમંડળની કાનૂન બનાવવાની સક્ષમતાની પરિધિમાં આવે છે. કોઈપણ
સ્થિતિમાં, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરીને
ધ્યાનમાં લેતા, રાજ્ય અધિનિયમ કેરળ રાજ્યની અંદર પ્રબળ રહેશે. આથી
વિપરીત કેરળ વડી અદાલતનું નિષ્કર્ષ કાયદાકીય રીતે ભૂલભર્યું છે.[પરા ૧૨૭]

[૪૬૯-ઈ-૭]

૪.૨. જી.સી. કાનૂંગોના કેસમાં એવો નિષ્કર્ષ નોંધાયો હતો કે મધ્યસ્થી ચુકાદાઓને “અદાલતનો નિયમ” બનાવવા માટે ચુકાદા અને હુકમનામા પસાર કરતી વખતે અદાલતો દ્વારા વપરાતી સત્તાઓનો ઉપયોગ ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ નથી, તે ૧૯૪૦ના અધિનિયમની જોગવાઈઓ તથા હરિનગર સુગર મિલ્સ લિ. અને શંકરલાલ અગરવાલા તથા અન્યના કેસોમાં બંધારણીય પીઠના ચુકાદાઓના પ્રકાશમાં પેર ઇન્ક્યુરિયમ છે. [પેરા ૧૨૭][૪૬૯-જી-એચ]

૪.૩. કેરળની હાઈકોર્ટે એવો નિષ્કર્ષ કાઢવામાં કાયદેસર રીતે યોગ્ય છે કે રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્યની ન્યાયિક સત્તા પર અતિક્રમણ કરે છે અને તેથી તે અસંવિધાનિક હોવાને કારણે રદ કરવામાં આવવા પાત્ર છે.[પેરા ૧૨૭][૪૭૦-એ-બી]

પ્રકરણ કાયદા સંદર્ભ

[૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૧૬૪નો પરિષ્કેદ ૧૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

(૨૦૨૦) ૨ એસ.સી.સી. ૫૪૦ નો પરિષ્કેદ ૧૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૨૦૧૨] ૨ એસ.સી.આર. ૧૬૨ નો પરિષ્કેદ ૧૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

(૨૦૧૮) ૧૦ એસ.સી.સી. ૮૨૬ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો પરિષ્કેદ

૧૮[૧૯૮૩] ૩ એસ.સી.આર. ૧૩૦ નો પરિષ્કેદ ૨૦ માં ઉલ્લેખ કરવામાં

આવ્યો[૨૦૦૪] ૧ એસ.સી.આર. ૫૬૪ નું પરિષ્કેદ ૨૦ માં અનુસરણ કરવામાં

આવ્યું[૧૯૬૦] ૩ એસ.સી.આર. ૮૮૭ નો પરિષ્કેદ ૨૧ માં ઉલ્લેખ કરવામાં

આવ્યો[૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૩૭૪ નો પરિછેદ ૨૨ માં ઉલ્લેખ કરવામાં
આવ્યો[૧૯૬૨] સપ્લી. ૩ એસ.સી.આર. ૧ નો પરિછેદ ૨૩ માં ઉલ્લેખ કરવામાં
આવ્યો[૧૯૫૮] એસ.સી.આર. ૮૯૫ નો પરિછેદ ૨૩ માં ઉલ્લેખ કરવામાં
આવ્યો[૨૦૧૧] ૧૧ એસ.સી.આર. ૧ નો પરિછેદ ૨૬ માં ઉલ્લેખ કરવામાં
આવ્યો[૨૦૧૧] ૯ એસ.સી.આર. ૧૦૧૨ નો પરિછેદ ૨૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં
આવ્યો[૧૯૬૯] ૩ એસ.સી.આર. ૨૫૪ નો પરિછેદ ૩૧ માં ઉલ્લેખ કરવામાં
આવ્યો[૧૯૯૬] ૯ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૮૪૮ લાગુ પડતો નથી એવું
ઠરાવવામાં આવ્યું પરિછેદ ૩૧

(૨૦૧૯) ૧૮ એસ.સી.સી. ૪૯૪ લાગુ પડતો નથી એવું ઠરાવવામાં આવ્યું
પરા ૩૨[૧૯૯૬] ૨ એસ.સી.આર. ૧૮૪ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા
૩૨[૨૦૧૮] ૨ એસ.સી.આર. ૬૭૯ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા
૩૨[૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૪૪૮ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા
૩૩[૧૯૮૮] ૩ એસ.સી.આર. ૪૬૯ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા
૩૩[૧૯૬૯] ૨ એસ.સી.આર. ૨૪૪ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા
૩૬[૨૦૧૧] ૧૪ એસ.સી.આર. ૧ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા
૩૭[૨૦૧૯] ૭ એસ.સી.આર. ૫૨૨ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા
૩૮[૨૦૧૭] ૧૨ એસ.સી.આર. ૯૩૩ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા
૩૯[૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૭૯૯ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા

જા[૧૯૮૩] ૧ એસ.સી.આર. ૯૦ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા

જા[૧૯૮૫] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૮ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા જર

[૧૯૮૫] ૨ એસ.સી.આર. ૧૨૯ નો પરિચ્છેદ ૪૩ માં સંદર્ભ

લેવાયો[૧૯૯૧] ૨ એસ.સી.આર. ૮૫૮ નો પરિચ્છેદ ૪૪ માં સંદર્ભ

લેવાયો[૧૯૯૭] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૫૦૭ નો પરિચ્છેદ ૪૪ માં સંદર્ભ

લેવાયો[૨૦૧૨] ૪ એસ.સી.આર. ૪૪૮ નો પરિચ્છેદ ૪૬ માં સંદર્ભ

લેવાયો[૨૦૧૧] ૧૧ એસ.સી.આર. ૧૦૯૪ નો પરિચ્છેદ ૪૮ માં સંદર્ભ

લેવાયો[૧૯૫૯] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૮ નો પરિચ્છેદ ૪૮ માં સંદર્ભ

લેવાયો[૨૦૧૨] ૪ એસ.સી.આર. ૭૮૦ નો પરિચ્છેદ ૪૯ માં સંદર્ભ

લેવાયો[૨૦૧૯] ૧૭ એસ.સી.આર. ૩૩૧ નો પરિચ્છેદ ૫૦ માં સંદર્ભ

લેવાયો[૧૯૮૫] ૨ એસ.સી.આર. ૫૭૯ નો પરિચ્છેદ ૫૩ માં સંદર્ભ લેવાયો

(૧૯૭૩) ૧ એસીસીસી ૫૦૦નો પેરા ૫૫માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

(૧૯૮૦) ૩ એસ.સી.સી. ૫૫૪ નો પરિચ્છેદ ૫૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૯૫] ૧ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૫૧૦ પર પરિચ્છેદ ૬૧ માં આધાર રાખવામાં

આવ્યો [૧૯૯૧] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૯૭ નો પરિચ્છેદ ૯૨ માં ઉલ્લેખ

કરવામાં આવ્યો [૧૯૬૨] ૨ એસ.સી.આર. ૩૩૯ નું પરિચ્છેદ ૧૦૧ માં

અનુસરણ કરવામાં આવ્યું [૧૯૬૪] ૧ એસ.સી.આર. ૭૧૭ નું પરિચ્છેદ ૧૦૫

માં અનુસરણ કરવામાં આવ્યું [૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૬૦૩ નું પરિચ્છેદ

૧૦૯ માં અનુસરણ કરવામાં આવ્યું [૧૯૫૩] એસ.સી.આર. ૧૦૬૯ નો

પરિષ્કેદ ૧૦૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો [૧૯૯૧] ૩ એસ.સી.આર. ૬૪ પર
પરિષ્કેદ ૧૧૦ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો [૨૦૧૪] ૪ એસ.સી.આર. ૪૮૬
પર પરિષ્કેદ ૧૧૧ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો [૧૯૯૫] ૧ સપ્લ.
એસ.સી.આર. ૫૧૦ ને પરિષ્કેદ ૧૧૨ માં પરિ ઇન્ક્યુરિયમ ગણવામાં આવ્યું

અને નિયમ દ્વારા પણ પ્રભાવિત થાય છે

મૌનસ્વીકૃતિ દ્વારા

[૧૯૯૯] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૫૫ પરા ૧૧૪ પર આધારિત[૨૦૦૧]
૨ એસ.સી.આર. ૧૮૬ પરા ૧૧૫ પર આધારિત[૨૦૦૫] ૪ સપ્લ.
એસ.સી.આર. ૬૮૮ પરા ૧૧૬ અનુસરાયેલ[૨૦૧૪] ૧૨ એસ.સી.આર.
૮૭૫ પરા ૧૧૯ અનુસરાયેલ[૨૦૦૨] ૩ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૩૦૬ પરા
૧૨૩ પર આધારિત

સિવિલ અપીલક્ષેત્ર અધિકારિતા : સિવિલ અપીલ નં. ૬૨૫૮ ની ૨૦૧૪.

એર્નાકુલમ સ્થિત કેરળની વડી અદાલતના ઓ.પી. નં. ૪૨૦૬ of ૧૯૯૮ માં
તા. ૦૯.૦૭.૨૦૧૩ના ચુકાદા અને હુકમમાંથી.

સાથે

સિવિલ અપીલ નં. ૯૨૩૬, ૯૨૪૧, ૯૨૨૬, ૬૨૬૮, ૬૨૬૪, ૬૨૬૫,
૬૨૬૬, ૬૨૬૦, ૬૨૬૨, ૬૨૫૯, ૬૨૬૭ ની ૨૦૧૪, સિવિલ અપીલ નં.

૨૯૫ ની ૨૦૧૫, સિવિલ અપીલ ક્રમાંકો ૬૨૬૧, ૮૯૯૫, ૯૦૨૨, ૯૦૧૬, ૯૦૦૫, ૮૯૯૮, ૯૦૦૯, ૮૯૯૭, ૯૦૦૨, ૮૯૯૬, ૮૯૯૯, ૯૦૦૭, ૯૦૦૪, ૯૦૦૩, ૯૦૦૮, ૯૦૧૭, ૯૦૦૦, ૯૦૦૧, ૯૨૧૫, ૯૨૧૩, ૬૦૧૮, ૯૨૧૭, ૯૦૦૬, ૯૦૧૯, ૯૨૧૯, ૯૨૩૭, ૯૨૨૫, ૯૨૨૧, ૯૨૩૮, ૬૦૨૩, ૯૨૪૩, ૯૨૪૪, ૯૨૨૪, ૯૨૧૨, ૯૨૧૧, ૯૨૨૨, ૯૦૨૦ અને ૯૨૩૯ ની ૨૦૧૪, સિવિલ અપીલ નં. ૩૦૧૦ ની ૨૦૧૭, સિવિલ અપીલ ક્રમાંકો ૨૮૨૪, ૨૮૨૫ અને ૨૮૨૬ ની ૨૦૨૨.

કૃષ્ણાન વેણુગોપાલ, જયદીપ ગુપ્તા, પદ્મવ સિસોદિયા, પ્રશાંતો ચંદ્ર સેન, સી. એન. શ્રીકુમાર, પરિષ્ઠ વકીલો, કુરિયાકોસ વર્ગીસ, વી. શ્યામોહન, સૂર્ય પ્રકાશ, કૌશિક મિશ્રા, સુશ્રી દીપાંશી ઇશર, સુશ્રી પદ્મવી શ્રીવાસ્તવ, ન્યાયમૂર્તિ રાજેશ, સુશ્રી અસ્તુ ખંડેલવાલ, અક્ષત ગોગના, એમ/ એસ કેએમએનપી લો, સી. કે. સસી, અબ્દુલ્લા નસીઃ, સુશ્રી મીના પી., સુશ્રી મનીકા પ્રિયા સારવનન, રિદ્ધિ બોઝ, સિદ્ધાર્થ, અબ્રાહમ સી. મેથ્યુઝ, મોહમ્મદ સાદિક ટી. એ., સુશ્રી અનુ કે. જોય, અલીમ અનવર, રાજીવ મિશ્રા, સનંદ રામકૃષ્ણાન, સુનિલ નારાયણાન, જોન મેથ્યુ, બાબુ થોમસ કે., વિલ્સ મેથ્યુઝ, ગિનેશ પી., દેવેન્દ્ર કુમાર તિવારી, પોલ જોન એડિસન, રબિન મજુમદાર, સુશ્રી અભિશ્રી સૌજન્ય, સુશ્રી હરિપ્રિયા પદ્મનાભન, સુશ્રી ઇશિતા ચૌધરી, સુશ્રી તાન્યા શ્રીવાસ્તવ, રોય અબ્રાહમ, સુશ્રી રીના રોય, અખિલ અબ્રાહમ, આદિત્ય કોશી, હિમીન્દર લાલ, અલ્જો કે. જોઝેફ, સુશ્રી શેલા કે., શ્રીમતી સુધા ગુપ્તા, રંજન કુમાર, રીતેશ કુમાર ચૌધરી,

રાજેશ પી., સુશ્રી અનુપમા કુમાર, અમિત શર્મા, પ્રકાશ રંજન નાયક, પી. આઈ. જોઝે, પ્રશાંત કે. શર્મા, સુશ્રી જેનિસ વી. ફાન્સિસ, કે. વી. મોહન, મેરી એસ. મેથ્યુ, હિતેશ કુમાર શર્મા, અખિલેશ્વર ઝા, સુશ્રી કે. એમ. કવિતા, પુખરંબમ રમેશ કુમાર, સુશ્રી અનુપમા નંગોમ, કરુણા શર્મા, નિશે રાજેન શૉંકર, જોગી સ્કેરિયા, જી. પ્રકાશ, હાજર પક્ષકારો માટેના વકીલો.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ ઉચ્ચારવામાં આવ્યો હતો દ્વારા

બી. આર. ગવાઈ, ન્યાયાધીશ.

૧. કેરળ રેપોકેશન ઓફ આનિટ્રેશન કલોઝિસ એન્ડ રીઓપનિંગ ઓફ અવોર્સ અધિનિયમ, ૧૯૯૮ બનાવવાની કેરળ રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનકારી સક્ષમતા અંગે કાયદાના બે મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો

(આગામીમાં જેને “રાજ્ય અધિનિયમ” તરીકે ઓળખવામાં આવશે) અને શું રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્યની ન્યાયિક સત્તા પર અતિક્રમણ કરે છે કે કેમ, તે પ્રશ્નો વર્તમાન અપીલોમાં સંકળાયેલા છે.

પૃષ્ઠભૂમિ:

૨. એનાકુલમ સ્થિત કેરળની હાઈકોર્ટે, ઓ.પી. નં.૪૨૦૬ ઓફ ૧૯૯૮ અને સંબંધિત બાબતોમાં તા. ૯મી જુલાઈ ૨૦૧૩ના આપવામાં આવેલ આક્ષેપિત ચુકાદા દ્વારા એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો છે કે રાજ્ય અધિનિયમ કેરળ રાજ્ય

વિધાનસભાની વિધાન સત્તાની સીમાથી પર છે અને તેથી તે અસંવિધાનિક છે. હાઈકોર્ટે વધુમાં એવું પણ ઠરાવ્યું છે કે રાજ્ય અધિનિયમનો પ્રભાવ લવાઈઓના એવોર્ડો તથા અદાલતો દ્વારા આપવામાં આવેલા ચુકાદા અને હુકમનામાઓને રદ કરવાના સમાન હતો. તેથી એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્યની ન્યાયિક સત્તામાં હસ્તક્ષેપ કરે છે. તેનાથી દુઃખિત થઈ કેરળ રાજ્યએ વિવિધ અપીલો દાખલ કરીને આ અદાલતનો આશરો લીધો છે.

૩. કેરળ રાજ્યએ વર્ષ ૧૯૬૧માં કલ્કત્તા સિંચાઈ યોજનાનું નિર્માણ કાર્ય શરૂ કર્યું હતું (જેને આ પછી “ઉક્ત યોજના” તરીકે ઓળખવામાં આવશે). ઉક્ત યોજનાનું અમલીકરણ જૂન ૧૯૮૨થી માર્ચ ૧૯૮૯ દરમિયાન ઇન્ટરનેશનલ બેંક ફોર રિકન્સ્ટ્રક્શન એન્ડ ડેવલપમેન્ટ (સંક્ષેપમાં “વર્લ્ડ બેંક”) ની નાણાકીય સહાયથી કરવામાં આવે તેવો પ્રસ્તાવ હતો. વર્લ્ડ બેંકની આવશ્યકતા અનુસાર, વર્લ્ડ બેંક સત્તાધિકારીઓ દ્વારા કલ્પાયેલ સ્થાનિક સ્પર્ધાત્મક ટેન્ડરિંગ વિશિષ્ટતા (જેને આ પછી “એલ.સી.બી.એસ.” તરીકે ઓળખવામાં આવશે) નામની એક વિશેષ શરત, ઉક્ત યોજનાથી સંબંધિત કાર્યો અંગેના કરારોમાં સમાવેશ કરવામાં આવી હતી. એલ.સી.બી.એસ. ની કલમો ૫૧ અને ૫૨માં વિવાદિત બાબતો અથવા મતભેદોનો નિકાલ મધ્યસ્થતા દ્વારા કરવાનો ઉપબંધ કરવામાં આવ્યો હતો. આ જોગવાઈ એ દૃષ્ટિએ કરવામાં આવી હતી કે વિવાદિત બાબતો અથવા મતભેદોનો ન્યાયસંગત અને સમતાપૂર્ણ રીતે ત્વરિત નિકાલ શક્ય બને. કેરળ રાજ્યએ નોંધ્યું કે વિવિધ વિવાદો અને મતભેદોના કારણે

મધ્યસ્થતા સંદર્ભો ઈચ્છિત પરિણામ આપતા નહોતા, કારણ કે અનેક મધ્યસ્થોએ દાવેદાર કોન્ટ્રાક્ટરો અને વિભાગના અધિકારીઓ સાથે સાંઠગાંઠ કરીને, કરારોની જોગવાઈઓના વિરુદ્ધ તથા નોંધ પર ઉપલબ્ધ સામગ્રી વિના, ખોટી અને મનસ્વી રીતે અયોગ્ય રકમોના એવોર્ડ આપ્યા હતા, જેના પરિણામે રાજ્યને ભારે નુકસાન થયું હતું. તેથી, કેરળ રાજ્યએ જાહેર હિતમાં, એલ.સી.બી.એસ. ની શરતો મુજબ કરાચેલા કરારોમાં રહેલી મધ્યસ્થતા કલમો રદ કરવી, તે હેઠળ નિયુક્ત મધ્યસ્થોના અધિકારને પરત ખેંચવો અને કેટલીક એવી મધ્યસ્થતા સંદર્ભોમાં, જેમાં પહેલેથી જ આપવામાં આવેલા એવોર્ડો અથવા ફરમાનો સામે અપીલો દાખલ કરવાની મર્યાદા અવધિ સમાપ્ત થઈ ગઈ હતી, તેવી અપીલો દાખલ કરી શકાય તે માટે સગવડ કરવી આવશ્યક માન્યું. તેથી, રાજ્ય અધિનિયમ ૧૪મી નવેમ્બર ૧૯૯૭થી અમલમાં આવવા માટે અધિનિયમિત કરવામાં આવ્યો.

૪. રાજ્ય અધિનિયમ એક સંક્ષિપ્ત અધિનિયમ છે અને તેથી, તેને નીચે મુજબ સંપૂર્ણરૂપે પુનઃરજૂ કરવું યોગ્ય ગણીએ છીએ:

“ કેરળ લવાઈ કલમોનું નિરાકરણ અને એવોર્ડોના પુનઃપ્રારંભ બાબતનો અધિનિયમ, ૧૯૯૮

પ્રસ્તાવના

.....

કલમ ૧ – સંક્ષિપ્ત શીર્ષક, વ્યાપ, પ્રારંભ અને લાગુ પડતું ક્ષેત્ર

(૧) આ અધિનિયમને કેરળ મધ્યસ્થી કલમોનું રદકરણ અને ચુકાદાઓનું પુનઃખોલાણ અધિનિયમ, ૧૯૯૮ તરીકે ઓળખી શકાશે.

(૨) તે કેરળ રાજ્યના સમગ્ર વિસ્તારમાં વિસ્તરે છે.

(૩) તે ૧૯૯૭ ના નવેમ્બર મહિનાના ૧૪મા દિવસે અમલમાં આવેલ હોવાનું માનવામાં આવશે.

(૪) તે સ્થાનિક સ્પર્ધાત્મક ટેન્ડરિંગ નિર્દિષ્ટીકરણની શરતો મુજબ સંપાદિત કરાયેલા તમામ કરારો પર લાગુ પડશે.

કલમ ૨ – વ્યાખ્યાઓ

(૧) આ અધિનિયમમાં, જ્યાં સુધી સંદર્ભ અન્યથા આવશ્યક ન બનાવતો હોય,

(એ) “કરાર” નો અર્થ કેરળ સરકારના વિવિધ કાર્યો માટેની સ્થાનિક સ્પર્ધાત્મક બોલી વિનિર્દેશોની શરતો અનુસાર કરવામાં આવેલ કરાર થાય છે;

(બી) “સ્થાનિક સ્પર્ધાત્મક બોલી-વિનિર્દેશ” નો અર્થ સરકાર દ્વારા તેમના હુકમ જી.ઓ. (સુશ્રી) નં. ૩/૮૧/આઈ&આર તારીખ ૨૦મી જાન્યુઆરી, ૧૯૮૧ માં સ્વીકારવામાં આવેલ સ્થાનિક સ્પર્ધાત્મક બોલી-વિનિર્દેશ થાય છે.

(ર) આ અધિનિયમમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલા, પરંતુ વ્યાખ્યાયિત ન કરાયેલા, શબ્દો અને અભિવ્યક્તિઓ, અને જેમાં વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલા

(એ) મધ્યસ્થતા અધિનિયમ, ૧૯૪૦ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૧૦ નો ૧૯૪૦);

અથવા

(બી) ૧૯૯૬નો મધ્યસ્થી અને સમાધાન અધિનિયમ (૧૯૯૬નો કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૨૬), ૨૫ જાન્યુઆરી, ૧૯૯૬ના દિવસે અથવા ત્યારબાદ પ્રારંભ થયેલી મધ્યસ્થી કાર્યવાહી સાથે સંબંધિત રીતે, તે અધિનિયમોમાં અનુક્રમે તેમને સોંપાયેલા અર્થો જ ધરાવશે.

કલમ ૩ – લવાઈ કલમોના રદબાતલ અને લવાઈની સત્તાના પરત ખેંચાણ

(૧) ભારતીય કરાર અધિનિયમ, ૧૮૭૨ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૧૮૭૨નું ૯) અથવા મધ્યસ્થતા અધિનિયમ, ૧૯૪૦ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૧૯૪૦નું ૧૦) અથવા મધ્યસ્થતા અને સમાધાન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૧૯૯૬નું ૨૬) અથવા તે સમયે અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદામાં અથવા કોઈ અદાલત કે અન્ય સત્તાધિકારીના કોઈ ચુકાદા, હુકમનામા અથવા હુકમમાં અથવા કોઈ કરાર અથવા અન્ય દસ્તાવેજમાં જે કંઈ પણ સમાયેલું હોય તે છતાં,

(૧) દરેક કરારમાંની મધ્યસ્થતા કલમો રદ થયેલી માનવામાં આવશે;

(૨) ખંડ (૧) માં ઉલ્લેખિત કરાર હેઠળ નિયુક્ત કરાયેલા લવાદની સત્તા રદ થયેલી ગણાશે; અને

(૩) કલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ કરાર, જેટલી હદ સુધી તે ઉલ્લેખિત વિવાદિત અથવા મતભેદવાળી બાબતોને સંબંધિત હોય, તેટલી હદ સુધી અસરકારક રહેતો બંધ થશે,

આ અધિનિયમ અમલમાં આવ્યાની તારીખથી અને તે તારીખથી અમલ સાથે.

(૨) ઉપકલમ (૧) માં કશુંપણ એવું નથી કે જે કરારના કોઈપણ પક્ષકારને તે બાબત સંબંધિત અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતમાં દાવો દાખલ કરવામાં અવરોધરૂપ બને, જેના સાથે તે કરાર સંબંધિત હોય; અને કરારના પક્ષકારો વચ્ચેના કરારની માન્યતા અથવા અસર સંબંધિત તમામ પ્રશ્નો, અથવા તેમના હેઠળ દાવો કરતા વ્યક્તિઓ સંબંધિત તમામ પ્રશ્નો, તેમજ કરારના પક્ષકારો વચ્ચેના તમામ વિવાદિત અથવા મતભેદવાળા મુદ્દાઓનો નિર્ણય અદાલત દ્વારા એવો કરવામાં આવશે કે જાણે મધ્યસ્થતા કલમો ક્યારેય કરારમાં સામેલ જ કરવામાં આવ્યા ન હોય.

કલમ ૪ – દાવા દાખલ કરવા માટેની મર્યાદાની અવધિ

મધ્યસ્થતા અધિનિયમ, ૧૯૪૦ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૧૦ નું ૧૯૪૦) અથવા મધ્યસ્થતા અને સમાધાન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૨૬ નું ૧૯૯૬) અથવા લિમિટેશન એક્ટ, ૧૯૬૩ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૩૬ નું

૧૯૬૩) માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, કલમ ૩ ની ઉપકલમ (૨) હેઠળનો દાવો આ અધિનિયમના પ્રારંભની તારીખથી છ મહિનાની અંદર અથવા આવા દાવાઓ અંગે લિમિટેશન એક્ટ, ૧૯૬૩ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૩૬ નું ૧૯૬૩) ની જોગવાઈઓ દ્વારા અનુમતિ આપવામાં આવેલ તેવી અવધિની અંદર, જેમાંથી જે અવધિ પાછળની હોય તે મુજબ, દાખલ કરી શકાશે.

કલમ ૫ – અમુક પુરસ્કારો વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરવાની સરકારની સત્તા

આર્બિટ્રેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૦ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૧૯૪૦ નો ૧૦) અથવા આર્બિટ્રેશન એન્ડ કન્સિલિએશન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૧૯૯૬ નો ૨૬) અથવા લિમિટેશન એક્ટ, ૧૯૬૩ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૧૯૬૩ નો ૩૬) અથવા તે સમયે અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદામાં અથવા કોઈ અદાલત કે અન્ય સત્તાધિકારીના કોઈ ચુકાદા, હુકમનામા અથવા હુકમમાં અથવા કોઈ કરાર કે અન્ય દસ્તાવેજમાં જે કંઈ સમાવિષ્ટ હોય તે છતાં, જ્યાં સરકારને એવું પ્રત્યક્ષ થાય કે આપવામાં આવેલ કોઈ પંચાટ કરારની શરતો અનુસાર નથી અથવા પંચાટ આપવામાં આવે તે પહેલાં મધ્યસ્થ સમક્ષ સંબંધિત માહિતી અથવા અન્ય વિગતો રજૂ કરવામાં નિષ્ફળતા રહી હતી અથવા આપવામાં આવેલ પંચાટ અતિઅન્યાયી રકમોનો છે, ત્યાં તેઓ આ અધિનિયમના પ્રારંભની તારીખથી નેવું દિવસની અંદર આવા પંચાટ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરી શકશે.

કલમ ૬ – અદાલત સમક્ષની પ્રક્રિયા

શંકાનિવારણાર્થે, આ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે દિવાની કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૦૮ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૧૯૦૮ નો ૫), ની જોગવાઈઓ અદાલત સમક્ષની તમામ કાર્યવાહી પર તેમજ આ અધિનિયમ હેઠળની તમામ અપીલો પર લાગુ પડશે.

કલમ ૭ – લવાઈ અધિનિયમ લાગુ પડવાનો નથી

આ અધિનિયમ હેઠળ સ્થાપિત કરવામાં આવેલી કોઈપણ કાર્યવાહી પર, હાલમાં અમલમાં રહેલા આર્બિટ્રેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૦ (સેન્ટ્રલ અધિનિયમ ૧૦ ઓફ ૧૯૪૦) અથવા આર્બિટ્રેશન એન્ડ કન્સિલિયેશન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ (સેન્ટ્રલ અધિનિયમ ૨૬ ઓફ ૧૯૯૬) અથવા હાલ અમલમાં રહેલા કોઈપણ અન્ય કાયદાની જોગવાઈઓ સાથે આ અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ કોઈ બાબત અસંગત હોવા છતાં, આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે.

કલમ ૮ – નિરસન અને બચાવ

(૧) કેરળ લવાઈ કલમોના રદ્દકરણ અને પુરસ્કારોના પુનઃખોલાણ અંગેનો વટહુકમ, ૧૯૯૮ (૧૯૯૮ નો ૬), આથી રદ કરવામાં આવે છે.

(૨) આવા રદ હોવા છતાં, ઉક્ત ઓર્ડિનન્સ હેઠળ કરવામાં આવેલ અથવા કરવામાં આવેલ માનવામાં આવેલ કોઈપણ કાર્ય, અથવા લેવામાં આવેલ અથવા લેવામાં આવેલ માનવામાં આવેલ કોઈપણ પગલું, આ અધિનિયમ હેઠળ કરવામાં આવેલ અથવા લેવામાં આવેલ માનવામાં આવશે.”

પ. રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૩માં “મધ્યસ્થતા કલમોનું રદકરણ અને મધ્યસ્થની સત્તાનું પરત ખેંચાણ” અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૩ની ઉપકલમ (૧)માં જોગવાઈ છે કે ભારતીય કરાર અધિનિયમ, ૧૮૭૨ અથવા મધ્યસ્થતા અધિનિયમ, ૧૯૪૦ (આગળ “૧૯૪૦નો અધિનિયમ” તરીકે ઉલ્લેખિત) અથવા મધ્યસ્થતા અને સમાધાન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ (આગળ “૧૯૯૬નો અધિનિયમ” તરીકે ઉલ્લેખિત) અથવા તે સમયે અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદા અથવા કોઈ અદાલત અથવા અન્ય સત્તાધિકારીના કોઈ ચુકાદા, ડિક્રી અથવા હુકમ અથવા કોઈ કરાર અથવા અન્ય દસ્તાવેજમાં રહેલી કોઈ પણ બાબત હોવા છતાં, દરેક કરારમાં રહેલી મધ્યસ્થતા કલમો રદ થયેલી ગણાશે; કલમ (૧)માં ઉલ્લેખિત કરાર હેઠળ નિયુક્ત કરાયેલા મધ્યસ્થની સત્તા પરત ખેંચાયેલી ગણાશે; અને કલમ (૧)માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ કરાર, જ્યાં સુધી તે ઉલ્લેખિત વિવાદ અથવા મતભેદ સંબંધિત મુદ્દાઓને લાગુ પડે છે ત્યાં સુધી, અમલમાં રહેશે નહિ. આ જોગવાઈ રાજ્ય અધિનિયમના અમલારંભની તારીખથી અને તે તારીખથી જ અમલમાં આવશે. રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૩ની ઉપકલમ (૨)માં જોગવાઈ છે કે રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૩ની ઉપકલમ (૧)માં કરાયેલ કોઈપણ જોગવાઈ, કરારના કોઈપણ પક્ષકારને તે બાબતમાં અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતમાં, જે બાબત સાથે કરાર સંબંધિત હોય, દાવો દાખલ કરવા માટે અવરોધરૂપ ગણાશે નહિ અને કરારના પક્ષકારો વચ્ચેના કરારની માન્યતા અથવા અસર અંગેના તમામ પ્રશ્નો તથા તેમના હેઠળ હક દાવો કરતા વ્યક્તિઓ અંગેના તમામ પ્રશ્નો અને કરારના

પક્ષકારો વચ્ચેના તમામ વિવાદિત અથવા મતભેદ સંબંધિત મુદ્દાઓનો નિર્ણય અદાલત દ્વારા એવો કરવામાં આવશે, જાણે મધ્યસ્થતા કલમો ક્યારેય કરારમાં સમાવિષ્ટ જ ન કરવામાં આવી હોત.

૬. રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૪ મુજબ, રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૩ ની ઉપકલમ (૨) હેઠળ કોઈ પક્ષકાર રાજ્ય અધિનિયમના પ્રારંભની તારીખથી છ મહિનાની અવધિમાં અથવા આવા દાવાઓ અંગે લિમિટેશન એક્ટ, ૧૯૬૩ (આગળ “૧૯૬૩ નો અધિનિયમ” તરીકે ઉલ્લેખિત) ની જોગવાઈઓ દ્વારા અનુમતિ આપવામાં આવેલી તેવી અવધિમાં, જેમાંથી જે પાછળની હોય તે અવધિમાં, દાવો દાખલ કરી શકે છે. આ ૧૯૪૦ ના અધિનિયમમાં અથવા ૧૯૯૬ ના અધિનિયમમાં અથવા ૧૯૬૩ ના અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત છતાં છે.

૭. રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૫ રાજ્ય સરકારને રાજ્ય અધિનિયમના પ્રારંભની તારીખથી ૯૦ દિવસની અવધિની અંદર કોઈપણ ચુકાદા સામે અપીલ દાખલ કરવાની સત્તા આપે છે, જ્યાં રાજ્ય સરકારને એવું જણાય કે આપવામાં આવેલ કોઈપણ ચુકાદો કરારની શરતો અનુસાર નથી અથવા ચુકાદો આપવામાં આવે તે પહેલાં મધ્યસ્થ સમક્ષ સંબંધિત માહિતી અથવા અન્ય વિગતો રજૂ કરવામાં નિષ્ફળતા રહી હતી અથવા આપવામાં આવેલ ચુકાદાની રકમો અતિઅન્યાયી છે. ફરીથી, આ ૧૯૪૦ના અધિનિયમમાં અથવા ૧૯૯૬ના અધિનિયમમાં અથવા ૧૯૬૩ના અધિનિયમમાં અથવા હાલ અમલમાં રહેલા કોઈપણ અન્ય

કાયદામાં અથવા કોઈપણ અદાલત કે અન્ય સત્તાધિકારીના કોઈપણ ચુકાદા, હુકમનામા અથવા હુકમમાં અથવા કોઈપણ કરાર કે અન્ય દસ્તાવેજમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં લાગુ પડે છે.

૮. રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૬ સ્પષ્ટ કરે છે કે દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૦૮ (આગળ જઈને જેને “સીપીસી” તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે) ની જોગવાઈઓ અદાલત સમક્ષની તમામ કાર્યવાહી તથા રાજ્ય અધિનિયમ હેઠળની તમામ અપીલો પર લાગુ પડશે.

૯. રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૭ માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે, રાજ્ય અધિનિયમ હેઠળ સ્થાપિત કોઈપણ કાર્યવાહી પર રાજ્ય અધિનિયમની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે, ભલે તેમાં ૧૯૪૦ ના અધિનિયમ અથવા ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓ સાથે અથવા હાલ અમલમાં રહેલા કોઈપણ અન્ય કાયદા સાથે કોઈ અસંગતતા હોય.

૧૦. રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૧) દ્વારા કેરળ લવાઈ જોગવાઈઓના રદકરણ અને એવોર્ડ અંગેનો વટહુકમ, ૧૯૯૮, રદ કરવામાં આવે છે. રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૨) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે આવા રદકરણ છતાં, ઉક્ત વટહુકમ હેઠળ કરાયેલ અથવા કરાયેલ માનવામાં આવેલ કોઈપણ કાર્ય, અથવા લેવાયેલ અથવા લેવાયેલ માનવામાં આવેલ કોઈપણ કાર્ય, રાજ્ય અધિનિયમ હેઠળ કરાયેલ અથવા લેવાયેલ માનવામાં આવશે.

૧૧. રાજ્ય અધિનિયમના અધિનિર્માણ બાદ તાત્કાલિક, તેની માન્યતાને પડકારતી અનેક અરજીઓ કેરળની વડી અદાલત સમક્ષ દાખલ કરવામાં આવી. આ પડકારાયેલ ચુકાદા દ્વારા, કેરળની હાઈકોર્ટ અરજીઓને મંજૂર કરી અને રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનક્ષમતાથી પર હોવાનું માની રાજ્ય અધિનિયમ અસંવિધાનિક હોવાનું ઠરાવ્યું અને જાહેર કર્યું.

૧૨. એ નોંધવું પ્રાસંગિક રહેશે કે રાજ્ય અધિનિયમ ભારતના રાષ્ટ્રપતિના વિચાર માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો હતો અને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪ (૨) હેઠળ જરૂરી મુજબ તેમની મંજૂરી પ્રાપ્ત થઈ હતી.

૧૩. રાજ્ય અધિનિયમને અસંવિધાનિક ઠરાવવા માટે કેરળની વડી અદાલતને પ્રભાવિત કરનાર કારણો નીચે મુજબ છે:

(૧) કે ૧૯૪૦નો અધિનિયમ, આર્બિટ્રેશન (પ્રોટોકોલ એન્ડ કન્વેન્શન) અધિનિયમ, ૧૯૩૭ (આ પછી “૧૯૩૭નો અધિનિયમ” તરીકે ઉલ્લેખિત) અને વિદેશી એવોર્ડ્સ (માન્યતા અને અમલવારી) અધિનિયમ, ૧૯૬૧ (આ પછી “૧૯૬૧નો અધિનિયમ” તરીકે ઉલ્લેખિત) જૂના પડી ગયા હતા. તેથી, સંસદે આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કાયદા અંગેની સંયુક્ત રાષ્ટ્ર આયોગ (સંક્ષેપમાં “યુએનસિટ્રાલ”)ના મોડેલ કાયદા અને નિયમોને ધ્યાનમાં રાખીને, આર્બિટ્રેશન અને સમાધાન અંગે કાયદો બનાવવો યોગ્ય ગણ્યો. ૧૯૯૬નો અધિનિયમ, યુએનસિટ્રાલના મોડેલ કાયદા અને નિયમોના આધારે વિશ્વની વિવિધ કાનૂની પદ્ધતિઓમાં પ્રચલિત આર્બિટ્રેશન અને સમાધાન સંબંધિત સંકલ્પનાઓમાં

સુસંગતતા લાવવાના સ્પષ્ટ આશય સાથે ઘડવામાં આવ્યો હતો. તેથી, ૧૯૯૬ના અધિનિયમ દ્વારા આવરી લેવાયેલા વિષયો ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩ની પ્રવેશિકા ૧૩ હેઠળ આવતાં વિષયો પૂરતા મર્યાદિત નહોતા, પરંતુ ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ની પ્રવેશિકા ૧૦ થી ૧૪ હેઠળ પણ આવતાં હતા;

(૨) ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ની પ્રવેશિકાઓ ૧૦ થી ૧૪માં વિદેશી બાબતો, વિદેશી દેશો સાથેના સંબંધો, સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંસ્થા, આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદો, સંઘો અને અન્ય સંસ્થાઓમાં ભાગીદારી તથા ત્યાં લેવાયેલા નિર્ણયોનું અમલીકરણ, સંધિઓ અને કરારોમાં પ્રવેશ કરવો તથા સંધિઓ, કરારો અને કન્વેન્શનોનું અમલીકરણ આવરી લેવામાં આવેલ હોવાથી, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ની લાગુ પડતાની બાબત ઉપસ્થિત થાય છે. તેથી, સંઘીય સંસદને ભારતના સમગ્ર રાજ્યક્ષેત્ર માટે અથવા તેના કોઈપણ ભાગ માટે કોઈપણ કાયદો બનાવવાની અગ્રતા ધરાવતી વિધાનસત્તા હતી. એકવાર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ને સંદર્ભિત કેન્દ્રીય વિધાન અસ્તિત્વમાં આવે, ત્યારબાદ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) હેઠળ પ્રાપ્ત રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરીને માત્ર આધાર બનાવી રાજ્ય અધિનિયમને માન્ય ગણાવી શકાય નહીં;

(૩) કે, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૭૩(૧)(બી) હેઠળ સંઘની કાર્યપાલક સત્તા સંસદની વિધાન સત્તા જેટલી વ્યાપક છે. તેથી, ૧૯૯૬નો

અધિનિયમ ભારત સરકારની કાય પાલક સત્તાને અમલમાં મૂકવા તથા આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદમાં લેવાયેલા નિર્ણયોનો અમલ કરવા માટે કેન્દ્રીય વિધાનમંડળ દ્વારા ઘડવામાં આવ્યો છે. તેથી, જો એવું માનવામાં આવે કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) હેઠળની રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી રાજ્યના અધિનિયમને માન્યતા આપશે, તો ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩નો મૂળ હેતુ જ નષ્ટ થઈ જશે;

(૪) કે એલ.સી.બી.એસ. નો સ્ત્રોત માત્ર સંઘ ચાદીની નોંધોમાંથી, વિશેષ કરીને ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની ચાદી ૧ ની નોંધ ૩૭ તેમજ નોંધ ૧૦ અને ૧૪ માંથી જ શોધી શકાય છે. ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની ચાદી ૧ ની નોંધ ૩૭ વિદેશી ઋણો સાથે સંબંધિત છે. ભારતના બંધારણનો અનુચ્છેદ ૨૮૨ વિશેષરૂપે ભારત સરકાર દ્વારા ઉધાર લેવા અંગે વ્યવસ્થા કરે છે. વિશ્વ બેંક દ્વારા આપવામાં આવતી સહાય પણ મુખ્યત્વે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૭૩(૧)(બી) ને સંદર્ભિત સંઘની કાર્યકારી સત્તાના ક્ષેત્રમાં આવે છે અને તેથી, રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાન સક્ષમતાની સીમાથી બહાર હતો;

(૫) કે જે કાર્યવાહી રાજ્ય અધિનિયમનો વિષય બનાવવામાં આવી હતી, તે અંગે ૧૯૪૦ના અધિનિયમ અને ૧૯૯૬ના અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાના પરિઘમાં માત્ર અદાલતો મારફતે જ કાર્યવાહી કરી શકાતી હતી. તેથી, આક્ષેપિત વિધાન એ રાજ્યની ન્યાયિક સત્તામાં અતિક્રમણ

હતું, જે પહેલેથી બનાવવામાં આવેલા અને અમલમાં રહેલા કાયદાઓના અનુસંધાને અદાલતો મારફતે અમલમાં મૂકાતી હતી. તે ગુણવત્તા સિદ્ધાંત તેમજ ન્યાયપ્રદાન માટે મૂળભૂત બંધારણીય મૂલ્યોના ભાગરૂપે કેન્દ્રીય મહત્વ ધરાવતા ન્યાયિક કાર્યને, સત્તાઓના વિભાજન સહિત, સુરક્ષિત રાખતાં ઘોષિત બંધારણીય સિદ્ધાંતોનું ઉદ્ધંધન કરે છે; અને

(ક) કે અભિલેખ પર એવું દર્શાવવા માટે કંઈ નહોતું કે મધ્યસ્થો દ્વારા કરાયેલ ગેરવર્તન અંગેના રાજ્ય અધિનિયમની પ્રસ્તાવનામાં આવેલા અનાવશ્યક નિવેદનો સિવાય કોઈપણ સંબંધિત સામગ્રી વિધાનમંડળના ધ્યાન પર આવી હતી. તેથી, રાજ્ય અધિનિયમ ઉપરોક્ત આધાર પર પણ દોષગ્રસ્ત છે.

૧૪. અમે અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ શ્રી જયદીપ ગુપ્તા અને શ્રી પદ્મવ શિશોદિયાને વિસ્તૃત રીતે સાંભળ્યા છે. સામાવાળાઓ તરફથી વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ શ્રી કૃષ્ણાન વેણુગોપાલે દલીલોનું નેતૃત્વ કર્યું હતું. શ્રી વેણુગોપાલની દલીલોને વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ શ્રી પી.સી. સેન, વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ શ્રી સી.એન. શ્રીકુમાર, વિદ્વાન વકીલ શ્રીમતી હરિપ્રિયા પદ્મનાભન, વિદ્વાન વકીલ શ્રી કુરિયાકોઝ વર્ગીઝ, વિદ્વાન વકીલ શ્રી જહોન મેથ્યૂ અને વિદ્વાન વકીલ શ્રી રોય અબ્રાહમે સંક્ષિપ્ત રૂપે અનુપૂરક રીતે રજૂ કરી હતી.

અપીલકર્તાઓની તરફેથી રજૂઆત:

૧૫. શ્રી ગુપ્તા, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે કેરળની વડી અદાલતનો આક્ષેપિત ચુકાદો વિવિધ આધારોએ દોષગ્રસ્ત છે. શ્રી ગુપ્તાએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે કેરળની હાઈકોર્ટે એવું ઠરાવીને કે ૧૯૯૬નો અધિનિયમ સર્વત્ર લાગુ પડે છે, એક મૂળભૂત ભૂલ કરી છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે ૧૯૯૬નો અધિનિયમ માત્ર ત્યારે જ લાગુ પડશે જ્યારે પક્ષકારો વચ્ચે એવો કરાર હોય કે જેના દ્વારા તેમણે પોતાનો વિવાદ લવાદ સમક્ષ મોકલવા માટે સંમતિ દર્શાવી હોય. તેથી, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે રાજ્ય અધિનિયમ દ્વારા જે કરવામાં આવ્યું છે તે કાયદા દ્વારા કરારનું રદકરણ છે અને તેથી, રાજ્ય અધિનિયમ અથવા તેનો કોઈ ભાગ ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૩ ની પ્રવેશ ૭ સાથે સંદર્ભિત ગણાશે.

૧૬. શ્રી ગુપ્તાએ રજૂ કર્યું કે બાકીના વિધાનમાં કરારમાંની મધ્યસ્થી કલમના રદ થવાથી ઉપસ્થિત થનાર પરિણામોની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે કોઈ કરાર રદ થતાં રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૩ ની ઉપકલમ (૨) મુજબ કરારના કોઈપણ પક્ષકારને સક્ષમ દીવાની અદાલતમાં દાવો દાખલ કરવાની તક આપવામાં આવે છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૪ દાવો દાખલ કરવા માટેની મર્યાદાની અવધિ વધારે છે. રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૫ તેમાં દર્શાવેલ વિવિધ આધાર પર, નિર્ધારિત અવધિની અંદર, રાજ્ય સરકારને પુરસ્કારને પડકારવાની સગવડ આપે છે. તેથી, એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૩

ની પ્રવેશ સંખ્યા ૭ અને ૧૩ સાથે સંબંધિત છે અને તેથી તે રાજ્ય વિધાનસભાની વિધાનક્ષમતાની હદમાં આવે છે.

૧૭. શ્રી ગુપ્તાએ આગળ રજૂ કર્યું કે રાજ્ય વિધાનસભાની વિધાનક્ષમતા માત્ર ભારતના બે ધારણામાં જ સમાયેલ સ્પષ્ટ પ્રતિબંધ દ્વારા જ મર્યાદિત થઈ શકે છે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે જ્યાં સુધી અને જો સુધી ભારતના બંધારણમાં તે વિષય પર કાયદેસર્જનને સંપૂર્ણપણે અથવા શરતી રીતે સ્પષ્ટપણે પ્રતિબંધિત કરતી કોઈ જોગવાઈ ન હોય, ત્યાં સુધી ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૨ અને ૩ માં દર્શાવાયેલા વિષય પર કાયદેસર્જન કરવા બાબતે રાજ્ય વિધાનસભાને પ્રાપ્ત સર્વાંગી સત્તા પર કોઈ રોકટોક અથવા મર્યાદા હોઈ શકતી નથી. આ પ્રસ્તાવના સમર્થનમાં, તેઓ મહારાજ ઉમેગ સિંહ અને અન્ય વિ. બોમ્બે રાજ્ય અને અન્ય ૧ ના કેસમાં આ અદાલતના ચુકાદા પર આધાર રાખે છે.

૧૮. શ્રી ગુપ્તાએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે ૧૯૯૬ના અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમ વચ્ચે કોઈ અસંગતતા નથી. તેમણે રજૂ કર્યું કે જ્યાં કરારમાં લવાઈ કલમ હોય ત્યાં ૧૯૯૬નો અધિનિયમ લાગુ પડશે. જો કરારમાં લવાઈ કલમ ન હોય, તો ૧૯૯૬નો અધિનિયમ લાગુ પડશે નહીં. તેમણે રજૂ કર્યું કે ૧૯૯૬નો અધિનિયમ પોતે જ સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૩ની પ્રવેશ ૧૩ના સંદર્ભે ઘડાયેલો કાયદો છે, ૧ [૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૧૬૪

ભારતનું બંધારણ. આ પ્રતિપાદનના સમર્થનમાં, તેઓ આ અદાલતના જી.સી. કાનુગ્ગો વિ. સ્ટેટ ઓફ ઓરિસ્સા, સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત થ્રૂ ચીફ સેક્રેટરી એન્ડ અનધર વિ. એમ્બર બિલ્ડર્સ, મધ્ય પ્રદેશ રુરલ રોડ ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી એન્ડ અનધર વિ. એલ.જી. ચૌધરી એન્જિનિયર્સ એન્ડ કોન્ટ્રાક્ટર્સ (આગળ “ એમપી રુરલ ૨૦૧૨ ” તરીકે ઉલ્લેખિત), મધ્ય પ્રદેશ રુરલ રોડ ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી એન્ડ અનધર વિ. એલ.જી. ચૌધરી એન્જિનિયર્સ એન્ડ કોન્ટ્રાક્ટર્સ (આગળ “ એમપી રુરલ ૨૦૧૮ ” તરીકે ઉલ્લેખિત) જેવા કેસોમાં આપેલા ચુકાદાઓ પર આધાર રાખે છે.

૧૯. શ્રી ગુપ્તાએ રજૂ કર્યું કે માન્ય રાખીએ, પરંતુ સ્વીકાર્યા વિના, કે ૧૯૯૬ના અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમ વચ્ચે કોઈક વિસંગતિ છે, તો રાજ્ય અધિનિયમ ભારતના રાષ્ટ્રપતિશ્રીના વિચારાર્થે અનામત રાખવામાં આવ્યો હોવા અને તેમને તેની સંમતિ પ્રાપ્ત થયેલી હોવા કારણે, ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૪ (૨) ના દૃષ્ટિએ, ૧૯૯૬ના અધિનિયમની જોગવાઈઓ ઉપર પ્રાબલ્ય ધરાવશે.

૨૦. શ્રી ગુપ્તાએ રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ માંની કોઈપણ પ્રવેશિકા સાથે સંબંધિત નથી. તેમણે રજૂ કર્યું કે કેરળની હાઈકોર્ટે અપનાવેલો અભિગમ સંપૂર્ણપણે ભૂલભર્યો રહ્યો છે. આગળ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની ત્રણેય યાદીઓમાં અનેક પ્રવેશિકાઓ સમાવિષ્ટ હોવાને કારણે, કેટલાક અંશે પરસ્પર

આવરણ થવું અનિવાર્ય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, કોઈ નિર્ધારિત વિધાન કઈ પ્રવેશિકા સાથે સંબંધિત છે તે નક્કી કરવા માટે તત્ત્વ અને સારના સિદ્ધાંતનો અમલ કરવો જરૂરી બને છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે સમગ્ર અધિનિયમ, તેનો મુખ્ય હેતુ તેમજ તેની જોગવાઈઓનો વ્યાપ અને અસર ધ્યાનમાં લેવાં આવશ્યક છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે જ્યારે કોઈ વિધાન, તેના તત્ત્વ અને સારમાં, એવી પ્રવેશિકાને અનુસરતું હોય કે જેના સંબંધમાં રાજ્યને વિધાન કરવાની સત્તા હોય, ત્યારે બીજી પ્રવેશિકા પર થયેલા આકસ્મિક અને ઉપરછદા અતિક્રમણને અવગણવા પડશે. આ સંદર્ભે, આ અદાલત દ્વારા હોએક્સ્ટ ફાર્માસ્યુટિકલ લિ. તથા અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર તથા અન્ય ૬ અને સ્ટેટ ઓફ વેસ્ટ બંગાલ વિ. કેસોરામ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. તથા અન્ય ૭ જેવા કેસોમાં આપવામાં આવેલા ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. તેથી રજૂ કરવામાં આવે છે કે કારણ કે પડકારાયેલું વિધાન, તેના તત્ત્વ અને સારમાં, ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩ ની પ્રવેશિકા ૭ અને ૧૩ દ્વારા આવરી લેવાયેલા ક્ષેત્રમાં આવતું વિધાન છે, તેથી તે રાજ્ય અધિનિયમને અમાન્ય ઠેરવતું નથી.

૨ (૧૯૯૫) ૫ એસીસીસી ૯૬

૩ (૨૦૨૦) ૨ એસ.સી.સી. ૫૪૦

૪ (૨૦૧૨) ૩ એસ.સી.સી. ૪૯૫

૫ (૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૮૨૬

૬ (૧૯૮૩) ૪ એસસીસી ૪૫

૭ (૨૦૦૪) ૧૦ એસ.સી.સી. ૨૦૧

૨૧. શ્રી ગુપ્તાએ રજૂ કર્યું કે કેરળની હાઇકોર્ટે પણ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૩ સાથે ૧૯૯૬નો અધિનિયમ સંબંધિત છે એવું ઠરાવતાં ભૂલ કરી છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે સંયુક્ત રાષ્ટ્રની મહાસભા દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલ યુ.એન.સી.આઇ.ટી.આર.એલ. મોડેલ કાયદાએ એવી ભલામણ કરી હતી કે આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક લવાદ પ્રથાઓને નિયંત્રિત કરતા કાયદાઓ બનાવતી વખતે તમામ દેશોએ તેનો યોગ્ય વિચાર કરવો. તેમણે રજૂ કર્યું કે, કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં, મોડેલ કાયદો ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૩ના અર્થમાં અથવા તે બાબતે ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૧ની પ્રવેશ ૧૩ અને ૧૪ના અર્થમાં, ન તો સંધિ છે, ન તો કરાર, ન તો પરિષદ, ન તો નિર્ણય છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે ઇજસડેમ જેનેરિસના સિદ્ધાંતને અનુસરીને, ‘નિર્ણય’ શબ્દનો એવો અર્થ કરવો પડશે કે જેનો અર્થ રાજ્યો પર બંધનકારક બાધ્યતા લાદતો હોય. આ સંદર્ભમાં, તેઓ આ અદાલતના કાવલપ્પારા કોટ્ટારથિલ કોચુની @ મૂપિલ નાયર વિ. સ્ટેટ્સ ઓફ મદ્રાસ એન્ડ કેરળ એન્ડ અદર્સ ૮ ના કેસમાં આવેલ ચુકાદા પર આધાર રાખે છે.

૨૨. શ્રી ગુપ્તા વધુમાં અર્થઘટનના તે નિયમ પર આધાર રાખે છે, જે ‘નોસ્સિતુર એ સોસીઇસ’ તરીકે ઓળખાય છે, એટલે કે, કોઈ શબ્દનો અર્થ તે જે શબ્દસમૂહ સાથે આવેલો હોય તેના સંદર્ભમાં નિર્ધારિત કરવો. આ સંદર્ભમાં, તેઓ એમ.કે.

રંગનાથન વિ. ગવર્નમેન્ટ ઓફ મદ્રાસ એન્ડ અધર્સ ૯ ના કેસમાં આ અદાલતના ચુકાદા પર આધાર રાખે છે.

૨૩. શ્રી ગુપ્તાએ વધુમાં ૨જૂ કર્યું કે સંવિધાનની વ્યાખ્યાનું આ એક સ્થિર નિયમ છે કે પરસ્પર વિરુદ્ધ જણાતી જોગવાઈઓ અને પ્રવેશોને, માત્ર જુદી જુદી યાદીઓમાં આવેલા જ નહીં પરંતુ એ જ યાદીમાં આવેલા પ્રવેશોને પણ, સુસંગત બનાવવાનો દરેક પ્રયાસ કરવો જોઈએ અને એવી વ્યાખ્યાને નકારી કાઢવી જોઈએ કે જેના પરિણામે કોઈ એક પ્રવેશનું સમગ્ર તત્વહીન બની જાય અને તે નિષ્ફળ બને. આ સંદર્ભે તેમણે આ અદાલતના કલકત્તા ગેસ કંપની (પ્રોપ્રાયટરી) લિ. વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય અને અન્ય ૧૦ તથા શ્રી વેંકટરમણા દેવરુ અને અન્ય વિ. મૈસૂર રાજ્ય અને અન્ય ૧૧ ના કેસોમાં થયેલા ચુકાદાઓ પર આધાર મૂક્યો છે.

૨૪. શ્રી ગુપ્તાએ વધુમાં ૨જૂ કર્યું કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ની જોગવાઈઓનો રાજ્ય વિધાનમંડળની સત્તાને મર્યાદિત કરવાનો પ્રભાવ હોવાથી, તે અનુચ્છેદને શક્ય તેટલો સંકુચિત અર્થ આપવો જોઈએ જેથી તેનું ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૨ અને ૩ની પ્રવેશિકાઓ સાથે સુસંગતિકરણ થઈ શકે. તેમણે ૨જૂ કર્યું ૮ [૧૯૬૦] ૩ એસ.સી.આર. ૮૮૭

૯ [૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૩૭૪

૧૦ ૧૯૬૨ સપ્લ. (૩) એસ.સી.આર. ૧

કે આ એવું અર્થઘટન કરીને કરી શકાય કે માત્ર બાંયધરીય ફરજને અમલમાં મૂકવા માટે ઘડાયેલ કાયદાઓ જ ઉક્ત અનુચ્છેદના વ્યાપમાં આવે છે.

૨૫. શ્રી ગુમાએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે મોડેલ કાયદો કાયદા બનાવનારાઓ માટે સૂચિત નમૂનો છે, જે માત્ર આંતરરાષ્ટ્રીય મધ્યસ્થતામાં અપનાવવાની પ્રથાઓની ભલામણ કરે છે અને સ્થાનિક મધ્યસ્થતા માટે નહીં, અને તેથી, સ્થાનિક મધ્યસ્થતાનો સંબંધ હોય તેટલા અંશે તેની કોઈ બાધ્યક ફરજ છે એવું માનવામાં આવી શકતું નથી.

૨૬. શ્રી શિશોદિયા, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે ૧૯૯૬ના અધિનિયમ પહેલાંની અગાઉની વૈધાનિક યોજનામાં, ૧૯૪૦નો અધિનિયમ દેશી લવાદીને શાસિત કરતો હતો, જ્યારે ૧૯૩૭નો અધિનિયમ અને ૧૯૬૧નો અધિનિયમ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી લવાદીઓને શાસિત કરતા હતા. તેમણે રજૂ કર્યું કે ૧૯૯૬ના અધિનિયમમાં, દેશી લવાદીઓ ભાગ ૧ દ્વારા શાસિત થાય છે, જ્યારે ભાગ ૨ જુદી અને વિશિષ્ટ જોગવાઈઓ સાથે જિનેવા કન્વેન્શન પુરસ્કારો અને ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શન પુરસ્કારો માટે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી લવાદીઓને શાસિત કરે છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે તેમ છતાં, ૧૯૯૬ના અધિનિયમમાં પણ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી લવાદી અને દેશી લવાદી વચ્ચેનો ઐતિહાસિક તેમજ સમકાલીન ભેદ યથાવત્ રહે છે. આ સંદર્ભે, તેઓ આ અદાલતના ફ્યૂર્સ્ટ ડે લો લોસન લિમિટેડ વિ. જિંદલ એક્સપોર્ટ્સ લિમિટેડ ૧૨ ના કેસમાં આપેલા ચુકાદા પર આધાર રાખે

છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે ૧૯૯૬નો અધિનિયમ વાસ્તવમાં ત્રણ અલગ અલગ અધિનિયમોને એકત્રિત કરે છે, તેમાં સુધારો કરે છે અને તેમને એકસાથે મૂકે છે.

૨૭. શ્રી શિશોદિયાએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત થયા પછી, રાજ્ય કાયદો કેન્દ્રીય કાયદા સાથે અસંગત હોવાનું માનવા માટે લાગુ પડતી કસોટી એ છે કે “બંને અધિનિયમો લાગુ થવા માટે કોઈ અવકાશ અથવા શક્યતા રહેતી નથી”. તેમણે રજૂ કર્યું કે સામાવાળાઓએ રાજ્ય અધિનિયમમાં ૧૯૪૦ના અધિનિયમ અને ૧૯૯૬ના અધિનિયમની સરખામણીમાં આવી કોઈ અસંગતતા દર્શાવી નથી. આ સંદર્ભમાં, તેઓ આ અદાલતના રાજીવ સરીન અને અન્ય વિ. ઉત્તરાખંડ રાજ્ય અને અન્ય ૧૩ કેસમાં આપવામાં આવેલા ચુકાદા પર આધાર રાખે છે.

૨૮. શ્રી શિશોદિયા તેમજ શ્રી ગુપ્તાએ રજૂ કર્યું કે માત્ર એટલા માટે કે ઉક્ત પ્રોજેક્ટનો અમુક ભાગ વર્લ્ડ બેંક દ્વારા નાણાંપૂરો પાડવામાં આવ્યો છે, તેથી ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩ ની પ્રવેશ ૧૩ને સંદર્ભિત રાજ્ય અધિનિયમને અમાન્ય ઠરાવવાનો આધાર બની શકતો નથી. સામાવાળાઓ તરફથી રજૂઆતો:

૨૯. તેના વિરુદ્ધમાં, શ્રી વેણુગોપાલ, જે કેટલાક સામાવાળાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ છે, તેમણે રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ ૧૨ (૨૦૧૧) ૮ એસ.સી.સી. ૩૩૩ છે

૧૩ (૨૦૧૧) ૮ એસ.સી.સી. ૭૦૮

સંપૂર્ણપણે મનસ્વી અને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરનાર. તેમણે રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ કરાર બંધ રહેલી મધ્યસ્થતા જોગવાઈઓને રદ કરવા માટે, કેરળના તમામ પ્રકલ્પોમાંથી વર્ષ ૧૯૬૧માં શરૂ થયેલા ઉક્ત પ્રકલ્પને મનસ્વી રીતે અલગ પાડે છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે કેરળ હાઈકોર્ટે યોગ્ય રીતે એવું ઠરાવ્યું છે કે મધ્યસ્થો અને દાવેદાર કોન્ટ્રાક્ટરો વચ્ચેના સાંઠગાંઠને કારણે સાંઠગાંઠપૂર્વકના ચુકાદા આપવામાં આવ્યા હતા તે દર્શાવવા માટે રાજ્ય સરકારે કોઈ સામગ્રી રજૂ કરી નહોતી.

૩૦. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમનો આધાર ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ ની પ્રવેશો ૧૨, ૧૩, ૧૪ તેમજ પ્રવેશ ૩૭ માં શોધી શકાય છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે પ્રવેશો ૧૨ થી ૧૪ સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંગઠન, આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદો, સંઘો અને અન્ય સંસ્થાઓમાં ભાગ લેવાનો તથા ત્યાં લેવાયેલા નિર્ણયોનો અમલ કરવાનો અને વિદેશી દેશો સાથે સંધિઓ અને કરારો કરવા તથા વિદેશી દેશો સાથેની સંધિઓ, કરારો અને અભિસમયોનો અમલ કરવા સંબંધિત છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે રાજ્યએ એવો કાયદો બનાવ્યો છે જે આ પ્રવેશો સાથે સંબંધિત છે, અને જે સંપૂર્ણપણે સંઘીય વિધાનમંડળના ક્ષેત્રાધિકારની અંદર આવે છે. તેમણે વધુમાં રજૂ કર્યું કે પ્રવેશ ૩૭ વિદેશી ઋણો સાથે સંબંધિત છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ વિશ્વ બેંક પાસેથી લેવામાં આવેલા ઋણો અંગે વ્યવસ્થા કરવાની કોશિશ કરતું હોવાથી, તે સંઘીય

વિધાનમંડળ માટે અનામત રાખવામાં આવેલા વિધાનક્ષેત્રમાં અતિક્રમણ ગણાશે. તેથી રજૂ કરવામાં આવ્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા એવા પ્રવેશો સંબંધે ઘડવામાં આવ્યો છે, જે સંપૂર્ણપણે કેન્દ્રીય વિધાનના ક્ષેત્રાધિકારની અંદર આવે છે અને તેથી તે રાજ્ય વિધાનમંડળની સત્તા-સીમા બહારનો છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરીનો પ્રશ્ન ત્યારે જ ઉદ્ભવે જ્યારે કાનૂનરચના યાદી ૩, એટલે કે સમવર્તી યાદીમાં આવતી બાબતોને લગતી હોય. રાજ્ય અધિનિયમ યાદી ૧ ની વિશિષ્ટ પ્રવેશોને આવરી લેતો હોવાથી, રાજ્ય અધિનિયમને બચાવવા માટે રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરીનું કોઈ પરિણામ નહીં રહે.

૩૧. શ્રી વેણુગોપાલે રજૂ કર્યું કે ૧૯૯૬નો અધિનિયમ સ્પષ્ટપણે આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદમાં લેવામાં આવેલા નિર્ણયને સંબંધિત છે, એટલે કે ૧૧મી ડિસેમ્બર ૧૯૮૫ના રોજ યોજાયેલી સંયુક્ત રાષ્ટ્રની જનરલ એસેમ્બલીને. ઉક્ત રજૂઆતના સમર્થનમાં, તેમણે આ સર્વોચ્ચ અદાલતના મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ વગેરે વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્યો ૧૪ ના કેસમાં આપેલ ચુકાદા પર આધાર મૂક્યો. આ સર્વોચ્ચ અદાલતના એસ. જગન્નાથ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્યો ૧૫ ના કેસમાં આપેલ ચુકાદા પર આધાર રાખીને, તેમણે રજૂ કર્યું કે ભારતના સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૨૫૩, ૧૪ (૧૯૭૦) ૩ એસ.સી.સી. ૪૦૦ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદાઓને પણ લાગુ પડશે

૧૫ (૧૯૯૭) ૨ એસસીસી ૮૭

આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદમાં લેવાયેલા, સ્વભાવથી બંધનકારક ન હોય એવા નિર્ણયોનો અમલ કરવા માટે.

૩૨. શ્રી વેણુગોપાલે રજૂ કર્યું કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ હેઠળ પસાર કરવામાં આવેલ કાયદો, તે જ વિષયવસ્તુ અંગે કોઈ પણ કાયદો બનાવવાની રાજ્ય વિધાનસભાની સત્તા છીનવી લેશે, ભલે તે વિષયવસ્તુ યાદી ૨ અથવા યાદી ૩ માં આવતી હોય. તેથી તેમણે રજૂ કર્યું કે, કારણ કે ૧૯૯૬નો અધિનિયમ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ હેઠળની વિધાન સત્તાનો ઉપયોગ કરીને સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવ્યો છે, રાજ્ય વિધાનસભાને તેનાથી વિરુદ્ધ જતો કાયદો બનાવવાની સત્તા રહેશે નહીં, યાદી ૨ અથવા યાદી ૩ માં આવતા વિષયો અંગે પણ નહીં. આ સંદર્ભે, આ અદાલતના મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ (ઉપરોક્ત)ના કેસમાં આપેલા ચુકાદાનો ફરીથી ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. આ બાબતમાં, વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ આ અદાલતના મંત્રી ટેક્ઝોન પ્રાઇવેટ લિમિટેડ વિ. ફોર્વર્ડ ફાઉન્ડેશન અને અન્ય ૧૬, બિહાર રાજ્ય અને અન્ય વિ. બિહાર ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ અને અન્ય ૧૭ તથા જયંત વર્મા અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય ૧૮ ના કેસોમાં આપેલા ચુકાદાઓ પર પણ આધાર રાખે છે.

૩૩. શ્રી વેણુગોપાલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ પણ ભેદભાવપૂર્ણ છે, કારણ કે રાજ્ય સરકારને ક્યા એવોર્ડ વિરુદ્ધ તે અપીલ કરશે અને ક્યા એવોર્ડ વિરુદ્ધ તે અપીલ નહીં કરે તે બાબતે સંપૂર્ણ વિવેકાધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.

તેઓ આ અદાલતના સૂરજ મધ્ય મોહતા એન્ડ કો. વિ. એ.વી. વિશ્વનાથ સાસ્ત્રી અને અન્ય ૧૯ તથા બી.બી. રાજવંશી વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય ૨૦ ના કેસોમાં આપેલ ચુકાદાઓ પર આધાર રાખે છે.

૩૪. શ્રી વેણુગોપાલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ “સત્તાઓના વિભાજન” ના સિદ્ધાંતમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે અને ન્યાયતંત્રની સત્તાઓ પર અતિક્રમણ કરે છે, કારણ કે રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્યને એવોર્ડોમાં હસ્તક્ષેપ કરવાની સત્તા આપે છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે આ અદાલતે બી.બી. રાજવંશી (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં પ્રતિપાદિત કરેલા કાયદાના પ્રકાશમાં આ માન્ય નથી.

૩૫. શ્રી વેણુગોપાલ વધુમાં રજૂ કરશે કે એમ માની લઈએ, પરંતુ સ્વીકાર્યા વિના, કે જ્યારે રાજ્ય અધિનિયમ મૂળરૂપે પસાર કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે તે મનસ્વી નહોતો, છતાં સમયના પસાર થવાથી તે મનસ્વી અને અયોગ્ય બની ગયો છે. ૧૬ (૨૦૧૯) ૧૮ એસ.સી.સી. ૪૯૪

૧૭ (૧૯૯૬) ૯ એસ.સી.સી. ૧૩૬

૧૮ (૨૦૧૮) ૪ એસ.સી.સી. ૭૪૩

૧૯ [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૪૪૮

૨૦ (૧૯૮૮) ૨ એસ.સી.સી. ૪૧૫

તેમણે રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમના અમલમાં આવવા કરતાં ઘણાં પહેલાથી, માત્ર એવોર્ડો અંતિમ બની ગયા હતા એટલું જ નહીં પરંતુ એવોર્ડ હેઠળ નિર્ધારિત રકમ દાવેદારોને પહેલેથી જ ચૂકવવામાં આવી ગઈ હતી. તેથી, જો રાજ્ય અધિનિયમને હવે અમલમાં આવવાની મંજૂરી આપવામાં આવે, તો તે મનમાની તથા અચુકિતસંગતતા સમાન થશે. તેથી તેમણે રજૂ કર્યું કે હાલની અપીલો નામંજૂર થવા પાત્ર છે.

૩૬. કેટલાક સામાવાળાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ શ્રી પી.સી. સેનએ રજૂઆત કરી કે રાજ્ય અધિનિયમનો એવો પ્રભાવ થાય છે કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ હેઠળ સામાવાળાઓના કાયદા અનુસાર પ્રાપ્ત થયેલા સ્થિર સંપત્તિ અધિકારથી તેઓને વંચિત કરવામાં આવે છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે પસાર થયેલા પંચનિર્ણયો સંપત્તિમાં હક ઉત્પન્ન કરે છે અને જ્યારે તે જ અદાલતની ડિક્રી બનાવવામાં આવે ત્યારે અમલપાત્ર બને છે. આ સંદર્ભમાં, તેઓ સતીષ કુમાર અને અન્ય વિ. સુરિંદર કુમાર અને અન્ય૨૧ ના કેસમાં આ અદાલતના ચુકાદા પર આધાર રાખે છે.

૩૭. શ્રી સેનએ આગળ રજૂ કર્યું કે હાલના કેસમાં, પુરસ્કારો અમલમાં મુકવામાં આવ્યા છે અને ચુકવણીઓ કરવામાં આવી છે. તેથી, સામાવાળાઓના પક્ષમાં નિહિત અધિકારો સુસ્થિર થયા છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે આવા નિહિત અધિકારો રાજ્ય અધિનિયમ દ્વારા દૂર કરી શકાય નહીં. આ સંદર્ભમાં આ અદાલતના આંધ્ર

પ્રદેશ ડેરી ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન ફેડરેશન વિ. બી. નરસિંહા રેડ્ડી અને અન્ય
૨૨ ના કેસના ચુકાદા પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.

૩૮. શ્રી સેનએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે કરારમાં એકતરફી ફેરફાર કરવો ન્યાયના
મૂળભૂત સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન છે. રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે રાજ્ય અધિનિયમ દ્વારા
જે કરવાનું પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યું છે તે કરારમાં એકતરફી ઉમેરો અથવા ફેરફાર
કરવાનો અને તે જ અનિચ્છુક પક્ષકારો ઉપર લાદવાનો છે. રજૂ કરવામાં આવ્યું
છે કે તે જ માન્ય ગણાશે નહીં. આ સંદર્ભમાં આ અદાલતના ચુકાદા પર,
સ્સેંગયોંગ એન્જિનિયરિંગ એન્ડ કન્સ્ટ્રક્શન કંપની લિમિટેડ વિ. નેશનલ
હાઇવેઝ ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા (એન.એચ.એ.આઈ.) ૨૩ ના મામલામાં,
આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.

૩૯. શ્રી સેનએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે પડકારવામાં આવેલ કાયદાકીય વ્યવસ્થા
ન્યાયિક સત્તા અને ન્યાયિક કાર્યો પર અતિક્રમણ કરે છે અને પરિણામે,
ભારતના બંધારણની મૂળભૂત રચનાના ભંગ સમાન બને છે. આ સંદર્ભમાં,
સર્વોચ્ચ અદાલતના એસ.આર.ઈ.આઈ. ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર ફાઇનાન્સ લિમિટેડ વિ.
ટફ ડ્રિલિંગ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ ૨૪ કેસના ચુકાદા પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે.
તેમણે વધુમાં રજૂ કર્યું કે સર્વોચ્ચ અદાલતનો ચુકાદો ૨૧ [૧૯૬૯] ૨
એસ.સી.આર. ૨૪૪

૨૨ (૨૦૧૧) ૯ એસ.સી.સી. ૨૮૬

૨૩ (૨૦૧૯) ૧૫ એસસીસી ૧૩૧

૨૪ (૨૦૧૮) ૧૧ એસ.સી.સી. ૪૭૦

જી.સી. કાનુન્ગો (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં, અપીલકર્તાઓના કેસને સમર્થન આપવાને બદલે, સામાવાળાઓના કેસને સમર્થન મળશે.

૪૦. શ્રી સેનએ, આ અદાલતના નીચેના કેસમાં થયેલ ચુકાદા પર આધાર રાખીને

એસ. જગન્નાથ (પૂર્વોક્ત), એ રજૂ કરશે કે ૧૯૯૬ નો અધિનિયમ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ સાથે સંબંધિત છે અને તેથી, તેનાથી વિરુદ્ધ આવતો રાજ્ય અધિનિયમ કાયદાની દૃષ્ટિએ માન્ય ગણાશે નહીં.

૪૧. કેટલાક સામાવાળાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ શ્રી સી.એન. શ્રીકુમારે રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ સ્પષ્ટ મનસ્વીપણા ના આધારે અમાન્ય જાહેર કરવા પાત્ર છે. રજૂ કરવામાં આવ્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ એવો ઘડવામાં આવ્યો છે, જે ખાનગી પક્ષકારોના અહિતમાં કાર્ય કરે છે અને નિઃસંદેહ રાજ્ય સરકારને અનુકૂળ પડે છે. વધુમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું કે ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની કલમ ૩૪ (૨એ) ૨૩મી ઓક્ટોબર ૨૦૧૫ ના રોજ અમલમાં આવી હતી, અર્થાત્ રાજ્ય અધિનિયમના ઘડતર પછી ઘણાં સમય બાદ. તેથી આગળ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ માન્ય રીતે ઘડાયેલો હતો એમ માન્ય રાખીએ તો પણ, ૨૩મી ઓક્ટોબર ૨૦૧૫ ના રોજ ૧૯૯૬ ના

અધિનિયમની કલમ ૩૪ (૨એ) નો સમાવેશ થતાં રાજ્ય અધિનિયમ નિહિત રીતે ૨૬ થયો છે. આ સંદર્ભે આ અદાલતે સેવરભાઈ આમાઈદાસ વિ. બોમ્બે રાજ્ય ૨૫ અને ટી. બારાઈ વિ. હેનરી આહ હો તથા અન્ય ૨૬ ના કેસોમાં આપેલા ચુકાદાઓ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.

૪૨. કેટલાક સામાવાળાઓ તરફથી હાજર થયેલ વિદ્વાન વકીલ સુશ્રી પદ્મનાભને રજૂ કર્યું કે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) હેઠળ ભારતના રાષ્ટ્રપતિની અનુમતિ માત્ર ઔપચારિકતાનો નિષ્ક્રિય વિષય નથી. તેમણે રજૂ કર્યું કે જ્યાં સુધી રાજ્ય એ સંતોષકારક રીતે દર્શાવતું નથી કે સંબંધિત સામગ્રી ભારતના રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ મૂકવામાં આવી હતી અને જેના આધારે રાષ્ટ્રપતિની અનુમતિ માંગવામાં આવી હતી તે આધારોથી તેમને અવગત કરાયા હતા, ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રપતિની અનુમતિ રાજ્ય અધિનિયમને અમાન્ય થવાથી બચાવી શકશે નહીં. આ સંદર્ભમાં, તેઓ આ અદાલતના ગ્રામ પંચાયત ઓફ વિલેજ જમાલપુર વિ. માલવિંદર સિંહ અને અન્યો ૨૭ ના પ્રકરણમાં આપેલા ચુકાદા પર આધાર રાખે છે.

૪૩. શ્રીમતી પદ્મનાભને રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ પણ મનમાની સ્વરૂપનું છે અને ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરનાર છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ છેતરપિંડી હોય એવા કેસો અને છેતરપિંડી ન હોય એવા કેસો વચ્ચે ભેદ કરવામાં નિષ્ફળ જઈ અસમાન પરિસ્થિતિ ધરાવતા લોકોને સમાન રીતે વર્તે છે. આ સંદર્ભમાં, તેમણે આ અદાલતના રાજ્ય ઓફ મહારાષ્ટ્ર

વિ. શ્રીમતી કમલ સુકુમાર દુર્ગુલે અને અન્ય ૨૮ .૨૫ [૧૯૫૫] ૧
એસ.સી.આર. ૭૯૯ કેસના ચુકાદા પર આધાર મૂક્યો છે.

૨૬ (૧૯૮૩) ૧ એસ.સી.સી. ૧૭૭

૨૭ (૧૯૮૫) ૩ એસ.સી.સી. ૬૬૧

૨૮ (૧૯૮૫) ૧ એસ.સી.સી. ૨૩૪

૪૪. અશોક કુમાર ઉપનામ ગોલુ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય૨૯,
એસ.એસ. બોલા અને અન્ય વિ. બી.ડી. સરદાના અને અન્ય૩૦ તથા મદ્રાસ
બાર એસોસિએશન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય એક૩૧ ના આ
અદાલતના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખીને, સુશ્રી પદ્મનાભને રજૂ કર્યું કે
વિધાનમંડળને એવો કાયદો બનાવવાની સત્તા નથી જે અદાલત દ્વારા આપવામાં
આવેલા ચુકાદા અથવા એવોર્ડને રદ કરે.

૪૫. કેટલાક સામાવાળાઓની તરફેથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી જહોન
મેથ્યુએ રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ સ્વભાવથી ભેદભાવપૂર્ણ છે. તેમણે રજૂ કર્યું
કે રાજ્યએ ૩૪૩ કેસોમાંથી માત્ર ૫૫ દાવાઓ/કેસો સુધી જ અપીલ દાખલ
કરવાની પસંદગી કરી છે. તેમણે વધુમાં રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ અમલમાં
લાવવામાં આવ્યો તે પહેલાં રાજ્ય સાથે કરવામાં આવેલા કરારોમાં રહેલા હકો
અને ઉપાયોમાં લગભગ એક દાયકાપહેલાંથી ફેરફાર કરવાનો રાજ્ય અધિનિયમ
દ્વારા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે કેટલાક દાવેદારોને તે સમાન

વર્તનથી વંચિત રાજવામાં આવી રહ્યા છે, જે ૧૯૯૬ના અધિનિયમ હેઠળ લાભ મેળવી રહેલા સમાન પરિસ્થિતિમાં આવેલા મોટા પ્રમાણના દાવેદારોને ઉપલબ્ધ છે.

૪૬. શ્રી મેથ્યુએ રજૂ કર્યું કે જો રાજ્ય વિધાનસભા દ્વારા ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૩(૨) સંબંધે બંધારણીય મર્યાદાઓનું અતિક્રમણ કરીને વિધાનસભાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, અને તે અનુચ્છેદ રાજ્યને એવો કોઈ કાયદો બનાવવાથી મનાઈ કરે છે જે ભારતના બંધારણના ભાગ-૩ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા હકોનો હરણ કરે અથવા તેમાં કાપ મૂકે, તો સભાનો એવો ઉપયોગ કાયદાની દૃષ્ટિએ અમાન્ય ગણાશે. આ સંદર્ભમાં, તેઓ આ અદાલતના સ્ટેટ ઓફ્ ફેરના એન્ડ અધર્સ વિ. માર અપ્રેઈમ ફૂરી કંપની લિમિટેડ એન્ડ અનધર ૩૨ કેસના ચુકાદા પર નિર્ભર કરે છે.

૪૭. શ્રી મેથ્યુએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ માત્ર ૧૯૯૬ના અધિનિયમ સાથે જ વિસંગત નથી, પરંતુ તે વાણિજ્યિક અદાલતો અધિનિયમ, ૨૦૧૫ (આગળ “૨૦૧૫નો અધિનિયમ” તરીકે ઓળખવામાં આવેલ) સાથે પણ વિસંગત છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે હાલના મુદ્દાઓમાં સંકળાયેલા તમામ વિવાદો ૨૦૧૫ના અધિનિયમની કલમ ૨(સી) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલા વાણિજ્યિક વિવાદો છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે ૨૦૧૫નો અધિનિયમ અનુવર્તી કેન્દ્રીય અધિનિયમ છે અને તેથી રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ અગાઉનો અધિનિયમ હોવાને કારણે તથા કેન્દ્રીય અધિનિયમ સાથે અસંગત

હોવાને કારણે રાજ્ય અધિનિયમ અસ્તિત્વમાં રહી શકતો નથી. રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે ૨૦૧૫ના અધિનિયમના અમલીકરણથી રાજ્ય અધિનિયમનો તે હદ સુધી રદબાતલ સમાન આંશિક નિરસ્તીકરણ થશે. આ સંદર્ભે આ અદાલતના ટી. બારાઈ (ઉપરોક્ત) અને માર અપ્રેઈમ કુરી કંપની લિમિટેડ અને અન્ય (ઉપરોક્ત) કેસોમાં આપેલા ચુકાદાઓ પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

૨૯ (૧૯૯૧) ૩ એસ.સી.સી. ૪૯૮

૩૦ (૧૯૯૭) ૮ એસ સીસી ૫૨૨

૩૧ ૨૦૨૧ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન એસ.સી. ૪૬૩

૩૨ (૨૦૧૨) ૭ એસ.સી.સી. ૧૦૬

૪૮. શ્રી મેથ્યુએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે કાર્યવાહી રાજ્યના વિરોધમાં ગઈ ત્યારે જ, સામાવાળાઓને એ જ દાવાનું કારણ માટે સંપૂર્ણપણે અલગ ઉપાયનો સામનો કરવા કે તેનો આશ્રય લેવા મજબૂર કરીને, તેમને ચુકવણીઓ નકારવા અથવા તેમાં વિલંબ કરવા હેતુથી, રાજ્યએ ગેરકાયદેસર રીતે રાજ્ય અધિનિયમ ઘડ્યો. આ સંદર્ભમાં, તેઓ આ અદાલતના સ્ટેટ ઓફ તમિલ નાડુ એન્ડ અધર્સ વિ. કે. શ્યામ સુંદર એન્ડ અધર્સ ૩૩ અને દીપ ચંદ એન્ડ અધર્સ વિ. સ્ટેટ ઓફ ઉત્તર પ્રદેશ એન્ડ અધર્સ ૩૪ ના કેસોમાં આપેલા ચુકાદાઓ પર આધાર રાખે છે.

૪૯. શ્રી કુરિયાકોસ વર્ગીસ, કેટલાક સામાવાળાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું કે કોન્ટ્રાક્ટરો અને અધિકારીઓ વચ્ચે સાંઠગાંઠ હતી એવો નિર્વસ્ત્ર આક્ષેપ કરવા સિવાય, અભિલેખ પર કોઈ સામગ્રી મૂકવામાં આવી નથી. તેમણે રજૂ કર્યું કે પૂરતી સામગ્રીના અભાવે ઘડવામાં આવેલ રાજ્ય અધિનિયમ કાયદાની દૃષ્ટિએ ટકાઉ રહેશે નહીં. આ સંદર્ભમાં આ અદાલતના લાડલી કન્સ્ટ્રક્શન કો. (પી) લિ. વિ. પંજાબ પોલીસ હાઉસિંગ કોર્પન. લિ. અને અન્ય ૩૫ ના કેસમાં આપેલા ચુકાદા પર નિર્ભરતા મૂકવામાં આવે છે.

૫૦. શ્રી વર્ગીસે રજૂ કર્યું કે, રાજ્ય અધિનિયમ ભલે જાહેર હિતમાં ઘડાયેલ હોવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું હોય, પરંતુ તે જાહેર હિતમાં હોવા કરતાં જાહેર હિતના વિરુદ્ધ છે. એ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે આ અદાલતે હિન્દુસ્તાન કન્સ્ટ્રક્શન કો. લિ. અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય ૩૬ ના કેસમાં ઠરાવ્યું છે કે ચુક્તિસંગતતા, પૂરતું નિર્ધારક સિદ્ધાંત અને જાહેર હિત — આ બધું પરસ્પર સમન્વય સાથે ચાલવું જરૂરી છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમ વિવાદોના ઝડપભેર નિવારણના સિદ્ધાંતથી મનસ્વી અને પસંદગીયુક્ત રીતે વિમુખ થાય છે અને તેથી જાહેર હિતના વિરુદ્ધ હોવાથી તે માન્ય નથી.

૫૧. શ્રી રોય અબ્રાહમ, કેટલાક સામાવાળાઓ વતી હાજર થયેલ વિદ્વાન વકીલે પણ સામાવાળાઓ તરફથી અન્ય વકીલો દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો સમાન જ દિશામાં રજૂઆતો કરી હતી.

પ્રત્યુત્તરમાં અપીલકર્તાઓ તરફથી રજૂઆતો:

પર. શ્રી ગુપ્તાએ, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે, પ્રત્યુત્તરમાં રજૂ કર્યું કે સામાવાળાઓએ કેસરામ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ (ઉપરોક્ત) ના પ્રકરણમાં આ અદાલતના ચુકાદા પર મૂકેલો આધાર ભ્રાંતિપૂર્ણ છે, કારણ કે ૩૩ (૨૦૧૧) ૮ એસ.સી.સી. ૭૩૭

૩૪ [૧૯૫૯] સપ્ (૨) એસસીઆર ૮

૩૫ (૨૦૧૨) ૪ એસ.સી.સી. ૬૦૯

૩૬ (૨૦૨૦) ૧૭ એસ.સી.સી. ૩૨૪

કારણ કે સામાવાળાઓ જે પરિચ્છેદો પર આધાર રાખે છે તે અલ્પમતી ચુકાદામાંથી છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે, વિપરીત રીતે, બહુમતીનો ચુકાદો રાજ્યના કાયદાની માન્યતાને જાળવી રાખે છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે જ્યાં સુધી સામાવાળાઓ દ્વારા આ અદાલતના એસ. જગન્નાથ (ઉપરોક્ત) અને મંત્રી ટેકઝોન પ્રાઇવેટ લિમિટેડ (ઉપરોક્ત)ના કેસોમાં આપવામાં આવેલા ચુકાદાઓ પર મુકાયેલા આધારનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી તેમાં ક્યાંય પણ એવું ઠરાવવામાં આવ્યું નથી કે સંધિ અને/અથવા સંસદ દ્વારા બનાવેલ કાયદો જે હદ સુધી ક્ષેત્ર આવરી લે છે તેનાથી પરે રાજ્ય વિધાનમંડળ સંપૂર્ણપણે તે ક્ષેત્રથી વંચિત થઈ જાય. તેમણે રજૂ કર્યું કે માત્ર એટલા માટે કે ઉક્ત પ્રકલ્પને અંશતઃ વર્લ્ડ બેંક દ્વારા નાણાંકીય સહાય આપવામાં આવી હતી, એ કહી શકાય નહીં કે રાજ્ય અધિનિયમ, તેના મૂળ સાર અને તત્ત્વમાં, વિદેશી ઋણોના ક્ષેત્રમાં આવેલો કાયદો છે અને તેથી તે રાજ્ય વિધાનમંડળની સક્ષમતાની બહાર છે.

૫૩. શ્રી ગુપ્તાએ રાજ્ય અધિનિયમના મનસ્વી અને ભેદભાવપૂર્ણ સ્વરૂપ બાબતના આક્ષેપોનું ખંડન કર્યું. તેમણે રજૂ કર્યું કે રાજ્ય વિધાનમંડળે દર્શાવેલા કારણોની યોગ્યતા ન્યાયિક સમીક્ષાનો વિષય બની શકતી નથી. આ સંદર્ભમાં આ અદાલતના કે. નાગરાજ અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય ૩૭ ના મામલામાં આવેલા ચુકાદા પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

૫૪. શ્રી ગુપ્તાએ રજૂ કર્યું કે સી.પી.સી.ની કલમ ૯ મુજબ, કાયદા દ્વારા અપવાદરૂપે બહાર ન રાખવામાં આવ્યા હોય ત્યાં સુધી, દીવાની સ્વભાવના વિવાદોનો નિર્ણય કરવા માટે દીવાની અદાલતોને પૂર્ણ અધિકારક્ષેત્ર પ્રાપ્ત છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે જ્યાં સુધી પક્ષકારો લવાઈ કરારથી શાસિત છે, ત્યાં સુધી પક્ષકારો વચ્ચેના કરારમાંથી ઉદ્ભવતા વિવાદોને લગતા દીવાની દાવાઓ સ્વીકારવાનો અધિકારક્ષેત્ર દીવાની અદાલતોને હોવા છતાં, ૧૯૯૬ના અધિનિયમની કલમો ૮ અને ૧૧ તથા ૧૯૪૦ના અધિનિયમની કલમો ૨૦ અને ૩૪ હેઠળ, જો કોઈ વિવાદ હોય, તો તે વિવાદોને લવાઈમાં મોકલવા તેઓ બંધાયેલ છે. તેમ છતાં, એકવાર લવાઈ કરાર રદ થયેલ ગણાય, ત્યારે તમામ પ્રતિબંધો દૂર થયેલ ગણાશે અને દીવાની અદાલતોને વિવાદો સ્વીકારવાનો અધિકારક્ષેત્ર રહેશે. એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે અપીલ કયા મંચ સમક્ષ થશે તે અંગે જોગવાઈ નથી, એવો દલીલ તત્ત્વહીન છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૬ના બળે, સી.પી.સી. તમામ કાર્યવાહી પર લાગુ પડે છે અને જે અદાલત ચુકાદો અથવા એવોર્ડ આપે છે અને/અથવા એવોર્ડના આધારે

હુકમનામું પસાર કરે છે, તે અદાલતના આધારે અપીલ અદાલતમાં થશે. તેથી, અસ્પષ્ટતા સંબંધિત દલીલ તત્વહીન છે.

૫૫. જ્યાં સુધી રાજ્યને તેવા કેસો પસંદ કરવાનો અને પસંદગી છોડવાનો અધિકાર હોવા અંગેની દલીલનો સંબંધ છે, શ્રી ૩૭ (૧૯૮૫) ૧ એસ.સી.સી. ૫૨૩

ગુમાએ રજૂ કર્યું કે દરેક વિવાદીપક્ષકારને નીચલી અદાલતના ચુકાદા અને હુકમને સ્વીકારવાનો અથવા તેને પડકારવાનો વિકલ્પ હોય છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે આ એવો કેસ નથી જ્યાં રાજ્યને વિવિધ પક્ષકારો વિરુદ્ધ વહીવટી કાર્યવાહી કરવા માટે વૈકલ્પિક પગલું ઉપલબ્ધ હોય, જેમાંથી કેટલીક અન્યની તુલનાએ વધુ કઠોર હોય. આ સંદર્ભમાં, તેમણે આ અદાલતના નાગપુર ઈમ્પ્રૂવમેન્ટ ટ્રસ્ટ અને અન્યો વિ. વિઠલ રાવ અને અન્યો ૩૮ તેમજ સ્ટેટ ઓફ કેરળા અને અન્યો વિ. ટી.એમ. પીટર અને અન્યો ૩૯ ના કેસોમાં આપેલ ચુકાદાઓ પર આધાર મૂક્યો. તેમણે વધુમાં રજૂ કર્યું કે રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૫ પોતે જ એવા કેસો અંગે પૂરતી માર્ગદર્શિકા પ્રદાન કરે છે જેમાં રાજ્યને અપીલ દાખલ કરવાની સત્તા પ્રાપ્ત થશે. તેથી, રાજ્યને અપીલ દાખલ કરવાની આપવામાં આવેલી સત્તા માર્ગદર્શનવિહોણી છે એવું કહી શકાય નહીં.

૫૬. શ્રી ગુમાએ અંતમાં રજૂઆત કરી કે રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્યની ન્યાયિક સત્તામાં હસ્તક્ષેપ કરે છે એવી દલીલ પણ કોઈ જ સારવસ્તુથી રહિત છે. રાજ્ય અધિનિયમ માત્ર હુકમનામા વિરુદ્ધ અપીલની જોગવાઈ કરે છે, જેનું પરીક્ષણ

અપીલમાં કરવામાં આવશે અને તેથી અંતિમ શબ્દ હજી પણ ન્યાયતંત્ર પાસે જ રહે છે. તેથી તેમણે રજૂઆત કરી કે સામાવાળાઓ તરફથી ઉઠાવવામાં આવેલી તમામ દલીલો ગુણરહિત છે.

વિચારણા:

રાજ્ય કાયદો ઘડવા માટે રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનકારી સક્ષમતા:

૫૭. અમે પ્રથમ તો આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરવાનો પ્રસ્તાવ રાખીએ છીએ કે અપીલકર્તાઓએ દલીલ કરી છે તે મુજબ શું રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનક્ષમતાની પરિધિમાં આવે છે કે સામાવાળાઓએ દલીલ કરી છે તે મુજબ શું તે રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનક્ષમતાની પરિધિ બહાર છે. તે માટે જે પ્રશ્નનો જવાબ આપવાનો રહેશે તે એ છે કે પ્રશ્નાસ્પદ કાયદેસરની જોગવાઈનું સ્ત્રોત (રાજ્ય અધિનિયમ) ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩ ની પ્રવેશ ૧૩ છે કે પછી પ્રશ્નાસ્પદ કાયદેસરની જોગવાઈ (રાજ્ય અધિનિયમ) સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૧૨, ૧૩, ૧૪ અને ૩૭ તથા ભારતના સંવિધાનના કલમ ૨૫૩ સાથે સંબંધિત ગણાય છે. અમને ભારતના સંવિધાનના કલમ ૨૫૪ ની ઉપકલમ (૨) ની વ્યાપ્તિનું પણ પરીક્ષણ કરવું પડશે.

૫૮. ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૧ની પ્રવેશિકાઓ ૧૨, ૧૩, ૧૪ અને ૩૭ને નીચે મુજબ પુનઃરજૂ કરવું પ્રાસંગિક રહેશે: ૩૮ (૧૯૭૩) ૧ એસ.સી.સી. ૫૦૦

૩૯ (૧૯૮૦) ૩ એસ.સી.સી. ૫૫૪

“ સાતમી અનુસૂચિ

(અનુચ્છેદ ૨૪૬)

યાદી ૧ – સંઘ યાદી

.....

૧૨. યુનાઇટેડ નેશન્સ ઓર્ગેનાઇઝેશન.

૧૩. આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદો, સંઘો અને અન્ય સંસ્થાઓમાં ભાગ લેવું તથા ત્યાં લેવાયેલા નિર્ણયોનું અમલીકરણ કરવું.

૧૪. વિદેશી દેશો સાથે સંધિઓ અને કરારોમાં પ્રવેશ કરવો અને વિદેશી દેશો સાથેની સંધિઓ, કરારો અને પરિષદોના અમલીકરણ કરવું.

.....

૩૭. વિદેશી ઋણો.

.....”

૫૯. ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૩ની પ્રવેશિકા ૧૩નો ઉલ્લેખ કરવો પણ યોગ્ય રહેશે, જે આ પ્રમાણે છે:

“ સાતમી અનુસૂચિ

(અનુચ્છેદ ૨૪૬)

યાદી ૩ – સમવર્તી યાદી

.....

૧૩. બંધારણના અમલના પ્રારંભ સમયે નાગરિક કાર્યવાહી સંહિતામાં સમાવવામાં આવેલા તમામ વિષયો સહિત નાગરિક પ્રક્રિયા, મર્યાદા અને લવાદ.

.....”

૬૦. ભારતના બંધારણનો અનુચ્છેદ ૨૫૩ આ પ્રમાણે છે:

૨૫૩. આંતરરાષ્ટ્રીય કરારોને અમલમાં મૂકવા માટેનું વિધાન. – આ અધ્યાયની અગાઉની જોગવાઈઓમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, ભારતના સમગ્ર પ્રદેશ માટે અથવા તેના કોઈપણ ભાગ માટે, કોઈ અન્ય દેશ અથવા દેશો સાથે થયેલી કોઈ સંધિ, કરાર અથવા પરિસંવિધાનને અમલમાં મૂકવા માટે,

અથવા કોઈ આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ, સંસ્થા અથવા અન્ય મંડળમાં લેવાયેલા કોઈ નિર્ણયને અમલમાં મૂકવા માટે, સંસદને કોઈપણ કાયદો બનાવવાની સત્તા છે.

૬૧. હાલના પ્રશ્નના વિચાર માટે, આ સર્વોચ્ચ અદાલતના પૂર્વનિર્ણયો પાસેથી માર્ગદર્શન મેળવવું યોગ્ય રહેશે. આ સંદર્ભમાં જી.સી. કાનુગ્ગો (ઉપરોક્ત) કેસમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલતે કરેલા નીચેના અવલોકનોનો ઉલ્લેખ કરવો સંબંધિત રહેશે:

૧૦. મધ્યસ્થતાનો વિષય સૂચિ ૩ ની પ્રવેશ ૧૩ માં, અર્થાત્ સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની સમવર્તી સૂચિમાં સ્થાન પામે છે, જેના પર વિધાન સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનમંડળમાંથી કોઈપણ દ્વારા બનાવવામાં આવી શકે. જ્યારે આ વિષય પર સંસદ દ્વારા પહેલેથી જ વિધાન બનાવવામાં આવ્યું હોય, ત્યારે તે, જો અપવાદિત ન કરવામાં આવ્યું હોય, તો ભારતના તમામ રાજ્યો અંગે અમલમાં આવે છે. કારણ કે રાજ્ય વિધાનમંડળને પણ મધ્યસ્થતાના એ જ વિષય પર વિધાન બનાવવાનું ખુલ્લું છે, કારણ કે તે સમવર્તી સૂચિની એક પ્રવેશમાં આવતાં તેના વિધાનક્ષેત્રની અંદર આવેલું છે, અને જ્યારે કોઈ વિશિષ્ટ રાજ્ય વિધાનમંડળે તે વિષય પર પોતાના રાજ્યમાં તે લાગુ પડે તે માટે કાયદો અથવા અધિનિયમ બનાવ્યો હોય, ત્યારે આવા કાયદાને માન્યતા આપવા માટે જરૂરી એટલું જ બને છે કે તેને રાષ્ટ્રપતિના વિચારાર્થે અનામત રાખીને તેમની મંજૂરી મેળવવી. જ્યારે આવી મંજૂરી પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે આ રીતે પ્રણિત રાજ્ય કાયદા અથવા અધિનિયમની જોગવાઈઓ, તે વિષય પર અગાઉ કરવામાં આવેલ

સંસદીય અધિનિયમ સાથે તેની અસંગતતા હોવા છતાં, સંબંધિત રાજ્યમાં પ્રબળ રહે છે. જ્યાં સુધી ૧૯૯૧ ના સુધારા બાબતનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી એ બાબત વિવાદિત નહોતી કે રાષ્ટ્રપતિના વિચારાર્થે તેને અનામત રાખ્યા પછી ભારતના રાષ્ટ્રપતિએ તેની મંજૂરી આપી હતી. તેથી, ઓરિસ્સા રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા પ્રણિત ૧૯૯૧ નો સુધારા અધિનિયમ એવો અધિનિયમ છે જે તેના વિધાનક્ષેત્રની અંદરના વિષય પર બનાવવામાં આવ્યો છે અને જ્યારે તેને રાષ્ટ્રપતિના વિચારાર્થે અનામત રાખ્યા પછી તેમની મંજૂરી પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે ઓરિસ્સા રાજ્યમાં લાગુ પડે છે; તેમાં રહેલું કંઈપણ સંસદના મુખ્ય અધિનિયમમાં રહેલી બાબતો સાથે અસંગત હોવા છતાં પણ, તેને આવશ્યક વિધાનક્ષમતા વિના ઓરિસ્સા રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ હોવાથી અસંવિધાનિક ગણાવી શકાય નહીં.

૬૨. તેથી, એ જોવામાં આવી શકે છે કે આ અદાલતે અવલોકન કર્યું છે કે લવાદનો વિષય ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની ચાદી ૩ ની એન્ટ્રી ૧૩ માં, એટલે કે સમવર્તી ચાદીમાં, સ્થાન પામે છે. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે ઉક્ત એન્ટ્રીને સંબંધિત વિધાનમંડળીય કાયદેસર રચના સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનમંડળ, એમ બન્નેમાંથી કોઈપણ દ્વારા કરવામાં આવી શકે. વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે લવાદનો વિષય સમવર્તી ચાદીમાં આવતો હોવાથી, રાજ્ય પણ તે અંગે કાયદો બનાવી શકે છે. એકમાત્ર આવશ્યકતા એટલી છે કે આવા કાયદાને માન્યતા આપવા માટે તેને ભારતના રાષ્ટ્રપતિના વિચારાર્થે

અનામત રાખવો અને તેમની મંજૂરી પ્રાપ્ત કરવી જરૂરી છે. આવી મંજૂરી પ્રાપ્ત થાય ત્યારે, તે રીતે ઘડાયેલા રાજ્ય કાયદા અથવા અધિનિયમની જોગવાઈઓ, તે વિષય પર અગાઉ સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદા સાથે અસંગતતા હોવા છતાં, સંબંધિત રાજ્યમાં પ્રભુત્વ ધરાવશે. હાલના કેસમાં પણ રાજ્ય અધિનિયમ ભારતના રાષ્ટ્રપતિના વિચારાર્થે અનામત રાખવામાં આવ્યો હતો અને ભારતના રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત કરવામાં આવી છે, તે બાબત વિવાદાસ્પદ નથી. તેથી, તે રીતે ઘડાયેલો રાજ્ય અધિનિયમ કેરળ રાજ્યમાં પ્રભાવી રહેશે.

૬૩. વધુમાં એ નોંધવું યોગ્ય રહેશે કે એમ.પી. ફરલ ૨૦૧૨ ના પ્રકરણમાં, એમ.પી. મધ્યસ્થમ અધિકરણ અધિનિયમ, ૧૯૮૩ (રાજ્ય અધિનિયમ) હેઠળ એમ.પી. રાજ્યમાં અથવા તેની સાધનસામગ્રી સંબંધિત કાર્ય કરારો અંગે, લવાઈ કરાર હોવા કે ન હોવા છતાં, એમ.પી. રાજ્યમાં ફરજિયાત વૈધાનિક લવાઈની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી. દાવેદારોની તરફથી એવો તર્ક રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો કે રાજ્ય અધિનિયમ ૧૯૯૬ના અધિનિયમને વિરુદ્ધ હતો અને ૧૯૯૬ના અધિનિયમની કલમ ૮પને ધ્યાનમાં લેતાં, એમ.પી. અધિનિયમ, ૧૯૮૩ અનુમાનિત રીતે રદ થયો ગણાતો હતો. ખંડપીઠના બે માનનીય ન્યાયાધીશો વચ્ચે મતાંતરમાં ફરક હતો. ખંડપીઠ પર રહેલા એ.કે. ગાંગુલી, ન્યાયમૂર્તિ, એ આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું હતું:

“ ૩૮. વિરુદ્ધતાનો તર્ક પણ ટકી શકે એવો નથી. સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની સમવર્તી યાદીની એન્ટ્રી ૧૩ આ મુજબ છે:

૧૩. નાગરિક પ્રક્રિયા, જેમાં આ સંવિધાનના પ્રારંભ સમયે દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતામાં સમાવાયેલ તમામ બાબતો, મર્યાદા અને લવાદનો સમાવેશ થાય છે.

ઉપરોક્ત પ્રવેશને ધ્યાનમાં લેતા, રાજ્ય સરકાર મધ્યસ્થી સંબંધિત કાયદાઓ ઘડવા સક્ષમ છે.

૩૯. ૧૯૮૩ નો એમ.પી. અધિનિયમ તે સમયે બનાવવામાં આવ્યો હતો જ્યારે અગાઉનો ૧૯૪૦ નો લવાદ અધિનિયમ અમલમાં હતો. ૧૯૪૦ નો તે અધિનિયમ કેન્દ્રીય કાયદો હતો. બંને અધિનિયમો ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની કલમ ૪૬ ને ધ્યાનમાં લઈને અમલમાં હતા. ૧૯૮૩ નો એમ.પી. અધિનિયમ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો હતો અને સ્વીકાર્ય રીતે તેને ૧૭-૧૦-૧૯૮૩ના રોજ એવી મંજૂરી પ્રાપ્ત થઈ હતી, જેનું પ્રકાશન ૧૨-૧૦-૧૯૮૩ તારીખના મધ્ય પ્રદેશ અસાધારણ રાજપત્રમાં કરવામાં આવ્યું હતું. તેથી, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) ની આવશ્યકતા પૂર્ણ થઈ હતી. આ રીતે, ૧૯૮૩ નો એમ.પી. અધિનિયમ મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યમાં પ્રાધાન્ય ધરાવે છે. ત્યારબાદ, સંસદ દ્વારા ૧૯૯૬ નો એ.સી. અધિનિયમ ઘડવામાં આવ્યો, જેમાં લવાદ સંબંધિત અગાઉના ૧૯૪૦ ના કાયદાઓ રદ કરવામાં આવ્યા. એ પણ નોંધવામાં આવ્યું છે કે ૧૯૯૬ નો એ.સી. અધિનિયમ તેની કલમો ૨(૪) અને ૨(૫) હેઠળ ૧૯૮૩ ના એમ.પી. અધિનિયમની જોગવાઈઓ જાળવી રાખે છે.

તેથી, કોઈ અસંગતિ રહી શકતી નથી. (જુઓ, આ અદાલતનો ચુકાદો ટી. બરાઈ વિ. હેનરી આઈ હો [(૧૯૮૩) ૧ એસ.સી.સી. ૧૭૭ : ૧૯૮૩ એસ.સી.સી. (ફિ) ૧૪૩ : એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૧૫૦] .)

૪૦. આ સંદર્ભમાં આ અદાલતની બંધારણીય પીઠ દ્વારા એમ. કરુણાનિધિ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૧૯૭૯) ૩ એસ.સી.સી. ૪૩૧ : ૧૯૭૯ એસ.સી.સી. (ફિ) ૬૯૧] માં કરાયેલા અવલોકનો અત્યંત પ્રાસંગિક છે અને નીચેના અવલોકનો ઉતારવામાં આવે છે: (એસ.સી.સી. પૂ. ૪૫૦, પરા ૩૭)” ૩૭ તેથી, વિધાનમંડળના આ સ્પષ્ટ આશયને ધ્યાનમાં લેતાં, રાજ્ય અધિનિયમ કોઈ પણ રીતે કેન્દ્રીય અધિનિયમો સાથે અસંગત હતો તેવો કોઈ દલીલ માટે અવકાશ રહી શકતો નથી. અમે ફેડરલ અદાલત અને આ અદાલતના નિર્ણયો પરથી પહેલેથી જ દર્શાવ્યું છે કે અસંગતતા છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટેની મહત્વપૂર્ણ કસોટીઓમાંથી એક એ છે કે પ્રબળ વિધાનમંડળનો એવો આશય હતો કે તેણે અનુગામી વિધાનમંડળને રાજ્ય અધિનિયમ સાથે સમકક્ષ રીતે એ જ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરવા દીધું હતું કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવું.”

૪૧. ઉપરોક્ત અવલોકનોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે હાલના કેસમાં સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ પરવર્તી અધિનિયમ, અર્થાત્ એ.સી. અધિનિયમ, ૧૯૯૬, સ્પષ્ટપણે એવો આશય દર્શાવે છે કે મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યનો મધ્યસ્થી સંબંધિત કાયદો, અર્થાત્ એમ.પી. અધિનિયમ, મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યમાં, એમ.પી. અધિનિયમ, ૧૯૮૩ હેઠળ આવતી કેટલીક નિર્દિષ્ટ પ્રકારની મધ્યસ્થીઓના

સંબંધમાં અમલમાં રહેવાનો છે. આ બાબત એ.સી. અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૨(૪) અને ૨(૫) પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. તેથી, અસંગતતા અંગેની દલીલમાં કોઈ તત્ત્વ નથી અને તેથી તે નામંજૂર કરવામાં આવે છે.”

૬૪. કારણ કે ઉક્ત મામલામાં જ્ઞાન સુધા મિશ્રા, ન્યાયાધીશે એ.કે. ગાંગુલી, ન્યાયાધીશ સાથે અસહમતિ વ્યક્ત કરી હતી, તેથી મામલો વિશાળ ખંડપીઠ સમક્ષ મોકલવામાં આવ્યો હતો.

૬૫. એમ.પી. રૂલ ૨૦૧૮ ના કેસમાં ત્રણ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોનો સમાવેશ ધરાવતી પીઠે, ગાંગુલી, ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાય સાથે સહમતી દર્શાવી હતી.

૬૬. એવું જોવામાં આવી શકે છે કે આ અદાલતે જી.સી. કાનૂંગોના મામલામાં

(ઉપરોક્ત) તેમજ એમપી રૂલ ૨૦૧૮ ના કેસમાં પણ, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે ૧૯૪૦ ના અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ના અધિનિયમ તથા ઓરિસા અને એમપી વિધાનમંડળો દ્વારા બનાવવામાં આવેલ રાજ્ય અધિનિયમોના અધિનિયમનનો સ્ત્રોત ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૩ ની પ્રવેશ ૧૩ છે. સામાન્ય રીતે, જો કેન્દ્રીય કાયદા અને રાજ્ય કાયદા વચ્ચે કોઈ સંઘર્ષ હોય, તો ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪ ની ખંડ (૧) ને ધ્યાનમાં લેતા, કેન્દ્રીય કાયદો પ્રબળ રહેશે. તેમ છતાં, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪ ની ખંડ (૨) ને ધ્યાનમાં લેતા, જ્યારે રાજ્ય કાયદો વિચારણા માટે અનામત રાખવામાં

આવ્યો હોય અને ભારતના રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત કરેલ હોય ત્યારે રાજ્ય કાયદો પ્રબળ રહેશે.

૬૭. તાજેતરમાં, આ અદાલતે, જી. મોહન રાવ અને અન્યના કેસમાં

વિ. તમિલ નાડુ રાજ્ય અને અન્ય ૪૦ , માં આ પ્રમાણે નિરીક્ષણ કરવામાં

આવ્યું છે:

“ ૪૭. સરળ સંદર્ભ માટે અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) ફરીથી આ મુજબ રજૂ કરવામાં આવે છે: “૨૫૪. સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદાઓ અને રાજ્યોની વિધાનમંડળો દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદાઓ વચ્ચે અસંગતતા. —

(૧) ---

(૨) જ્યાં સમવર્તી સૂચીમાં ગણાવાયેલા વિષયોમાંના કોઈ એક વિષય અંગે રાજ્યના વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદામાં, તે વિષય અંગે સંસદ દ્વારા અગાઉ બનાવવામાં આવેલા કાયદાની જોગવાઈઓ અથવા પ્રવર્તમાન કાયદાની જોગવાઈઓ સાથે અસંગત એવી કોઈ જોગવાઈ સામેલ હોય, ત્યાં એવા રાજ્યના વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલો એવો કાયદો, જો તે રાષ્ટ્રપતિના વિચારાર્થે અનામત રાખવામાં આવ્યો હોય અને તેને તેમની સંમતિ પ્રાપ્ત થઈ હોય, તો તે રાજ્યમાં પ્રબળ રહેશે :”

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૪૮. અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) ના પ્રયોગ માટેના મૂળભૂત ઘટકો આ પ્રમાણે નોંધવા યોગ્ય છે:

(૧) રાજ્યની વિધાનસભા દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદો (આ કેસમાં ૨૦૧૯ નો અધિનિયમ);

(૨) આવી કાયદાકીય વ્યવસ્થા સમવર્તી ચાદીમાં આવતાં વિષય પર બનાવવામાં આવે છે (આ મામલે સમવર્તી ચાદીની પ્રવેશ-૪૨);

(૩) આવી વિધિ સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ અગાઉની/અસ્તિત્વમાં રહેલી વિધિના ઉપબંધો સાથે અસંગત છે (આ કેસમાં ૨૦૧૩નો અધિનિયમ); અને

(૪) રાજ્ય કાયદો રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો છે અને તેને તે પ્રાપ્ત થઈ છે.

૪૯. ઉપરોક્ત શરતોની પૂર્ણતા થતાં, તેવા રાજ્ય કાયદાને, એ જ વિષય પર સંસદે બનાવેલા કાયદાનું અસ્તિત્વ હોવા છતાં અને તેનાથી અસંગત હોવા છતાં, રાજ્યમાં પ્રાધાન્ય પ્રાપ્ત થશે. અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) ની સર્વાધિક વિશિષ્ટ લાક્ષણિકતા એ છે કે તે સંસદે બનાવેલા કાયદા અને રાજ્ય કાયદા વચ્ચેની અસંગતતાના અસ્તિત્વને માન્યતા આપે છે અને તે અસંગતતાને ૪૦ ૨૦૨૧ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન એસ.સી. ૪૪૦

રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત થતાની સાથે તે અસંગતતા અપ્રસંગિક બની જાય છે. આ કેસમાં, રાજ્ય વિધાનમંડળે સંયુક્ત ચાલીની વિષયવસ્તુ અંગે સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદા (૨૦૧૩નો અધિનિયમ) અસ્તિત્વમાં હોવા છતાં ૨૦૧૮નો અધિનિયમ (રાજ્ય કાયદો) વિધિવત્ પસાર કર્યો હતો અને રાજ્ય કાયદો રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ વિધિવત્ રજૂ કરીને તેમજ તેને તેમની મંજૂરી માટે અનામત રાખવાના કારણો યથાવિધિ દર્શાવીને, તે જ અંગે ૦૨.૧૨.૨૦૧૮ના રોજ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત કરી હતી. પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ, અમે ઠરાવીએ છીએ કે આ અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨)નું પાલન છે.

૫૦. અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) અંગેની આ સમજ સારી રીતે સ્થાપિત છે અને પં. ઋષિકેશ જો ના નીચેના પરિચ્છેદનો લાભદાયક રીતે સંદર્ભ લઈ શકાય :

૧૫. અનુચ્છેદ ૨૫૪ની કલમ (૨) એ કલમ (૧)નો અપવાદ છે. જો રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદો વિચારણા માટે અનામત રાખવામાં આવે અને તેને રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત થાય, તો રાજ્યનો કાયદો કેન્દ્રીય અધિનિયમ સાથે અસંગત હોવા છતાં, રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ એવો કાયદો કેન્દ્રીય કાયદા ઉપર પ્રાધાન્ય પામે છે અને તે રાજ્યમાં માન્ય કાયદા તરીકે કાર્ય કરે છે. જો સંસદ કાયદામાં સુધારો કરે, અને એવો સુધારો રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા કરાયેલ સુધારાને રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી મળ્યા પછી કરવામાં આવ્યો હોય, તો રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા અગાઉ કરવામાં આવેલ સુધારો, જો તે કેન્દ્રીય સુધારેલ કાયદા સાથે અસંગત જણાય, તો કેન્દ્રીય

કાયદો અને રાજ્ય કાયદો બંને એકબીજા સાથે અથડાયા વિના સહઅસ્તિત્વમાં રહી શકતા નથી. પરિણામે વિરુદ્ધતા ઊભી થાય છે અને જે હદ સુધી આવી વિરુદ્ધતા હોય, તે હદ સુધી અનુચ્છેદ ૨૫૪(૧) હેઠળ રાજ્ય કાયદો અમાન્ય બને છે, જો સુધી રાજ્ય વિધાનમંડળ ફરીથી એવો કાયદો ન બનાવે જે રાષ્ટ્રપતિની વિચારણા માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો હોય અને તેને રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત થઈ હોય. વડી અદાલતની પૂર્ણ ખંડપીઠે ઠરાવ્યું હતું કે, કારણ કે યુ.પી. અધિનિયમ ૧૯૭૬નો ૫૭, ને ૩૦-૧૨-૧૯૭૬ના રોજ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત થઈ હતી, જ્યારે કેન્દ્રીય અધિનિયમને ૯-૯-૧૯૭૬ના રોજ મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, તેથી રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ યુ.પી. અધિનિયમ, સમયક્રમની દૃષ્ટિએ પાછળનો હોવા કારણે, માન્ય કાયદો છે.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૫૧. અરજદારોએ ૨૦૧૯ના અધિનિયમનો ૨૦૧૩ના અધિનિયમ સાથે કેવી રીતે વિરોધાભાસ છે તે અંગે વિસ્તૃત દલીલો રજૂ કરી છે. અમે આ નોંધ કરવા માટે બંધાયેલ છીએ કે રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત કરેલા માન્યકરણ અધિનિયમ પછી કોઈપણ વિરોધાભાસ દર્શાવવાનો સમગ્ર પ્રયત્ન નિર્રથક છે. કારણ કે અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨)નો સમગ્ર હેતુ વિરોધાભાસી અધિનિયમ અથવા તેવા અધિનિયમની વિરોધાભાસી જોગવાઈઓને પુનર્જીવિત કરીને કાર્યક્ષમ બનાવવાનો છે. કારણ કે ચાદી-૩માં આવતાં વિષયો અંગે રાજ્યઓને પણ

સંવિધાન દ્વારા સમવર્તી સત્તાઓ આપવામાં આવી છે. અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨)ની આવશ્યકતાઓનું યથાવત્ પાલન થયા પછી, કાયદાઓ વચ્ચેનો વિરોધાભાસ ઓળખીને અદાલતને હાંસલ કરવા જેવું કશું જ બાકી રહેતું નથી, કારણ કે તે પહેલેથી જ અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) હેઠળ સંવિધાનની મંજૂરી અનુસાર ઓળખાઈ ચૂક્યો છે, સ્વીકારાઈ ચૂક્યો છે અને માન્ય કરાઈ ચૂક્યો છે. આવી કસરતમાં પ્રવૃત્ત થવું સહજ અનુમાન આધારિત બનશે. વધુમાં, માત્ર વિરોધાભાસના એકમાત્ર આધાર પર અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨)ના પાલન સાથે બનાવવામાં આવેલ કાયદાને અદાલતે રદબાતલ ગણવો જોઈએ નહીં. કારણ કે આવા કેસોમાં વિરોધાભાસને સંવિધાનિક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયેલું માનવામાં આવે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, અનુચ્છેદ ૨૫૪ની ઉપકલમ (૨)ના અર્થમાં આવી કસરતમાં પ્રવૃત્ત થવાનો મૂળભૂત હેતુ એ પૂર્વધારણાથી ચાલે છે કે વિરોધાભાસ અસ્તિત્વમાં છે અને તેનો ઉદ્દેશ એવો વિરોધાભાસ દૂર કરવાનો છે. તેથી, હાલના કેસમાં વિરોધાભાસને ઉજાગર કરવાનો અરજદારોનો પ્રયત્ન દિશાહીન, નિર્બળ અને પરિણામશૂન્ય છે.”

૬૮. તેથી, એકવાર રાજ્ય અધિનિયમ વિચારણા માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો હોય અને તેને ભારતના રાષ્ટ્રપતિની અનુમતિ પ્રાપ્ત થઈ હોય, તો તે પ્રભાવી રહેશે. જ્યારે સ્થિતિ એવી હોય, ત્યારે બંને વચ્ચે કોઈ અસંગતિ શોધવાનો કોઈપણ પ્રયત્ન નિષ્ફળ સાબિત થશે. નિશ્ચિતપણે, અપીલકર્તાઓ તરફથી એવો આગ્રહ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે કે રાજ્ય અધિનિયમ

અને કેન્દ્રીય અધિનિયમ વચ્ચે કોઈ અસંગતિ નથી અને સમન્વયના સિદ્ધાંતનો અમલ કરતાં બંને અસ્તિત્વમાં રહી શકે છે. અમે માનીએ છીએ કે રાજ્ય અધિનિયમને રાષ્ટ્રપતિની અનુમતિ પ્રાપ્ત થયેલી હોવાને કારણે, ઉક્ત મુદ્દા પર વિચાર કરવો આવશ્યક રહેશે નહીં.

૬૯. ત્યારબાદ સામાવાળાઓની તરફથી આ દલીલ પ્રસ્તુત કરવાનું પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે કે રાજ્ય અધિનિયમ મૂળતઃ સંઘની વિધાનક્ષમતાના ક્ષેત્રમાં આવે છે. સામાવાળાઓ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવે છે કે રાજ્ય કાયદેસર વ્યવસ્થા ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ ની પ્રવેશિકાઓ ૧૨, ૧૩, ૧૪ અને ૩૭ સંબંધે છે અને તેથી તે સંપૂર્ણપણે કેન્દ્રીય વિધાનક્ષેત્રની અનન્ય સત્તા હેઠળ આવે છે. પ્રવેશિકા ૧૨ સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંસ્થા સાથે સંબંધિત છે. પ્રવેશિકા ૧૩ આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદો, સંઘો અને અન્ય સંસ્થાઓમાં ભાગીદારી તથા ત્યાં લેવાયેલા નિર્ણયોનું અમલીકરણ સાથે સંબંધિત છે. પ્રવેશિકા ૧૪ વિદેશી દેશો સાથે સંધિઓ અને કરારો કરવા તેમજ વિદેશી દેશો સાથેની સંધિઓ, કરારો અને અભિસમયોનું અમલીકરણ સાથે સંબંધિત છે. પ્રવેશિકા ૩૭ વિદેશી ઋણો સાથે સંબંધિત છે.

૭૦. કેસોરામ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. તથા અન્ય (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં બંધારણીય પીઠે કરેલ નીચેની નોંધોનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે. ઉક્ત મામલામાં, આર.સી. લાહોટી, ન્યાયાધીશે, બહુમતી તરફથી બોલતાં, આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું છે:

“ ૩૧. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૨૪૫ વિધાન સત્તાનો મૂળ સ્ત્રોત છે. તે જોગવાઈ કરે છે — આ બંધારણની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, સંસદ ભારતના સમગ્ર પ્રદેશ માટે અથવા તેના કોઈપણ ભાગ માટે કાયદા બનાવી શકે છે, અને કોઈ રાજ્યની વિધાનસભા તે રાજ્યના સમગ્ર પ્રદેશ માટે અથવા તેના કોઈપણ ભાગ માટે કાયદા બનાવી શકે છે. સંસદ અને કોઈપણ રાજ્યની વિધાનસભા વચ્ચેનો વિધાનક્ષેત્ર બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૪૬ દ્વારા વહેંચવામાં આવ્યો છે. સાતમી અનુસૂચિમાં ચાદી ૧ માં ઉલ્લેખિત, “સંઘ ચાદી” કહેવાતા, કોઈપણ વિષય અંગે કાયદા બનાવવા માટે સંસદને વિશિષ્ટ સત્તા છે. સંસદની ઉક્ત સત્તાને આધીન રહીને, કોઈપણ રાજ્યની વિધાનસભાને ચાદી ૩ માં ઉલ્લેખિત, “સમવર્તી ચાદી” કહેવાતા, કોઈપણ વિષય અંગે કાયદા બનાવવાની સત્તા છે. ઉપરોક્ત બેને આધીન રહીને, કોઈપણ રાજ્યની વિધાનસભાને ચાદી ૨ માં ઉલ્લેખિત, “રાજ્ય ચાદી” કહેવાતા, કોઈપણ વિષય અંગે કાયદા બનાવવા માટે વિશિષ્ટ સત્તા છે. અનુચ્છેદ ૨૪૮ હેઠળ, સમવર્તી ચાદી અથવા રાજ્ય ચાદીમાં ઉલ્લેખિત ન હોય તેવા કોઈપણ વિષય અંગે કાયદા બનાવવા માટેની સંસદની વિશિષ્ટ સત્તા વ્યાપે છે. સમવર્તી ચાદી અથવા રાજ્ય ચાદીમાં ઉલ્લેખિત ન હોય એવો કોઈ કર લાદતો કાયદો બનાવવાની સત્તા સંસદમાં નિહિત છે. આને સંસદમાં નિહિત અવશિષ્ટ સત્તા કહેવાય છે. આ સિદ્ધાંતોનો સંક્ષિપ્ત સાર અને પુનઃપ્રસ્તુતિ આ અદાલતના ત્રણ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે હોએબ્સ્ટ ફાર્માસ્યુટિકલ્સ લિ. વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર [(૧૯૮૩) ૪ એસ.સી.સી. ૪૫ : ૧૯૮૩ એસ.સી.સી. (ટેક્સ)]

૨૪૮] માં ઉપલબ્ધ નિર્ણયોના પુનર્વિલોકનના આધારે કરી છે. તે આ પ્રમાણે છે:

(૧) ત્રણેય ચાદીઓમાં આવેલી વિવિધ પ્રવેશિકાઓ વિધાન કરવાની “સત્તાઓ” નથી, પરંતુ વિધાનના “ક્ષેત્રો” છે. બંધારણ કલમ ૨૪૬ હેઠળ સંઘ અને રાજ્યોની કર આદાનની સત્તા વચ્ચે સંપૂર્ણ વિભાજન અસરકારક બનાવે છે. કર આદાનની સત્તામાં ક્યાંય પણ આવરણી નથી અને બંધારણ સંઘ તથા રાજ્યોને કર લાદવા માટે સ્વતંત્ર સ્ત્રોતો પ્રદાન કરે છે .

(૨) વિધાનક્ષેત્રોની સીમાઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી હોવા છતાં, સંસદ દ્વારા બનાવેલા કાયદા અને રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવેલા કાયદા વચ્ચે અસંગતતાનો પ્રશ્ન માત્ર તેવા કિસ્સાઓમાં જ ઊભો થઈ શકે, જ્યારે બંને કાયદાઓ સમવર્તી ચાદીમાં સૂચિબદ્ધ વિષયોમાંથી કોઈ એક વિષય અંગે એ જ ક્ષેત્ર આવરી લેતા હોય અને સીધો સંઘર્ષ દેખાતો હોય. જો એક તરફ ચાદી ૨ અને બીજી તરફ ચાદી ૧ તથા ચાદી ૩ વચ્ચે આવરણજન્ય અથડામણને કારણે અસંગતતા જોવા મળે, તો રાજ્ય કાયદો સત્તાથી પર ગણાશે અને તેને સંઘના કાયદા સમક્ષ માર્ગ આપવો પડશે.

(૩) કરારોપણને વિધાનસભાકીય સક્ષમતાના હેતુઓ માટે એક સ્વતંત્ર વિષય માનવામાં આવે છે . વિધાનના સામાન્ય વિષયો અને કરારોપણ વચ્ચે ભેદ કરવામાં આવ્યો છે. વિધાનના સામાન્ય વિષયોનો ઉદ્દેશ નોંધોની એક જુદી સમૂહમાં કરવામાં આવ્યો છે અને કર લાદવાની સત્તાનો ઉદ્દેશ એક અલગ

સમૂહમાં કરવામાં આવ્યો છે. કર લાદવાની સત્તા સામાન્ય વિધાનસભાકીય નોંધમાંથી અનુગામી સત્તા તરીકે અનુમાનિત કરી શકાતી નથી .

(જ) ચાદીઓમાં આવેલી નોંધો માત્ર વિષયો અથવા વિધાનક્ષેત્રોના ક્ષેત્રો હોવાથી, તેમને ઉદાર અર્થઘટન આપવું જોઈએ, જે વિશાળ અને ઉદાર ભાવનાથી પ્રેરિત હોય, સંકુચિત શાસ્ત્રીય અર્થમાં નહીં. નોંધોની રચનામાં વપરાયેલા શબ્દો અને અભિવ્યક્તિઓને શક્ય તેટલી વિશાળ વ્યાખ્યા આપવી જોઈએ. તેનું કારણ એ છે કે, વી. રામસ્વામી, ન્યાયાધીશના શબ્દોમાં કહીએ તો, વિષયોનું ચાદીઓમાં વિતરણ વૈજ્ઞાનિક અથવા તર્કસંગત વ્યાખ્યાના આધારે નહીં પરંતુ માત્ર વિશાળ વર્ગોની સરળ ગણતરીરૂપે કરવામાં આવ્યું છે. નોંધમાં વિશેષરૂપે ઉલ્લેખિત મુખ્ય વિષય અંગે કાયદા બનાવવાની સત્તામાં, તેના વ્યાપમાં આકસ્મિક અને અનુષંગિક વિષયો સાથે સંકળાયેલા વિધાનનો પણ સમાવેશ થશે .

(પ) જ્યારે કોઈ રાજ્યની વિધાનસભાની વિધાનક્ષમતાને એ આધાર પર પડકારવામાં આવે કે તે કાયદો ઘડવા માટે સંસદની વિધાનક્ષમતાના ક્ષેત્રમાં અતિક્રમણ કરે છે, ત્યારે પૂછવાનો પ્રશ્ન એ છે કે સંબંધિત વિધાન ચાદી ૧ અથવા ૩ મા ની કોઈ એન્ટ્રી સાથે સંબંધિત છે કે નહીં. જો એવો સંબંધ હોય, તો ત્યારબાદ કોઈ વધુ પ્રશ્ન પૂછવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી અને સંસદની વિધાનક્ષમતાને માન્ય રાખવી જ પડે. જ્યાં ત્રણ ચાદીઓમાં મોટી સંખ્યામાં એન્ટ્રીઓ સમાવિષ્ટ હોય, ત્યાં તેમાંથી કેટલીક બાબતોમાં પરસ્પર

આંશિક આવરણ થવું અનિવાર્ય છે. આવી સ્થિતિમાં, આપેલ વિધાન કઈ એન્ટ્રી સાથે સંબંધિત છે તે નિર્ધારિત કરવા માટે મર્મ અને તત્ત્વના સિદ્ધાંતનો અમલ કરવો પડે. એકવાર તેમ નિર્ધારિત થઈ જાય પછી, અન્ય વિધાનસભા માટે આરક્ષિત ક્ષેત્રમાં થતો કોઈ આકસ્મિક પ્રવેશ કોઈ પરિણામકારક રહેતો નથી. અદાલતે બાબતના તત્ત્વને જોવાનું રહે છે. મર્મ અને તત્ત્વનો સિદ્ધાંત ક્યારેક વિધાનના સાચા સ્વરૂપનું નિર્ધારણ કરવાના અર્થમાં પણ વ્યક્ત કરવામાં આવે છે. વિધાનસભાએ વિધાનને આપેલું નામ ગોંડા છે. સમગ્ર અધિનિયમ, તેના મુખ્ય હેતુઓ તથા તેની જોગવાઈઓના વ્યાપ અને પ્રભાવને ધ્યાનમાં લેવું આવશ્યક છે. આકસ્મિક અને ઉપરછઠ્ઠાં અતિક્રમણોને અવગણવા યોગ્ય છે.

(૬) આવરી લેવાયેલા ક્ષેત્રનો સિદ્ધાંત માત્ર ત્યારે જ લાગુ પડે છે જ્યારે સંઘ યાદી અને રાજ્ય યાદી વચ્ચે બંનેને સામાન્ય એવા ક્ષેત્રમાં અથડામણ હોય. તેવી સ્થિતિમાં મૂળ સ્વરૂપ અને સારનો સિદ્ધાંત લાગુ કરવાનો રહે છે અને જો પડકારાયેલું વિધાન તત્ત્વતઃ તે વિધાનમંડળને સ્પષ્ટપણે પ્રદાન કરવામાં આવેલી સત્તાની અંદર આવે, જેણે તે કાયદો ઘડ્યો હોય, તો અન્ય વિધાનમંડળને સોંપાયેલા ક્ષેત્રમાં થયેલ આકસ્મિક અતિક્રમણને અવગણવાનું રહે છે. ત્રણેય યાદીઓનું વાચન કરતાં, યાદી ૧ ને યાદી ૩ અને ૨ પર પ્રાથમિકતા છે અને યાદી ૩ ને યાદી ૨ પર પ્રાથમિકતા છે. તેમ છતાં, સંઘ યાદીનું પ્રાબલ્ય એવું નથી કે તે રાજ્ય વિધાનમંડળને યાદી ૨ની અંદરના કોઈ

વિષય અંગે કાયદેસર વ્યવહાર કરવાથી રોકી દે, ભલે તેનાથી યાદી ૧ની કોઈ પ્રવેશિકા પર આકસ્મિક અસર થતી હોય.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૭૧. તેથી એવું જોઈ શકાય છે કે બંધારણીય પીઠે એવો નિર્ધાર કર્યો છે કે જ્યારે કોઈ રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનક્ષમતા આ આધારે પ્રશ્નાંકિત થાય કે તે સંસદની વિધાનક્ષમતાના ક્ષેત્રમાં અતિક્રમણ કરે છે, ત્યારે કેટલીક પ્રવેશિકાઓ પરસ્પર આરછાદિત થવી અનિવાર્ય હોવાથી, એવી સ્થિતિમાં નિર્ધાર કરવા માટે કે કોઈ નિશ્ચિત કાયદાકીય વ્યવસ્થા કઈ પ્રવેશિકા સાથે સંબંધિત છે, પીઠ અને સારના સિદ્ધાંતનો અમલ કરવો પડે. એકવાર એવો નિર્ધાર થઈ જાય પછી, અન્ય વિધાનમંડળ માટે અનામત રાખવામાં આવેલા ક્ષેત્ર પર થયેલું કોઈ અનુગામી અતિક્રમણ કોઈ પરિણામકારક રહેતું નથી. અદાલતે વિષયના સારતત્ત્વ પર નજર કરવી જરૂરી છે. કાયદાકીય વ્યવસ્થાનું સાચું સ્વરૂપ નિર્ધારિત કરવું આવશ્યક છે. સમગ્ર અધિનિયમને, તેના મુખ્ય હેતુઓને તેમજ તેની જોગવાઈઓના વ્યાપ અને અસરને ધ્યાનમાં લેવાં આવશ્યક છે. એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો છે કે અનુગામી અને ઉપરછદ્ધા અતિક્રમણોને અવગણવા યોગ્ય છે. એવો પણ નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો છે કે સંઘ યાદીની પ્રાધાન્યતા રાજ્ય વિધાનમંડળને યાદી ૨ હેઠળ આવતા કોઈપણ વિષય સાથે વ્યવહાર કરવામાંથી અટકાવતી નથી, ભલે તે અનુગામી રીતે યાદી ૧ની કોઈ પ્રવેશિકાને અસર કરતી હોય.

૭૨. જો આપણે રાજ્યના અધિનિયમની યોજનાને જોઈએ, તો અધિનિયમનો વિષયવસ્તુ મધ્યસ્થતા છે. કેસરામ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં બંધારણીય પીઠ દ્વારા ઠરાવવામાં આવ્યું છે તે મુજબ, જો રાજ્યને આ વિષય પર કાયદેસર વ્યવસ્થા કરવાની સક્ષમતા હોય, તો યાદી ૧ માં આવેલા કોઈપણ પ્રવેશ પર થતો કોઈ અનુસંગી અતિક્રમણ રાજ્ય વિધાનસભાને અસર કરશે નહીં. કોઈપણ સ્થિતિમાં, ઉપર અહીં પહેલેથી જ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે તેમ, આ અદાલતે જી.સી. કાનૂંગો (ઉપરોક્ત) અને એમ.પી. રૂરલ ૨૦૧૮ ના કેસોમાં વિશેષરૂપે ઠરાવ્યું છે કે ૧૯૪૦ નો અધિનિયમ, ૧૯૯૬ નો અધિનિયમ અને ઓડિશા તથા એમ.પી. ની વિધાનસભાઓ દ્વારા બનાવાયેલા રાજ્ય અધિનિયમો ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૩ ના પ્રવેશ ૧૩ સાથે સંબંધિત છે. તેથી, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪ ની ખંડ (૨) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરીને ધ્યાનમાં લેતા, રાજ્ય વિધાનસભાનું પ્રાધાન્ય રહેશે.

૭૩. શ્રી વેણુગોપાલ, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે, રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનક્ષમતાની હદમાં આવતો નથી એવા પ્રસ્તાવના સમર્થનમાં, કેસોરામ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. તથા અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં અનુચ્છેદ ૨૩૪, ૨૩૮, ૨૩૯ અને ૨૯૩ પર ભારે નિર્ભરતા મૂકી છે, જે આ મુજબ છે:

“ ૨૩૪. રાજ્યની સુરક્ષા અને સ્થિરતાની અનિવાર્યતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને બંધારણના રચયિતાઓએ કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે સત્તાના વહેંચાણ માટેની

વ્યવસ્થાઓની આવશ્યકતા અનુભવી હતી અને તેથી સંઘીય પ્રાધાન્ય પ્રાપ્ત થાય તે માટે કલમ ૨૪૬ હેઠળ અવિરોધ ઉપબંધનો ઉપયોગ કરીને કેન્દ્રીકરણ તરફના ભારને પ્રેરિત કર્યો હતો.....

૨૩૮. એ જોવામાં આવી શકે છે કે અનુચ્છેદ ૨૫૩ માં અપ્રતિબંધક જોગવાઈ સમાવિષ્ટ છે. તેથી, અનુચ્છેદ ૨૫૩ અનુચ્છેદ ૨૪૫ અને અનુચ્છેદ ૨૪૬ માં સમાવાયેલ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં અમલમાં આવે છે. અનુચ્છેદ ૨૪૬ બંધારણની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૧ માં દર્શાવેલ વિષયોને લગતા કાયદાઓ ઘડવા માટે સંસદને સત્તા પ્રદાન કરે છે. બંધારણની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૧ ની પ્રવેશિકાઓ ૧૦ થી ૨૧ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાને સંબંધિત છે. આ પૈકીની કોઈપણ પ્રવેશિકા હેઠળ કોઈ કાયદો બનાવતી વખતે, સંસદે અનુચ્છેદ ૫૧ ને ધ્યાનમાં રાખવો આવશ્યક છે.

૨૩૯. બંધારણની કલમ ૨૫૩ એ જોગવાઈ કરે છે કે આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિને અમલમાં મૂકતાં સંસદ રાજ્ય વિધાનમંડળની ભૂમિકા ગ્રહણ કરે છે અને એકવાર એવું કરવામાં આવે ત્યારબાદ રાજ્યની સત્તા છીનવાઈ જાય છે.

.....

૨૯૩. આ અધિનિયમ બનાવતી વખતે સંસદે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ મુજબ આ વિષયમાં પોતાની શ્રેષ્ઠ સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો છે. આવી શ્રેષ્ઠ સત્તાનો કેટલાક પ્રસંગોમાં ઉપયોગ સૂચિ ૩ ની નોંધ ૩૩ મુજબ પણ થઈ શકે છે

તેમજ રાષ્ટ્રીય આપત્તિકાળ દરમિયાન સંસદની અતિપ્રાધાન્ય સત્તાઓ, જેમાં ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૪૯, ૨૫૦, ૨૫૧ અને ૨૫૨ હેઠળની સત્તાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેનો પણ ઉપયોગ થઈ શકે છે. (જુઓ આઈ.ટી.સી. લિ. [(૨૦૦૨) ૯ એસ.સી.સી. ૨૩૨])”

૭૪. નોંધવાનું છે કે ઉપરોક્ત પરિચ્છેદો સિંહા, ન્યાયાધીશ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલા અલ્પમતી દૃષ્ટિકોણમાંથી લેવામાં આવ્યા છે. તેથી, બંધારણીય ખંડપીઠના બહુમતી ચુકાદાના વિરુદ્ધ શીખેલા ન્યાયાધીશ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલ દૃષ્ટિકોણ સામાવાળાઓના મામલાને વધુ કોઈ ટેકો આપતો નથી.

યુએનસીઆઈટીઆરએલ આદર્શ કાયદો – નિર્ણય કે ભલામણ? :

૭૫. તેથી, સામાવાળાઓ તરફથી કરવામાં આવેલી આ દલીલ પર વિચારવાનું બાકી રહે છે કે ૧૯૯૬ નો અધિનિયમ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૩ હેઠળ સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવ્યો છે અને કારણ કે ઉક્ત અધિનિયમ યુ.એન.સી.આઈ.ટી.આર.એલ. મોડેલ કાયદાને અમલમાં મૂકવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદમાં લેવાયેલા નિર્ણયને અનુસરીને ઘડવામાં આવ્યો છે, તેથી રાજ્ય વિધાનમંડળ રાજ્ય કાયદો ઘડવા સક્ષમ નથી.

૭૬. એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે ૧૯૯૬નો અધિનિયમ સંયુક્ત રાષ્ટ્રની મહાસભા દ્વારા લેવાયેલા નિર્ણયના અનુસંધાને ઘડવામાં આવ્યો હોવાથી, તે જ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ ને સંદર્ભિત ગણાશે.

૭૭. આ સંદર્ભે, નોંધવું જરૂરી છે કે ૧૯૯૬ના અધિનિયમની પ્રસ્તાવના દર્શાવે છે કે સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘની જનરલ એસેમ્બલીની ભલામણ, જ્યાં સુધી આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારિક લવાદોની બાબત છે, ત્યાં સુધી યુએનસીઆઈટીઆરએએલ મોડેલ કાયદો અપનાવવા માટે છે. વધુમાં, ૧૯૯૬ના અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનના પરિચ્છેદો (૨) અને (૩) નો ઉલ્લેખ કરવો પણ સંબંધિત રહેશે:

“ ઉદ્દેશ્યો અને કારણોનું નિવેદન

૧.

૨. સંયુક્ત રાષ્ટ્રોના આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કાયદા આયોગે (યુએનસિટ્રાલ) વર્ષ ૧૯૮૫માં આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી મધ્યસ્થતા અંગેનો આદર્શ કાયદો સ્વીકાર્યો હતો. સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની મહાસભાએ ભલામણ કરી છે કે મધ્યસ્થ પ્રક્રિયાઓના કાયદામાં એકરૂપતા ઇચ્છનીય હોવા તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી મધ્યસ્થતાની પ્રથાની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને બધા દેશોએ ઉક્ત આદર્શ કાયદા અંગે યોગ્ય વિચારણા કરવી. યુએનસિટ્રાલે વર્ષ ૧૯૮૦માં સમાધાનના નિયમોનો એક સમૂહ પણ સ્વીકાર્યો હતો. સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની મહાસભાએ એવી

ભલામણ કરી છે કે જ્યાં વિવાદો આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી સંબંધોના સંદર્ભમાં ઊભા થાય અને પક્ષકારો સમાધાનનો આશરો લઈને પોતાના વિવાદોનો સૌહાર્દપૂર્ણ નિકાલ ઈચ્છતા હોય, ત્યાં આ નિયમોનો ઉપયોગ કરવો. ઉક્ત યુએનસિટ્રાલ આદર્શ કાયદા અને નિયમોની એક મહત્વપૂર્ણ વિશેષતા એ છે કે તેમણે વિશ્વની વિવિધ કાનૂની પ્રણાલીઓમાં મધ્યસ્થતા અને સમાધાન સંબંધિત સંકલ્પનાઓનું સુસંગતીકરણ કર્યું છે અને તેથી તેમાં એવા ઉપબંધો સમાવેશ પામ્યા છે જે સર્વત્ર લાગુ પડે તે રીતે રચાયેલા છે.

૩. યદપિ ઉક્ત યુએનસીઆઈટ્રલ મોડેલ કાયદો અને નિયમોનો હેતુ આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થી અને સમાધાન સાથે વ્યવહાર કરવાનો છે, તેમ છતાં યોગ્ય ફેરફારો સાથે તે દેશીય મધ્યસ્થી અને સમાધાન અંગેના વિધાન માટે આદર્શરૂપ બની શકે છે. વર્તમાન વિધેયકનો ઉદ્દેશ, ઉક્ત યુએનસીઆઈટ્રલ મોડેલ કાયદો અને નિયમોને ધ્યાનમાં રાખીને, દેશીય મધ્યસ્થી, આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થી, વિદેશી મધ્યસ્થી ચુકાદાઓના અમલીકરણ અને સમાધાન સંબંધિત કાયદાને સંકલિત અને સુધારવાનો તથા સમાધાન સંબંધિત કાયદાની વ્યાખ્યા નિર્ધારિત કરવાનો છે.

-----"

૭૮. તેની અવલોકનથી સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થશે કે સંયુક્ત રાષ્ટ્રની સામાન્ય સભાએ ભલામણ કરી છે કે તમામ દેશો યુએનસીઆઈટીઆરએએલ મોડલ કાયદાને યોગ્ય વિચારણા આપે, કારણ કે પંચાયતી કાર્યવાહી સંબંધિત

કાયદામાં એકરૂપતા ઈચ્છનીય છે અને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી મધ્યસ્થી પ્રથાઓની વિશિષ્ટ આવશ્યકતાઓનો પણ સંબંધ છે.

૭૯. તેથી આ રીતે જોવામાં આવી શકે છે કે સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘની સામાન્ય સભામાં યુએનસીઆઈટીઆરએલ મોડેલ કાયદાને અમલમાં મૂકવા અંગે કોઈ બંધનકારક નિર્ણય નથી. કોઈપણ સ્થિતિમાં, તે ભલામણ માત્ર આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થતા પ્રથાઓ અંગે જ છે. નિઃસંદેહ, સંસદે, કેટલીક ફેરફારો સાથે, દેશીય મધ્યસ્થતા અંગે કાનૂન બનાવવાની પ્રક્રિયામાં યુએનસીઆઈટીઆરએલ મોડેલ કાયદાનો યથોચિત વિચાર કર્યો છે. તેમ છતાં, માત્ર એટલા આધાર પર એવું કહી શકાય નહીં કે યુએનસીઆઈટીઆરએલ મોડેલ કાયદા અનુસાર કાયદો ઘડવા માટે તે સંસદ પર બંધનકારક છે.

૮૦. યુનાઈટેડ નેશન્સ જનરલ એસેમ્બલી દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ તા. ૧૧મી ડિસેમ્બર ૧૯૮૫ના ઠરાવનો ઉલ્લેખ કરવો પણ સંબંધિત રહેશે, જે આ પ્રમાણે વાંચાય છે:

“ ૪૦/૭૨. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કાયદા આયોગનો આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થતા અંગેનો આદર્શ કાયદો મહાસભા,

આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારીક સંબંધોમાં ઊભા થતા વિવાદોના નિવારણની પદ્ધતિ તરીકે લવાદના મૂલ્યને માન્ય રાખીને, એ બાબતે નિશ્ચિત થઈને કે ભિન્ન કાનૂની, સામાજિક અને આર્થિક પ્રણાલીઓ ધરાવતા રાજ્યોને સ્વીકાર્ય બને એવો લવાદ

વિષયક એક આદર્શ કાયદો સ્થાપિત કરવાથી સુમેળસભર આંતરરાષ્ટ્રીય આર્થિક સંબંધોના વિકાસમાં યોગદાન મળે છે, એ નોંધ કરતાં કે આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારીક લવાદ વિષયક આદર્શ કાયદો સંયુક્ત રાષ્ટ્રના આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કાયદા આયોગે તેના અઢારમા સત્રમાં, યોગ્ય વિચારવિમર્શ બાદ તથા આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારીક લવાદ સંબંધિત લવાદી સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિગત નિષ્ણાતો સાથે વ્યાપક પરામર્શ કરીને, સ્વીકાર્યો હતો, અને એ બાબતે નિશ્ચિત થઈને કે આદર્શ કાયદો, વિદેશી લવાદી એવોર્ડોની માન્યતા અને અમલ અંગેના કરાર તથા સંયુક્ત રાષ્ટ્રના આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કાયદા આયોગના લવાદ નિયમો સાથે મળીને, જેને મહાસભાએ તેના તા. ૧૫ ડિસેમ્બર ૧૯૭૬ના ઠરાવ ૩૧/૯૮ દ્વારા ભલામણ કરી હતી, આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારીક સંબંધોમાં ઊભા થતા વિવાદોના ન્યાયસંગત અને કાર્યક્ષમ નિવારણ માટે એક એકરૂપ કાનૂની માળખું સ્થાપિત કરવામાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપે છે,

૧. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કાયદા આયોગના આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી મધ્યસ્થતા વિષયક આધુનિક કાયદાનો લખાણ, આયોગના અઢારમા સત્રના તૈયારીકાર્યો સહિત, સરકારોને તેમજ મધ્યસ્થ સંસ્થાઓ અને વાણિજ્ય મંડળો જેવી અન્ય રસ ધરાવતી સંસ્થાઓને મોકલી આપવા માટે સચિવ-જનરલને વિનંતી કરે છે;

૨. તમામ રાજ્યોને એવી ભલામણ કરે છે કે તેઓ પંચાયતી પ્રક્રિયાઓને લગતા કાયદાની એકરૂપતા ઈચ્છનીય હોવા તથા આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થી

પ્રથાની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થી અંગેના મોડેલ કાયદાને યોગ્ય વિચારણા આપે.”

[ભાર મુકેલ]

૮૧. ઉપરોક્ત ઠરાવનું અવલોકન કરવાથી સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે સંયુક્ત રાષ્ટ્ર મહાસભાએ ઉપરોક્ત ઠરાવ દ્વારા જે કર્યું છે તે એ છે કે તમામ રાજ્યોને આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક લવાદ અંગેના આદર્શ કાયદાને યોગ્ય વિચારણા આપવા ભલામણ કરવામાં આવી છે. તેમ છતાં, ઠરાવનું પોતાનું જ અવલોકન કરવાથી જણાય છે કે તે રાજ્યો પર યુ.એન.સી.આઈ.ટી.આર.એલ. આદર્શ કાયદાને જેમનો તેમ અધિનિયમિત કરવાની કોઈ બંધનકારક ફરજ ઊભી કરતું નથી.

૮૨. શ્રી વેણુગોપાલે, તેમની દલીલના સમર્થનમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે એસ. જગન્નાથ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં કરેલ નીચેના અવલોકનો પર દૃઢપણે આધાર મૂક્યો છે:

“ ૪૮. આ તબક્કે અમે એક એવા પ્રશ્નનો વિચાર કરી શકીએ છીએ, જે અનુસંગિક રીતે અમારી વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયો છે. સીઆરઝેડ સૂચના ના પરિછેદ ૨ હેઠળ, તેમાં દર્શાવેલ પ્રવૃત્તિઓને પ્રતિબંધિત પ્રવૃત્તિઓ તરીકે જાહેર કરવામાં આવી છે. વિવિધ રાજ્ય સરકારોએ તટીય વિસ્તારોમાં સ્થાપિત ઉદ્યોગોને નિયમિત કરતી તટીય જલકૃષિ સંબંધિત કાયદેસર વ્યવસ્થાઓ ઘડી

છે. અમારી સમક્ષ એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે રાજ્ય કાયદાકીય વ્યવસ્થાઓની કેટલીક જોગવાઈઓ, જેમાં તમિલનાડુ રાજ્યની જોગવાઈઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, અધિનિયમની કલમ ૩(૩) હેઠળ ભારત સરકાર દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલી સીઆરઝેડ સૂચના સાથે સુસંગત નથી. માન્ય રાખીએ કે એવું છે, તો પણ અમારો અભિપ્રાય એવો છે કે આ અધિનિયમ કેન્દ્રીય વિધાન હોવાથી તેને અગ્રતા આપનાર પ્રભાવી અસર પ્રાપ્ત થાય છે. આ અધિનિયમ (પર્યાવરણ સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૮૬) ભારતના બંધારણની અનુસૂચિ ૭ ની યાદી ૧ ની પ્રવેશિકા ૧૩ હેઠળ ઘડવામાં આવ્યો છે. ઉક્ત પ્રવેશિકા નીચે મુજબ છે:

આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદોમાં, મૂલ્યાંકન અને અન્ય સંસ્થાઓમાં ભાગીદારી તથા ત્યાં લેવાયેલા નિર્ણયોના અમલીકરણ અંગે.” અધિનિયમની પ્રસ્તાવનામાં સ્પષ્ટપણે જણાવવામાં આવ્યું છે કે સ્ટોકહોમ ખાતે જૂન ૧૯૭૨ માં યોજાયેલી સંયુક્ત રાષ્ટ્રની માનવ પર્યાવરણ પરિષદમાં લેવાયેલા નિર્ણયોનો અમલ કરવા માટે તે ઘડવામાં આવ્યો હતો. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૩ સાથે વાંચતા અનુસૂચિ ૭ ની યાદી ૧ ની પ્રવેશિકા ૧૩ હેઠળ સંસદે આ અધિનિયમ ઘડ્યો છે. અધિનિયમ હેઠળ જારી કરવામાં આવેલી સીઆરઝેડ સૂચના અધિમાન્ય અસર ધરાવશે અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદા પર પ્રાધાન્ય પામશે.

૮૩. શ્રી વેણુગોપાલે વધુમાં મંત્રી ટેકઝોન પ્રાઇવેટ લિમિટેડ (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં આ અદાલતના નીચેના અવલોકનો પર આધાર મૂક્યો હતો: " ૪૦. ભારતના બંધારણની અનુસૂચિ ૭, ચાદી ૧, પ્રવેશ ૧૩ હેઠળ પ્રદાન કરાયેલા બંધારણીય હુકમ અનુસાર, પર્યાવરણ અને વિકાસ અંગેની સંયુક્ત રાષ્ટ્ર પરિષદમાં લેવાયેલા નિર્ણયના અમલીકરણ માટે ટ્રિબ્યુનલની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. ટ્રિબ્યુનલ પર્યાવરણના સંરક્ષણ અને વનો તથા અન્ય કુદરતી સંસાધનોના જતન સંબંધિત, તેમજ પર્યાવરણને લગતા કોઈપણ કાનૂની અધિકારના અમલ સહિતના કેસોના અસરકારક અને ત્વરિત નિકાલ માટેની વિશિષ્ટ ન્યાયિક સંસ્થા છે. ન્યાયિક નિર્ણયો દ્વારા સ્વસ્થ પર્યાવરણનો અધિકાર, અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના જીવનના અધિકારનો એક ભાગ ગણવામાં આવ્યો છે. તેથી, પર્યાવરણીય અધિકારોના અમલ માટે ટ્રિબ્યુનલને વિશેષ અધિકારક્ષેત્ર પ્રાપ્ત છે."

૮૪. આ તબક્કે, નોંધવું સંબંધિત રહેશે કે પર્યાવરણ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૬ (આગળ જઈને જેને "૧૯૮૬નો અધિનિયમ" તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે) ની પ્રસ્તાવના સ્વયં એ વાત ઉજાગર કરે છે કે તેમાં જૂન ૧૯૭૨માં સ્ટોકહોમ ખાતે યોજાયેલા માનવ પર્યાવરણ વિષયક સંયુક્ત રાષ્ટ્ર પરિષદમાં લેવાયેલા નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં ભારતે ભાગ લીધો હતો અને જેમાં માનવ પર્યાવરણના સંરક્ષણ અને સુધારણા માટે યોગ્ય પગલાં લેવા અંગે નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો. તેમાં વધુમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે

પર્યાવરણના સંરક્ષણ અને સુધારણા તથા માનવજાત અને અન્ય જીવસૃષ્ટિને જોખમોથી બચાવવાના હેતુસર ઉપરોક્ત નિર્ણયો જેટલા અંશે સંબંધિત હોય તેટલા અંશે તેમનો અમલ કરવો આવશ્યક માનવામાં આવ્યો હતો. તેમ જ, રાષ્ટ્રીય હરિત ન્યાયાધિકરણ અધિનિયમ, ૨૦૧૦ (આગળ જઈને જેને “એન.જી.ટી. અધિનિયમ” તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે) માં પણ જૂન ૧૯૭૨માં સ્ટોકહોમ ખાતે યોજાયેલ માનવ પર્યાવરણ વિષયક સંયુક્ત રાષ્ટ્ર પરિષદમાં લેવાયેલા નિર્ણયમાં ભારત પક્ષકાર હતું અને જેમાં ભારતે ભાગ લીધો હતો તથા રાજ્યોને માનવ પર્યાવરણના સંરક્ષણ અને સુધારણા માટે યોગ્ય પગલાં લેવા આહ્વાન કરતા નિર્ણયો લેવામાં આવ્યા હતા તેવો ઉલ્લેખ છે. તેમાં વધુમાં જૂન ૧૯૮૨માં રિયો ડી જેનેરો ખાતે યોજાયેલ પર્યાવરણ અને વિકાસ વિષયક સંયુક્ત રાષ્ટ્ર પરિષદમાં લેવાયેલા નિર્ણયનો પણ ઉલ્લેખ છે, જેમાં ભારતે ભાગ લીધો હતો. રાજ્યોને ન્યાયિક અને વહીવટી કાર્યવાહી સુધી અસરકારક પહોંચ, જેમાં નિવારણ અને ઉપચારનો સમાવેશ થાય છે, ઉપલબ્ધ કરાવવા તથા પ્રદૂષણ અને અન્ય પર્યાવરણીય નુકસાનના ભોગ બનેલા પીડિતો માટે જવાબદારી અને વળતર સંબંધિત રાષ્ટ્રીય કાયદાઓ વિકસાવવા આહ્વાન કરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં વધુમાં નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે કે ઉપરોક્ત પરિષદોમાં લેવાયેલા નિર્ણયોના અમલીકરણ માટે કાયદો બનાવવો યોગ્ય માનવામાં આવ્યો છે.

૮૫. આ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે, જ્યારે ૧૯૮૬નો અધિનિયમ અને એન.જી.ટી. અધિનિયમ આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદોમાં લેવાયેલા નિર્ણયો અમલમાં મૂકવા માટે

વિશેષરૂપે ઘડવામાં આવ્યા છે, ત્યારે ૧૯૯૬નો અધિનિયમ સંયુક્ત રાષ્ટ્રની મહાસભાએ ૧૯૮૫માં પસાર કરેલા ઠરાવના આધારે ઘડવામાં આવ્યો છે, જેના દ્વારા મહાસભાએ માત્ર આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થતા પ્રથાઓ સંબંધે યુ.એન.સી.આઈ.ટી.આર.એલ. આદર્શ કાયદો સ્વીકારવાની ભલામણ જ કરી હતી. તેથી, ૧૯૮૬નો અધિનિયમ અને એન.જી.ટી. અધિનિયમ સીધા જ ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૧ની નોંધ ૧૩ અને અનુચ્છેદ ૨૫૩ને સંદર્ભિત થાય છે. તેથી, ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત ચુકાદાઓ પર આધાર રાખવાથી, અમારી દૃષ્ટિએ, સામાવાળાઓના કેસને કોઈ સહાય મળશે નહીં, કારણ કે સંયુક્ત રાષ્ટ્રની મહાસભાનો ઠરાવ માત્ર ભલામણાત્મક સ્વરૂપનો છે અને ત્યાં કોઈ બંધનકારક નિર્ણય લેવાયેલો નથી.

ન્યાયતંત્રની સત્તાઓ પર રાજ્ય વિધાનમંડળનું અતિક્રમણ:

૮૬. ત્યારબાદ અમે વડી અદાલતના આ નિષ્કર્ષ પર વિચાર કરીએ છીએ કે રાજ્ય અધિનિયમ, વાસ્તવમાં, મધ્યસ્થકારો દ્વારા આપવામાં આવેલા પુરસ્કારો અને/અથવા અદાલતો દ્વારા આપવામાં આવેલા ચુકાદાઓ અથવા હુકમનામાઓને રદબાતલ કરે છે, તેથી તે અદાલતોની ન્યાયિક સત્તાઓમાં હસ્તક્ષેપ સમાન થશે અને પરિણામે સત્તા-વિભાજનના સિદ્ધાંતથી પ્રભાવિત થાય છે.

૮૭. વર્તમાન બાબતોમાં સંકળાયેલા કેરળના મધ્યસ્થતા કેસોની વિગતો ધરાવતી યાદીની સમીક્ષા કરતાં એ પ્રગટ થશે કે મોટાભાગના કેસોમાં એવોર્ડ વર્ષ

૧૯૯૨ પૂર્વે આપવામાં આવ્યા હતા અને એવોર્ડને વર્ષ ૧૯૯૩ પૂર્વે અદાલતનો નિયમ બનાવવામાં આવ્યા હતા. કેટલીક બાબતોમાં, રાજ્ય અધિનિયમ અમલમાં આવેલ તારીખે, ૧૯૪૦ના અધિનિયમની કલમ ૩૯ હેઠળ રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલો સક્ષમ અદાલતો સમક્ષ બાકી હતી.

૮૮. અપીલકર્તાઓએ જી.સી. કાનૂંગો (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આ અદાલતના ચુકાદા પર ભારે નિર્ભરતા મૂકી છે, જેમાં આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:

“ ૧૫. જે બાબત મહત્વની છે અને જેના પરીક્ષણની આવશ્યકતા છે તે એ છે કે, શું આવી અદાલત જ્યારે તેના સમક્ષ દાખલ કરાયેલ વિશેષ લવાદ અધિકરણનો નિર્ણય, મૂળ અધિનિયમની કલમ ૧૭ હેઠળ જોગવાઈ મુજબ, પોતાના ચુકાદા અને હુકમનામા દ્વારા “અદાલતનો નિયમ” બનાવે છે, ત્યારે અરજદારોની તરફથી જે રીતે દલીલ કરવામાં આવી છે તે મુજબ, વિશેષ લવાદ અધિકરણનો એવો નિર્ણય આ ચુકાદા અને હુકમનામામાં વિલીન થઈ જાય છે કે કેમ. અમને આ દલીલ સ્વીકારવામાં મુશ્કેલી અનુભવાય છે. જે બાબત અવગણવામાં આવી શકે નહીં તે એ છે કે વિશેષ લવાદ અધિકરણનો નિર્ણય, જેમ લવાદકર્તાના નિર્ણયનો સ્વભાવ હોય છે તેમ, અગાઉ અમે દર્શાવ્યું છે તે મુજબ, તેના નિર્ણયાર્થે લવાદી વિવાદ તરીકે તેને સુપરત કરાયેલા દાવા અથવા કારણ બાબતે તે અધિકરણ દ્વારા કરવામાં આવેલ નિર્ણય છે. જ્યારે અદાલત વિશેષ લવાદ અધિકરણના આવા નિર્ણયને પોતાના ચુકાદા અને હુકમનામા દ્વારા “અદાલતનો

નિયમ” બનાવે છે, ત્યારે તે એ દાવો અથવા કારણનો એવો નિર્ણય કરતી નથી જે તે કરતી હોત જો તે તેની સમક્ષ તેની સામાન્ય દીવાની અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ દરમિયાન તેના ચુકાદા અને હુકમનામા માટે દાવા તરીકે આવ્યું હોત. હકીકતમાં, જ્યારે આવા નિર્ણયને વિવાદના કોઈ પક્ષકાર દ્વારા અદાલત સમક્ષ તેના ચુકાદા અને હુકમનામા દ્વારા “અદાલતનો નિયમ” બનાવાવવા માટે લાવવામાં આવે છે, ત્યારે તેનો હેતુ મૂળ અધિનિયમ હેઠળ જોગવાઈ મુજબ, આવા નિર્ણય પર અદાલતની વધારાની મહોર મેળવવાનો હોય છે જેથી તે અદાલતના સાધનતંત્ર દ્વારા બીજા પક્ષકાર સામે અમલમાં મૂકી શકાય. તેથી, કોઈ નિર્ણયને લગતા દીવાની અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ ચુકાદો અને હુકમનામું માત્ર એટલા માટે હોય છે કે તે પર પોતાની મહોર ઉમેરીને તેવા નિર્ણયને પોતાની જ ચુકાદાઓ અને હુકમનામાઓના અમલીકરણ માટે ઉપલબ્ધ પદ્ધતિ દ્વારા અમલપાત્ર બનાવી શકાય. માત્ર એટલી હકીકત કે અદાલતોના આવા ચુકાદાઓ અથવા હુકમનામાઓ દ્વારા, જેના દ્વારા વિશેષ લવાદ અધિકરણોના નિર્ણયો “અદાલતના નિયમો” બનાવવામાં આવે છે અથવા અપીલો, પુનર્વિચારણાઓ અથવા તે જેવા ઉપાયોમાં ઉચ્ચતર અદાલતોના ચુકાદા અને હુકમનામાઓ દ્વારા તેમની પુષ્ટિ કરવામાં આવે છે, તે નિર્ણયો અદાલતોના નિર્ણયો બની જતા નથી. તેથી, જ્યારે વિશેષ લવાદ અધિકરણોના નિર્ણયો અદાલતના ચુકાદા અને હુકમનામાઓ દ્વારા, તેના અમલ પ્રક્રિયા મારફતે તેમને અમલમાં મૂકવા માટે, “અદાલતના નિયમો” બનાવવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ (અર્થાત્ નિર્ણયો) અદાલતોના ચુકાદા અને

હુકમનામાઓમાં એ રીતે વિલીન થતા નથી કે જેથી તેઓ અદાલતના નિર્ણયો બની જાય. અદાલતોના ચુકાદા અને હુકમનામાઓમાં નિર્ણયોના અ-વિલીન અંગે અમે જે કાનૂની સ્થિતિ રજૂ કરી છે તેને આ અદાલતના સતીશ કુમાર વિ. સુરીંદર કુમાર [(૧૯૬૯) ૨ એસ.સી.આર. ૨૪૪ : એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦ એસ.સી. ૮૩૩] ના નિર્ણયમાં કરાચેલા અમુક અવલોકનોનું સમર્થન મળે છે. ત્યાં આ અદાલત સમક્ષ એવો પ્રશ્ન હતો કે, શું લવાદકર્તા દ્વારા આપવામાં આવેલ એવો નિર્ણય, જે નોંધણી અધિનિયમ હેઠળ નોંધણીના અભાવે અમલપાત્ર રહ્યો ન હતો, તે પક્ષકારોને અથવા તેમના અધિકારઉત્તરાધિકારીઓને બાંધકામરૂપ રહેતો લવાદકર્તાનો નિર્ણય રહેવાનું બંધ કરે છે કે કેમ. તે સંદર્ભમાં, આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે નિર્ણય એવો સન્માન મેળવવા હકદાર છે જે અંતિમ અદાલતના ચુકાદા અને હુકમનામાને મળવો યોગ્ય છે. અને જો પક્ષકારો વચ્ચે ઉચ્ચારાયેલો નિર્ણય અંતિમ બની ગયો હોય, તો તે નિર્ણયના વિષય અંગેનો બીજો સંદર્ભ અયોગ્ય બને છે. વધુમાં, અદાલતે એવું પણ અવલોકન કર્યું હતું કે જો નિર્ણય અંતિમ અને પક્ષકારો પર બાંધકામરૂપ હોય, તો તે “અદાલતનો નિયમ” ન બને ત્યાં સુધી નિષ્ફળ કાગળ છે એવું કહેવું મુશ્કેલ છે. હેગડે, ન્યાયાધીશે, જેમણે ઉપરોક્ત સિદ્ધિ, ન્યાયાધીશના (ત્યારે તેઓ લોર્ડશીપ હતા) અવલોકનો સાથે સહમતિ વ્યક્ત કરી હતી, બચ્ચાવત, ન્યાયાધીશ માટે બોલતાં એવો પણ અવલોકન કર્યો હતો કે લવાદ પ્રક્રિયાનો પ્રથમ તબક્કો લવાદ કરારથી શરૂ થાય છે અને નિર્ણય આપવામાં આવે ત્યાં પૂર્ણ થાય છે, અને ત્યારબાદ બીજો તબક્કો એવો હોય છે જે નિર્ણયના

અમલીકરણ સાથે સંબંધિત હોય છે. તેમણે એવું પણ અવલોકન કર્યું હતું કે એક વાત એ કહેવાની હતી કે કોઈ હક નિર્ણયથી સર્જાતો નથી, પરંતુ એ કહેવું સંપૂર્ણપણે જુદી વાત છે કે સર્જાયેલો હક વધુ પગલાં લીધા વિના અમલમાં મૂકી શકાતો નથી.

૧૬. તેથી, મુદ્દા અંગે અમારો ઉત્તર એવો છે કે વિશેષ લવાઈ અધિકરણોના એવોર્ડ્સ અદાલતોના ચુકાદા અને ડિક્રીઓમાં વિલીન થયા નહોતા, તેમ છતાં અદાલતોએ તેમના ચુકાદા અને ડિક્રીઓ દ્વારા આવા એવોર્ડ્સને અદાલત દ્વારા અમલમાં મૂકી શકાય તે માટે “અદાલતના નિયમો” બનાવ્યા હતા, જે માટે અદાલતો તેમના નિર્ણયોના, એટલે કે, તેમના પોતાના ચુકાદા અને ડિક્રીઓના અમલીકરણ માટે વપરાતી પોતાની પ્રક્રિયાનો ઉપયોગ કરતી હતી.

૧૭. અરજદારોની તરફેથી રજૂ કરવામાં આવેલ દલીલ મુજબ, વિધાનમંડળને એવો કાયદો બનાવીને અગાઉના ન્યાયિક નિર્ણયો નિષ્પ્રભ બનાવવાની કોઈ વિધાનસત્તા નથી કે જેમાં માત્ર એટલું જ જાહેર કરવામાં આવે કે અગાઉના ન્યાયિક નિર્ણયો અમાન્ય છે અથવા બંધનકારક નથી; કારણ કે આવી સત્તાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે તેની દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી વિધાનસત્તા ગણાશે નહીં, પરંતુ અદાલતોમાં રાજ્યની વિશેષ રીતે નિહિત ન્યાયિક સત્તા પર અતિક્રમણ કરતી તેની દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી ન્યાયિક સત્તા ગણાશે. રજૂ કરાયેલ ઉક્ત દલીલ કાયદામાં યોગ્ય અને સુસ્થાપિત સ્થિતિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી હોવાને કારણે, અરજદારોના વિદ્વાન વકીલે આ સંદર્ભમાં ઉદ્ઘુત કરેલા આ

અદાલતના નિર્ણયોને ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક છે એવું અમે માન્યું છે અને તેથી તેમનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

૧૮. ૧૯૯૧નો સુધારા અધિનિયમ એ આ આધાર પર અસંવિધાનિક બને કે તેણે એવી અદાલતોના ચુકાદાઓ અને ડિક્રીઓ, જેણે દ્વારા વિશેષ લવાદ ન્યાયાધિકરણોના એવોર્ડોને “અદાલતના નિયમો” બનાવવામાં આવ્યા છે, અમાન્ય અથવા બિનઅસરકારક બનાવી દીધા છે, તો આવા ચુકાદાઓ અને ડિક્રીઓ એ અદાલતો દ્વારા તેમની ન્યાયિક નિર્ધારણ સત્તાના પ્રયોગમાં, તેમની સમક્ષ રહેલા વિવાદના વિષયો અંગે આપવામાં આવેલા અદાલતી નિર્ણયો હોવા જોઈએ; નહીં કે એવી પરિસ્થિતિમાં, જ્યાં તેઓ વિશેષ લવાદ ન્યાયાધિકરણોના એવોર્ડોને “અદાલતના નિયમો” બનાવવા માટે ચુકાદા અને ડિક્રીઓ આપે છે જેથી તે અદાલતોની યાંત્રિક પ્રક્રિયા દ્વારા અમલમાં મુકવા યોગ્ય બની શકે. તેથી, જ્યારે વિશેષ લવાદ ન્યાયાધિકરણોના એવોર્ડોને, અદાલતો તેમના ચુકાદા અને ડિક્રીઓ દ્વારા તેમને “અદાલતના નિયમો” બનાવે છે તે સમયે, આવા એવોર્ડો પર અદાલતોની વધારાની મુદ્દા લાગી જાય છે, ત્યારે એવા એવોર્ડો અદાલતોના ચુકાદા અને ડિક્રીઓમાં વિલીન થતા નથી જેથી તેઓ અદાલતોના એવા નિર્ણયો બને કે જે રાજ્યની ન્યાયિક નિર્ધારણ સત્તાના પ્રયોગમાં આપવામાં આવ્યા હોય, જેમ સીધી રીતે દાવાઓ દ્વારા તેમની સમક્ષ નિર્ણય માટે લાવવામાં આવેલા મામલાઓમાં બને છે. જેમ આપણે અગાઉ જ દર્શાવ્યું છે, પક્ષકારના દાવા અથવા કાર્યવહીની બાબત, જે વિશેષ લવાદ ન્યાયાધિકરણના એવોર્ડમાં

વિલીન થાય છે, અને ત્યારબાદ એવોર્ડને અમલમાં મુકવા યોગ્ય બનાવવા માટે તેને “અદાલતનો નિયમ” બનાવવાના હેતુસર નાગરિક અદાલતના ચુકાદા અને ડિક્રીમાં વિલીન થાય છે, એવો પ્રશ્ન ઊભો થઈ શકતો નથી. નોંધવાની જરૂર એ છે કે અદાલતો ભલે એવોર્ડને “અદાલતના નિયમો” બનાવવા માટે તેમના ચુકાદા અને ડિક્રીઓ આપે, તોય આવા ચુકાદાઓ અને ડિક્રીઓ તેમના પોતાના નિર્ણયો દ્વારા વિશેષ લવાદ ન્યાયાધિકરણોના એવોર્ડોમાં સમાયેલ નિર્ણયોનું સ્થાન લઈ શકતા નથી. આ પરિસ્થિતિથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નાગરિક અદાલતો દ્વારા વિશેષ લવાદ ન્યાયાધિકરણોના એવોર્ડોને તેમના ચુકાદા અને ડિક્રીઓથી “અદાલતના નિયમો” બનાવવામાં જે સત્તાનો પ્રયોગ થાય છે તે તેમની ન્યાયિક સત્તાનો એવો પ્રયોગ નથી, જે રીતે નાગરિક અદાલતો પક્ષકારો વચ્ચેનાં વિવાદો ઉકેલવા માટે તેમનાં નિહિત સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતાં ચુકાદા અને ડિક્રીઓ આપે છે. વધુ સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો, અદાલતની ચાંત્રિક પ્રક્રિયા દ્વારા માત્ર તેમની અમલક્ષમતા માટે વિશેષ લવાદ ન્યાયાધિકરણોના એવોર્ડોને “અદાલતના નિયમો” બનાવવા માટે નાગરિક અદાલતો દ્વારા આપવામાં આવેલા ચુકાદા અને ડિક્રીઓ, એવી નાગરિક અદાલતોના એવા નિર્ણયો બની શકતા નથી કે જે આપણા સંવિધાન હેઠળ તેમને વિશિષ્ટ રીતે સોંપવામાં આવેલી રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાના પ્રયોગમાં આપવામાં આવ્યા હોય. તેથી, જ્યારે વિશેષ લવાદ ન્યાયાધિકરણોના એવોર્ડોને “અદાલતના નિયમો” બનાવતા નાગરિક અદાલતોના ચુકાદા અને ડિક્રીઓ એ એવા અદાલતી ચુકાદા અને ડિક્રીઓ નથી કે જે અમારા સંવિધાન હેઠળ તેમને સોંપવામાં આવેલી રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાના

પ્રયોગમાં આપવામાં આવ્યા હોય, ત્યારે ૧૯૯૧નો સુધારા અધિનિયમ, જ્યારે તે એવા અદાલતી ચુકાદા અને ડિક્રીઓને રદબાતલ કરે છે જેણે દ્વારા વિશેષ લવાદ ન્યાયાધિકરણોના એવોર્ડોને “અદાલતના નિયમો” બનાવવામાં આવ્યા છે, ત્યારે તેને ઓરિસ્સા રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા ઘડાયેલો એવો કાયદો માનવામાં આવી શકતો નથી કે જે આપણા સંવિધાન હેઠળ કાનૂનના શાસનના રક્ષક તરીકે અદાલતો દ્વારા પ્રયોગમાં લાયક રાજ્યની ન્યાયિક સત્તામાં, જે આપણા સંવિધાનની મૂળભૂત વિશેષતા છે, અતિક્રમણ કરતો હોય. તેથી, ૧૯૯૧નો સુધારા અધિનિયમ, જ્યાં સુધી તે એવા અદાલતી ચુકાદા અને ડિક્રીઓને રદબાતલ કરે છે જેણે દ્વારા વિશેષ લવાદ ન્યાયાધિકરણોના એવોર્ડોને “અદાલતના નિયમો” બનાવવામાં આવ્યા છે, ભલે તેઓ ઉચ્ચ અદાલતો દ્વારા યથાવત્ રાખવામાં આવ્યા હોય, ત્યાં સુધી તેને ઓરિસ્સા રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા અદાલતોમાં નિહિત રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાનો અતિક્રમ કરતો એવો કાયદો માનવામાં આવી શકતો નથી કે જેના કારણે તે અસંવિધાનિક બને.”

[ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે]

૮૯. એવું જોવામાં આવી શકે છે કે આ અદાલતે અવલોકન કર્યું છે કે વિશેષ મધ્યસ્થી પંચોના નિર્ણયોને “અદાલતના નિયમો” બનાવતાં નાગરિક અદાલતો દ્વારા કરવામાં આવેલા ચુકાદાઓ અને હુકમનામાઓનો એકમાત્ર હેતુ અદાલતોની પ્રક્રિયાત્મક વ્યવસ્થા દ્વારા તેમની અમલવારી સુનિશ્ચિત કરવાનો છે અને તેથી, તેઓ ભારતના બંધારણ હેઠળ રાજ્યની જે ન્યાયિક સત્તા વિશિષ્ટ

રીતે નાગરિક અદાલતોમાં નિહિત છે, તેના પ્રયોગમાં આપવામાં આવેલા નાગરિક અદાલતોના આવા ચુકાદાઓ અને હુકમનામાઓ કહી શકાય નહિ. તેથી, આ અદાલતે ઠરાવ્યું કે ૧૯૯૧ નો સુધારા અધિનિયમ, જે અદાલતના તે ચુકાદાઓ અને હુકમનામાઓને રદબાતલ કરે છે જેના દ્વારા વિશેષ મધ્યસ્થી પંચોના નિર્ણયો “અદાલતના નિયમો” બનાવવામાં આવે છે, તેને ભારતના બંધારણ હેઠળ અદાલતો દ્વારા પ્રયોગમાં મૂકી શકાય તેવી રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાઓ પર અતિક્રમણ કહેવાઈ શકે નહીં.

૯૦. જોકે, એ નોંધવું આવશ્યક છે કે એ જ ચુકાદામાં, આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

૨૮. આ રીતે, પડકારાયેલ ૧૯૯૧ નો સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ના સુધારા અધિનિયમ હેઠળ રચાયેલ વિશેષ મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલોએ, એ જ અધિનિયમ દ્વારા તેમને પ્રદાન કરાયેલ સત્તાના ઉપયોગમાં આપેલા એવોર્ડોને રદબાતલ કરવા મથામણ કરે છે. જ્યારે ૧૯૮૪ ના સુધારા અધિનિયમ હેઠળ વિશેષ મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલોએ રાજ્યની તેમને પ્રદાન કરાયેલ ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરીને આપેલા એવા એવોર્ડો, જેને અદાલતના નિયમો અથવા અદાલતના ચુકાદા અને ડિક્રીઓમાં વિલીન થયેલા તરીકે ગણાવી શકાય નહીં, તેમને ૧૯૯૧ ના સુધારા અધિનિયમ દ્વારા રદબાતલ કરવાનો પ્રયત્ન થાય છે, ત્યારે તેમાં જરાય શંકા રહેતી નથી કે રાજ્ય વિધાનસભાની વિધાન સત્તાનો ઉપયોગ, પડકારાયેલ ૧૯૯૧ ના સુધારા અધિનિયમ ઘડીને, પોતાના માટે

ન્યાયિક સત્તા હડપ કરીને વિશેષ મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલોના એવોર્ડોને રદ કરવા અથવા નાબૂદ કરવા માટે કરવામાં આવ્યો છે. [જુઓ કાવેરી વોટર ડિસ્પ્યુટ્સ ટ્રિબ્યુનલ, રે [૧૯૯૩ સપ્ (૧) એસ.સી.સી. ૯૬ (૨) : એ.આઈ.આર. ૧૯૯૨ એસ.સી. ૫૨૨ : ૧૯૯૧ સપ્ (૨) એસ.સી.આર. ૪૯૭]]. આ પરથી અનુસરતું થાય છે કે રાજ્ય વિધાનસભાએ ૧૯૯૧ નો સુધારા અધિનિયમ ઘડીને, ન્યાયિક સત્તાધિકારીને સોંપવામાં આવેલી ન્યાયિક સત્તા પર અતિક્રમણ કર્યું છે, જેના પરિણામે સંવિધાનના મૂળ લક્ષણમાંથી એક એવા કાનૂનના શાસનનું ઉલ્લંઘન થયું છે. તેથી, જ્યારે ૧૯૯૧ નો સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ના સુધારા અધિનિયમ હેઠળ તેમને પ્રદાન કરાયેલ ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરીને વિશેષ મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલોએ આપેલા એવોર્ડોને, રાજ્યની ન્યાયિક સત્તા પર અતિક્રમણ કરીને રદબાતલ કરે છે, ત્યારે અમારી પાસે તેને અસંવિધાનિક જાહેર કરવા સિવાય કોઈ વિકલ્પ નથી, કારણ કે આ બાબતે સુસ્થાપિત અને નિર્વિવાદ કાનૂની સ્થિતિ એવી છે કે વિધાનમંડળ પાસે અગાઉના ન્યાયિક નિર્ણયો માત્ર અમાન્ય અને બાંધધરીકારક ન હોવાનું જાહેર કરતો કાયદો બનાવીને તેમને નિષ્પ્રભ કરવાની કોઈ વિધાન સત્તા નથી; કારણ કે આવી સત્તાનો ઉપયોગ, જો કરવામાં આવે, તો તે તેની દ્વારા કરાયેલ વિધાન સત્તાનો ઉપયોગ નહીં ગણાય, પરંતુ ૧૯૮૪ ના સુધારા અધિનિયમ હેઠળની વિશેષ મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલ જેવી ન્યાયિક ટ્રિબ્યુનલમાં નિવિષ્ટ રાજ્યની ન્યાયિક સત્તા પર અતિક્રમણ કરતાં તેની દ્વારા કરાયેલ ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ ગણાય. વધુમાં, જ્યાં ૧૯૯૧ ના સુધારા અધિનિયમ હેઠળ રદબાતલ કરવા

માંગવામાં આવતા મધ્યસ્થ એવોર્ડો એવા હોય કે જે ૧૯૮૪ ના સુધારા અધિનિયમ હેઠળ રાજ્યએ પોતે જ, જેમાં રાજ્ય પક્ષકાર હતું એવા મધ્યસ્થ વિવાદોનો નિર્ણય કરવા માટે રચેલી વિશેષ મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલોએ આપેલા હોય, ત્યાં તે રાજ્યને પોતાના વિરુદ્ધ ગયેલા આવા મધ્યસ્થ એવોર્ડોને તેની વિધાન સત્તાનો આશરો લઈને રદ કરવાની પરવાનગી આપી શકાય નહીં; કારણ કે એવી પરવાનગી આપવાનો પરિણામ, અન્ય કશું નહીં તો ઓછામાં ઓછું, રાજ્યને તેની વિધાન સત્તાનો દુરુપયોગ કરવાની મંજૂરી આપવા સમાન બની શકે.

[ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે]

૯૧. અદાલતે વધુમાં એવું ઠરાવ્યું કે ૧૯૮૪ ના સુધારા અધિનિયમ હેઠળ, રાજ્ય દ્વારા જાતે જ મધ્યસ્થીય વિવાદોનો નિર્ણય કરવા માટે વિશેષ મધ્યસ્થી પંચોની રચના કરવામાં આવી હતી. અદાલતે એવું પણ ઠરાવ્યું કે આવા પંચો સમક્ષ રાજ્ય પોતે જ એક પક્ષકાર હતું અને તેથી, તેની વિરુદ્ધ ગયેલા આવા મધ્યસ્થીય ચુકાદાઓને નાબૂદ કરવાની તેને પરવાનગી આપી શકાય નહીં. અદાલતે વધુમાં એવું ઠરાવ્યું કે જો તેની વિધાન સત્તાનો આશરો લઈ આવી કાર્યવાહી કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવે, તો તેનો પરિણામ રાજ્યને તેની વિધાન સત્તાનો દુરુપયોગ કરવાની મંજૂરી આપવાનું જ થશે.

૯૨. અદાલતે આગળ ઠરાવ્યું છે કે ૧૯૮૪ના સુધારા અધિનિયમ હેઠળ વિશેષ લવાદ અધિકરણો દ્વારા આપવામાં આવેલા એવોર્ડોને ૧૯૯૧ના સુધારા

અધિનિયમ દ્વારા રદબાતલ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેથી, રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનાત્મક સત્તાનો ઉપયોગ કરીને આક્ષેપિત ૧૯૯૧નો સુધારા અધિનિયમ ઘડી, ન્યાયિક સત્તા પોતાની પાસે અપહરણ કરીને, વિશેષ લવાઈ અધિકરણોના એવોર્ડોને નાબૂદ કરવા અથવા અવલોપિત કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. આ સંદર્ભમાં, અદાલતે સર્વોચ્ચ અદાલતના કાવેરી વોટર ડિસ્પ્યુટ્સ ટ્રિબ્યુનલજ્જ ના મામલામાં આપવામાં આવેલા ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે વધુમાં આગળ ઠરાવ્યું છે કે રાજ્ય વિધાનમંડળે ૧૯૯૧નો સુધારા અધિનિયમ ઘડીને ન્યાયિક સત્તાઓમાં નિહિત ન્યાયિક સત્તા પર અતિક્રમણ કર્યું છે અને તેથી, ભંગ કર્યો છે જ્જ ૧૯૯૩ સપ્લિ. (૧) એસ.સી.સી. ૯૬ (૨)

ભારતના સંવિધાનનું મૂળભૂત લક્ષણ “કાયદાનો શાસન” છે. તેથી, આ અદાલતે એવો ઠરાવ કર્યો કે ૧૯૯૧નો સુધારા અધિનિયમ અસંવિધાનિક છે, કારણ કે ૧૯૮૪ના સુધારા અધિનિયમ હેઠળ વિશેષ લવાઈ પંચો દ્વારા આપવામાં આવેલ લવાઈ એવોર્ડોને ૧૯૯૧ના સુધારા અધિનિયમ દ્વારા રદબાતલ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

૯૩. ઉપરોક્ત જી.સી. કાનુન્ગો (સુપ્રા) ના કેસમાં કરાયેલા અવલોકનોના પરિચયથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, એક તરફ, આ અદાલતે એવું ધારણ કર્યું છે કે જે ચુકાદાઓ અને હુકમનામાઓ દ્વારા નાગરિક અદાલતો પંચાટણના ઈનામોને “અદાલતના નિયમો” બનાવે છે, તે તેની ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરીને

આપવામાં આવતા નથી. પરિણામે, આવા ઈનામો અદાલતના ચુકાદાઓ અને હુકમનામાઓમાં વિલીન થતાં નથી. પરંતુ બીજી તરફ, અદાલતે આગળ એવું પણ ધારણ કર્યું છે કે વિશેષ લવાદ અધિકરણો દ્વારા આપવામાં આવેલા ઈનામો એવા અધિકરણો દ્વારા આપવામાં આવેલા છે, જે ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે, અને તેથી, જ્યારે રાજ્ય આવા ઈનામોને રદબાતલ કરે છે, ત્યારે તે પોતાની પાસે ન્યાયિક સત્તા હસ્તગત કરે છે અને જે કાયદો તેને અમાન્ય ઠરાવે છે તે રાજ્યની ન્યાયિક સત્તામાં અતિક્રમણરૂપ હોવાથી અસંવિધાનિક બને છે.

૯૪. કારણ કે જી.સી. કાનૂનો (સુપ્રા) માં અંતે ૧૯૯૧ ના સુધારા અધિનિયમને વિશેષ મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલોએ આપેલા એવોર્ડોને રદ કરે છે, એ આધાર પર અસંવિધાનિક ઠેરવવામાં આવ્યો છે, તેથી જી.સી. કાનૂનો (સુપ્રા) એ જે રીતે એવો નિષ્કર્ષ નોંધાવ્યો કે જે ચુકાદા અને હુકમનામાઓ દ્વારા એવોર્ડોને “અદાલતના નિયમો” બનાવવામાં આવ્યા છે, તે ન્યાયિક સત્તાના પ્રયોગરૂપે આપવામાં આવ્યા નથી કે કેમ, તે પ્રશ્નનો વિચાર કરવો જરૂરી ન પણ બને. તેમ છતાં, જી.સી. કાનૂનો (સુપ્રા) ના કેસમાં પરિચ્છેદ ૧૭ ના અવલોકનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તે કેસના અરજદારો તરફથી કરવામાં આવેલી એવી દલીલો આ અદાલતે નોંધેલી હતી કે વિધાનમંડળ પાસે એવો કાયદો બનાવી, જે માત્ર અગાઉના ન્યાયિક નિર્ણયો અમાન્ય છે અથવા બંધનકારક નથી એવી જાહેરાત કરે, તે દ્વારા અગાઉના ન્યાયિક નિર્ણયો નિષ્પ્રભ કરવા માટેની કાયદેસર સત્તા નથી. એ પણ નોંધવામાં આવ્યું હતું કે જો આવી સત્તાનો

ઉપયોગ કરવામાં આવે, તો તે વિધાનસભાનો ઉપયોગ નહીં ગણાય, પરંતુ અદાલતોમાં રાજ્યની વિશિષ્ટ રીતે નિહિત ન્યાયિક સત્તામાં હસ્તક્ષેપ કરતી ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ ગણાશે. આગળ એવું પણ જણાય છે કે તે કેસમાં અરજદારોના વકીલે આ અદાલતના વિવિધ નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, તેમ છતાં આ અદાલતે તે નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી માન્યો નહોતો, કારણ કે આ અદાલતનું માનવું હતું કે ઉક્ત રજૂઆતો કાયદાની યોગ્ય અને સુસ્થાપિત સ્થિતિ દર્શાવે છે. નોંધવું યોગ્ય રહેશે કે તે કેસમાં આ અદાલત ઓડિશા રાજ્ય અધિનિયમની જોગવાઈઓ સામે ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓનો વિચાર કરી રહી હતી. હાલના કેસમાં પણ, તમામ એવોર્ડો તથા એવા એવોર્ડોને “અદાલતના નિયમો” બનાવતા નાગરિક અદાલતો દ્વારા આપવામાં આવેલા ચુકાદા અને હુકમનામાઓ ૧૯૪૦ ના અધિનિયમ હેઠળ આપવામાં આવ્યા છે. તેથી, અમે માનીએ છીએ કે ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષની યોગ્યતાની તપાસ કરવી યોગ્ય રહેશે.

૯૫. તે માટે ૧૯૪૦ના અધિનિયમની યોજના પર વિચાર કરવો આવશ્યક રહેશે, જે તેની કલમો ૧૫, ૧૬, ૧૭ અને ૩૦માં પ્રાપ્ત થાય છે, અને જે આ પ્રમાણે વાંચે છે: “ ૧૫. અદાલતને લવાદનો નિર્ણય સુધારવાની સત્તા .— અદાલત હુકમ દ્વારા લવાદના નિર્ણયમાં ફેરફાર કરી શકે અથવા તેને સુધારી શકે

—

(એ) જ્યાં એવું જણાય છે કે એવોર્ડનો કોઈ ભાગ એવો વિષય સંબંધે છે જે પંચને નિર્ણય માટે સોંપવામાં આવ્યો ન હતો અને એવો ભાગ બીજા ભાગથી અલગ પાડી શકાય છે તથા સોંપવામાં આવેલ વિષય અંગેના નિર્ણયને અસર કરતો નથી; અથવા

(બી) જ્યાં ચુકાદો સ્વરૂપમાં અપૂર્ણ હોય, અથવા તેમાં કોઈ સ્પષ્ટ ભૂલ હોય જેવો સુધારો એવા નિર્ણયને અસર કર્યા વિના કરી શકાય; અથવા

(સી) જ્યાં પંચનિર્ણયમાં લેખનિક ભૂલ હોય અથવા આકસ્મિક સ્લિપ અથવા ઉપેક્ષા કારણે ઉત્પન્ન થયેલી ભૂલ હોય.

૧૬. એવોર્ડ પરત મોકલવાની સત્તા .—(૧) અદાલત સમયાંતરે, તેને યોગ્ય લાગે તેવી શરતો પર, એવોર્ડ અથવા લવાદને સોંપવામાં આવેલ કોઈપણ મુદ્દો પુનર્વિચાર માટે લવાદીઓ અથવા પંચને પરત મોકલી શકે છે—

(એ) જ્યાં પંચનિર્ણયે પંચસમક્ષ નિર્ણયાર્થે મોકલવામાં આવેલા કોઈપણ મુદ્દાનો નિર્ણય કર્યા વગર છોડી દીધો હોય, અથવા જ્યાં તે પંચસમક્ષ મોકલવામાં ન આવેલો કોઈ મુદ્દો નક્કી કરે અને એવો મુદ્દો, મોકલવામાં આવેલા મુદ્દાઓના નિર્ણયને અસર કર્યા વિના, અલગ કરી શકાય તેમ ન હોય; અથવા

(બી) જ્યાં એવોર્ડ એટલો અનિશ્ચિત હોય કે તેનો અમલ કરવો અસંભવ હોય; અથવા

(સી) જ્યાં પુરસ્કારની કાયદેસરતા અંગેનો આક્ષેપ તેના મુખપૃષ્ઠ પરથી જ સ્પષ્ટ દેખાતો હોય.

(ર) જ્યાં પેટા-કલમ (૧) હેઠળ કોઈ ચુકાદો પરત મોકલવામાં આવે છે, ત્યાં અદાલત તે સમય નક્કી કરશે જેના અંદર લવાદકર્તા અથવા અમ્પાયર પોતાનો નિર્ણય અદાલત સમક્ષ રજૂ કરશે:

પરંતુ શરતે કે એમ નિશ્ચિત કરાયેલ કોઈપણ સમયગાળો અદાલતના અનુવર્તી હુકમ દ્વારા લંબાવી શકાય.

(૩) ઉપકલમ (૧) હેઠળ પરત મોકલાયેલું અધિનિર્ણય, મધ્યસ્થ અથવા અમ્પાયર તે પર પુનર્વિચાર કરવામાં અને નિર્ધારિત સમયમર્યાદા અંદર પોતાનો નિર્ણય રજૂ કરવામાં નિષ્ફળ જાય તો, રદબાતલ બનશે.

૧૭. એવોર્ડની શરતો અનુસાર ચુકાદો .—જ્યાં અદાલતને એવોર્ડ અથવા લવાદને સંદર્ભિત કરાયેલ કોઈપણ બાબતોને પુનર્વિચારણા માટે પરત મોકલવા અથવા એવોર્ડને રદ કરવા માટે કોઈ કારણ દેખાતું ન હોય, ત્યાં અદાલત એવોર્ડને રદ કરવાની અરજી કરવા માટેની અવધિ પૂર્ણ થયા પછી, અથવા એવી અરજી કરવામાં આવી હોય તો તેને નકારી કાઢ્યા પછી, એવોર્ડ અનુસાર ચુકાદો ઉચ્ચારવા આગળ વધશે, અને આમ ઉચ્ચારવામાં આવેલા ચુકાદા પર અનુસરીને ડિકી કરવામાં આવશે, અને એવી ડિકી સામે કોઈ અપીલ ચલાવી

શકાશે નહીં, સિવાય કે તે એવોર્ડની હદથી વધારે છે, અથવા અન્યથા એવોર્ડ અનુસાર નથી, તે આધાર પર.

.....

૩૦. નિર્ણય રદ કરવા માટેના આધારો.— કોઈ નિર્ણય નીચે દર્શાવેલ એક અથવા વધુ આધારો સિવાય રદ કરવામાં આવશે નહીં, એટલે કે—

(એ) કે મધ્યસ્થ અથવા અમ્પાયરે પોતે અથવા કાર્યવાહી સંદર્ભે દુરાચરણ કર્યું છે;

(બી) કે અદાલત દ્વારા મધ્યસ્થીને સ્થગિત કરતો હુકમ જારી કર્યા પછી અથવા કલમ ૩૫ હેઠળ મધ્યસ્થીની કાર્યવાહી અમાન્ય બની ગયા પછી કોઈ ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે;

(સી) કે કોઈ નિર્ધારણ અયોગ્ય રીતે મેળવવામાં આવ્યું છે અથવા અન્યથા અમાન્ય છે.”

૯૬. ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની કલમ ૧૫ ના અવલોકનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અદાલત હુકમ દ્વારા એવોર્ડમાં ફેરફાર કરી શકે છે અથવા તેને સુધારી શકે છે, જ્યાં એવું જણાય કે એવોર્ડનો કોઈ ભાગ એવો વિષય અંગે છે જે લવાદને સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યો ન હતો અને એવો ભાગ અન્ય ભાગથી અલગ કરી શકાય એવો છે તથા સંદર્ભિત કરવામાં આવેલા વિષય અંગેના નિર્ણયને અસર

કરતો નથી. અદાલત એવોર્ડમાં એવો કિસ્સો હોય ત્યારે પણ ફેરફાર અથવા સુધારો કરી શકે છે, જ્યારે એવોર્ડ સ્વરૂપની દ્રષ્ટિએ અપૂર્ણ હોય, અથવા તેમાં કોઈ સ્પષ્ટ ભૂલ સમાયેલ હોય જે એવો નિર્ણય અસરગ્રસ્ત કર્યા વિના સુધારી શકાય. ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની કલમ ૧૫ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ ત્યારે પણ કરી શકાય, જ્યારે એવોર્ડમાં લિપિકીય ભૂલ હોય અથવા આકસ્મિક રીતે થયેલી સ્લિપ અથવા ચૂકથી ઊભી થયેલી ભૂલ સમાયેલ હોય.

૯૭. ૧૯૪૦ના અધિનિયમની કલમ ૧૬ અદાલતને એવોર્ડ અથવા લવાદને સંદર્ભિત કરાયેલ કોઈપણ બાબતને પુનર્વિચારણા માટે લવાદીઓ અથવા અંપાચરને પરત મોકલવાનો અધિકાર આપે છે, જ્યાં તે શોધે છે કે એવોર્ડ લવાદને સંદર્ભિત કરાયેલ બાબતોમાંથી કોઈ બાબતનો નિર્ણય અનિર્ણિત રાખ્યો છે, અથવા જ્યાં તે એવી કોઈ બાબતનો નિર્ણય કરે છે જે લવાદને સંદર્ભિત કરવામાં આવી નહોતી અને એવી બાબતને સંદર્ભિત કરાયેલ બાબતોના નિર્ણયને અસર કર્યા વગર અલગ કરી શકાય તેમ નથી. એવો અધિકાર ત્યાં પણ વાપરી શકાય છે, જ્યાં એવોર્ડ એટલો અનિશ્ચિત હોય કે તેનો અમલ શક્ય ન બને. તેવી જ રીતે, જ્યાં એવોર્ડની કાયદેસરતા અંગેનો કોઈ વાંધો તેની જ સપાટી પર સ્પષ્ટ જણાતો હોય, ત્યાં અદાલતને એવોર્ડ પરત મોકલવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

૯૮. ૧૯૪૦ના અધિનિયમની કલમ ૩૦ તે આધાર પ્રદાન કરે છે જેના આધારે ચુકાદાપત્ર રદ કરી શકાય. તેમાં જોગવાઈ છે કે જ્યારે મધ્યસ્થ અથવા અમ્પાચરે

પોતે અથવા કાર્યવાહી બાબતે દુર્વર્તન કર્યું હોય ત્યારે ચુકાદાપત્ર રદ કરી શકાય. જ્યારે એવું જાણવા મળે કે અદાલતે મધ્યસ્થતા કાર્યવાહીનું સ્થાનાપન કરતી આજ્ઞા બહાર પાડ્યા પછી અથવા કલમ ૩૫ હેઠળ મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી અમાન્ય બની ગયા પછી ચુકાદાપત્ર બનાવવામાં આવ્યું છે, ત્યારે પણ તે રદ કરી શકાય. જ્યારે અદાલત એવું નિષ્કર્ષે આવે કે ચુકાદાપત્ર અયોગ્ય રીતે મેળવવામાં આવ્યું છે અથવા અન્યથા અમાન્ય છે, ત્યારે પણ ચુકાદાપત્ર રદ કરી શકાય.

૯૯. ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની કલમ ૧૭ અદાલતને પંચનિર્ણય અનુસાર ચુકાદો જાહેર કરવાની સત્તા આપે છે, અને એવો જાહેર થયેલા ચુકાદા અનુસંધાને હુકમનામું પસાર થવાનું રહે છે. તે આગળ વધુમાં જોગવાઈ કરે છે કે આવા હુકમનામા સામે અપીલ કરવી શકાશે નહીં, સિવાય કે તે પંચનિર્ણયની હદથી વધુ છે, અથવા અન્યથા પંચનિર્ણય અનુસાર નથી, તેવા આધાર પર. તેમ છતાં, ચુકાદો જાહેર કરવા પહેલાં, અદાલતે એ બાબતે સંતોષ પામવું આવશ્યક છે કે પંચનિર્ણયને પુનર્વિચારાર્થે પરત મોકલવા માટે, અથવા મધ્યસ્થતા માટે મોકલવામાં આવેલી કોઈપણ બાબતોને પુનર્વિચારાર્થે પરત મોકલવા માટે, અથવા પંચનિર્ણય રદ કરવા માટે, કોઈ કારણ ઉભું થયેલું નથી. અદાલત માટે એ પણ જરૂરી છે કે પંચનિર્ણય રદ કરવા અરજી કરવાની મુદત પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી, અથવા આવી અરજી કરવામાં આવી હોય તો તે નામંજૂર કરવામાં આવી હોય ત્યાં સુધી, રાહ જોવી.

૧૦૦. ૧૯૪૦ના અધિનિયમની યોજનાનું અવલોકન કરવાથી જ આ સ્પષ્ટ થાય છે કે ૧૯૪૦ના અધિનિયમની કલમ ૧૭ હેઠળ ચુકાદો અને હુકમનામું પસાર કરવું માત્ર ઔપચારિકતા નથી. અદાલત ત્યારે જ ચુકાદો ઉચ્ચારી શકે, જ્યારે તે આ બાબતે સંતોષ પામે કે એવોર્ડ પાછો મોકલવા માટે અથવા એવોર્ડ રદ કરવા માટે કોઈ કારણ સ્થાપિત થયું નથી. અદાલતને એવોર્ડ પાછો મોકલવાનો અથવા તેમાં ફેરફાર કરવાનો પણ અધિકાર છે. તેથી એવું કહી શકાય નહીં કે અદાલત, ચુકાદો આપતી વખતે, જેના અનુસંધાનમાં હુકમનામું આવે છે, ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરતી નથી. અદાલતે યાંત્રિક રીતે કાર્ય કરવાનું નથી અને તે પોસ્ટ-ઓફિસ બની રહેવાની નથી.

૧૦૧. આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે હરીનગર શુગર મિલ્સ લિ. વિ. શ્યામ સુંદર ઝુંઝુંનવાલા અને અન્ય ૪૨ ના મામલે, કંપનીઝ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૧૧૧ ના વ્યાપને વિચારવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. આ અદાલત સમક્ષ એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો કે કંપનીઝ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૧૧૧ હેઠળ કેન્દ્રીય સરકારની સત્તા ૪૨ [૧૯૬૨] ૨ એસ.સી.આર. ૩૩૯

એક વહીવટી સત્તાધિકારી હતો. ઉક્ત રજૂઆત નામંજૂર કરતાં, ન્યાયમૂર્તિસી. શાહ, ન્યાયાધીશે આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું:

“.....પરંતુ તે કે કલમ ૧૧૧ની જોગવાઈ હેઠળની અપીલમાં

(૩) વિવાદી પક્ષકારો વચ્ચે તેમના નાગરિક અધિકારો સંબંધિત કોઈ વાદ અથવા વિવાદ અસ્તિત્વમાં છે, અને કેન્દ્ર સરકારને તે વિવાદનો કાયદા મુજબ નિર્ધાર કરવા સત્તા સોંપવામાં આવી છે, અર્થાત્ તેને પુરાવાના પ્રકાશમાં પ્રસ્તાવ અને વાંધાઓનો વિચાર કરીને નિર્ણય કરવો પડે છે, નીતિ અથવા સુવિધા આધારિત કારણો પર નહીં. કેન્દ્ર સરકાર જે સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે તેની વ્યાપ્તિ સ્પષ્ટ કાનૂની જોગવાઈ દ્વારા સીમિત કરવામાં આવી નથી, પરંતુ તે કારણસર તે સત્તા અનિયંત્રિત બની જતી નથી. હસ્તાંતરણોની નોંધણી કરવા અંગે અપીલમાં જે હુકમ આપવાની સત્તા છે તે કલમ ૧૫૫ હેઠળ તેવા ઉપશમ માટેની અરજામાં અદાલતની સત્તાના ઉપયોગ પર લગાડવામાં આવેલી મર્યાદાઓ જેવી મર્યાદાઓને આધીન રહીને જ વાપરવાની છે; અદાલતની સત્તાના ઉપયોગમાં આંતરિક રીતે રહેલી મર્યાદાઓ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા અપીલીય સત્તાના ઉપયોગ પર પણ લાગુ પડે છે, અર્થાત્ કેન્દ્ર સરકારે નક્કી કરવું પડે છે કે પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં નિયામકો દમનકારી રીતે, મનસ્વી રીતે અથવા ભ્રષ્ટ્ર રીતે, કે અન્ય કોઈ રીતે દુરાશયપૂર્વક વર્તી રહ્યા છે કે નહીં. નિર્ણય સ્પષ્ટપણે તેવા વસ્તુનિષ્ઠ પરીક્ષાઓ પર ખરો ઉતરવો જોઈએ અને માત્ર પ્રશ્નનો નિર્ણય કરતી સત્તાધિકારીની વ્યક્તિગત સંતોષ પર આધારિત ન હોવો જોઈએ. સત્તાધિકારી પોતાની નિર્ધારણા માટે ઉઠેલા પ્રશ્નનો નિર્ણય સુવિધાના આધારે કરી શકતો નથી; કાયદો કેન્દ્ર સરકારને હસ્તાંતરકર્તા અથવા હસ્તાંતરગ્રાહક દ્વારા કરવામાં આવેલા દાવાઓમાંથી ઊભા થતા વિવાદોનો નિર્ણય કરવાની સત્તા આપે છે, જેને કંપની દ્વારા વિરોધ કરવામાં આવે છે, અને પરસ્પર વિરોધી

દલીલો પર નિર્ણય આપવાથી વિવાદી પક્ષકારોના અધિકારો સીધી રીતે અસરગ્રસ્ત થાય છે. પ્રથમ દ્રષ્ટિએ, આવી સત્તાનો ઉપયોગ ન્યાયિક ગણાય. કેન્દ્ર સરકારને સત્તા આપતો કાયદો તે સત્તાની વ્યાપ્તિ સ્પષ્ટ રીતે નક્કી કરતો નથી તે વાત અમહત્વની છે; પરંતુ અધિકારક્ષેત્રની સ્વરૂપજ એવી છે કે તેનો ઉપયોગ કલમ ૧૫૫ હેઠળ અદાલત પર લાગુ પડતી મર્યાદાઓને આધીન રહીને જ થવો જોઈએ. કલમ ૧૧૧ ની ઉપકલમ (૮) ના પરંતુકથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમાં દર્શાવેલ પરિસ્થિતિઓમાં શેરોના બદલે વાજબી વળતર આપવામાં આવી શકે છે. આ વળતર, જે વાજબી હોવું આવશ્યક છે, તેનું નિર્ધારણ કેન્દ્ર સરકારે કરવાનું છે; અને કેસની તમામ પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને શું ન્યાયસંગત છે તેના કોઈ વસ્તુનિષ્ઠ ધોરણો લાગુ કર્યા વિના વાજબી વળતરનું નિર્ધારણ થઈ શકતું નથી.

બોમ્બે પ્રાંત વિ. કુસાલદાસ એસ. અડવાણી [(૧૯૫૦) એસસીઆર ૬૨૧] માં આ અદાલતે પ્રમાણપત્ર લેખ જારી કરવાની અધિકારક્ષેત્રને તેઓ આધિન છે કે કેમ તે નિર્ધારિત કરવાના હેતુસર અર્ધ-ન્યાયિક અને વહીવટી અથવા મંત્રાલયીન નિર્ણયોના વચ્ચેનો ભેદ વિચાર્યો હતો, ફઝલ અલી, ન્યાયાધીશે પૃષ્ઠ ૬૪૨ પર આ મુજબ અવલોકન કર્યું:

“સામાન્ય પ્રયોગમાં ‘નિર્ણય’ શબ્દ ઓછામાં ઓછો તટસ્થ અભિવ્યક્તિ છે અને તેનો ઉપયોગ શુદ્ધ કાર્યપાલક કૃત્યો તેમજ ન્યાયિક આદેશોના સંદર્ભમાં થઈ શકે છે. માત્ર એટલા કારણો કે કોઈ કાર્યપાલક સત્તાધિકારીએ કંઈક નક્કી કરવાનું

હોય, તે નિર્ણય ન્યાયિક બની જતો નથી. નિર્ણય સુધી કેવી રીતથી પહોંચવાનું હોય છે તે જ ભેદ ઉપસ્થિત કરે છે, અને વાસ્તવિક કસોટી આ છે: શું ન્યાયિક રીતે નિર્ણય કરવાનો કોઈ ફરજિયાત કર્તવ્ય છે?” અદાલતે સ્કટન, એલ.જે. દ્વારા કિંગ વિ. લંડન કાઉન્ટી કાઉન્સિલ [(૧૯૩૧) ૨ કેબી ૨૧૫, ૨૩૩] માં સૂચવાયેલ નીચેની કસોટીને પણ મંજૂરી આપી હતી:

“આ અદાલત જેમ અર્થમાં અદાલત છે તે અર્થમાં તે અદાલત હોવી આવશ્યક નથી; જો તે પુરાવા સાંભળ્યા પછી, ન્યાયિક કાર્યો બજાવી રહી હોય, એ અર્થમાં કે તેને કોઈ દરખાસ્ત અને તેના વિરોધ વચ્ચેના પ્રશ્નનો પુરાવાના આધારે નિર્ણય કરવો પડે, તો એટલું પૂરતું છે; અને કડક અર્થમાં અદાલત હોવું પણ આવશ્યક નથી; જો તેવું અધિકરણ હોય, જેને પુરાવા અને વિરોધ સાંભળ્યા પછી હકો અંગે નિર્ણય કરવો પડે, તો તે સર્ટિઓરારીના રિટને અધિકારક્ષેત્ર હેઠળ આવે છે.” ભારત બેંક લિમિટેડ, દિલ્હી વિ. એમ્પ્લોઈઝ [(૧૯૫૦) એસ.સી.આર. ૪૫૯] માં એ પ્રશ્ન નિર્ધારિત થવાનો હતો કે ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ટ્રિબ્યુનલ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યરત ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા કરવામાં આવેલ અધિનિર્ણય બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ આ અદાલતના અધિકારક્ષેત્રને આધીન હતો કે નહીં: તે કેસમાં મહાજન, ન્યાયાધીશે આ પ્રમાણે નોંધ્યું:

નિઃસંદેહ છે કે આ દેશમાં તેમજ વિશ્વના અન્ય દેશોમાં પણ વિવિધ પ્રકારના વહીવટી અધીકરણો અને ઘરઆંગણે અધીકરણો અસ્તિત્વમાં હોવા જાણીતા છે, પરંતુ દરેક મામલામાં નક્કી કરવાની વાસ્તવિક બાબત એ છે કે તેઓ દ્વારા

રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાનો કેટલો વ્યાપ અમલમાં મુકવામાં આવે છે. જે અધીકરણો સત્તા સર્વભૌમ સત્તાથી પ્રાપ્ત કરતા નથી, તેઓ અનુચ્છેદ ૧૩૬ ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવી શકતા નથી. કોઈ અધીકરણને અનુચ્છેદ ૧૩૬ ના કાર્યક્ષેત્રમાં લાવવા માટેની પૂર્વશરત એ છે કે તેની રચના રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવી હોવી જોઈએ. વધુમાં, જો કોઈ અધીકરણ રાજ્યના ન્યાયિક કાર્યોના કોઈપણ ભાગથી સત્તાસંપન્ન ન હોય અને માત્ર વહીવટી અથવા કાર્યપાલક ફરજો જ બજાવતું હોય, તો તે અનુચ્છેદ ૧૩૬ ના કાર્યક્ષેત્રની બહાર રહેશે. તેમ છતાં, જે અધીકરણોમાં ન્યાયની અદાલતના કેટલાક કાર્યો સોંપાયેલા હોવાનું જણાય અને તેના કેટલાક લક્ષણો પણ તેમાં રહેલા હોય, તેઓ અનુચ્છેદ ૧૩૬ ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવશે અને જ્યારે ન્યાયહિતમાં તે નિયંત્રણનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી હોવાનું જણાય ત્યારે તેઓ આ અદાલતના અપીલીય નિયંત્રણને આધીન રહેશે.

ફાઝી અલી, ન્યાયાધીશે પૃષ્ઠ ૪૬૩ પર એવું પણ અવલોકન કર્યું હતું કે, જે સંસ્થા માટે ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવું આવશ્યક છે અને જે રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે, તે તેના સમક્ષ આવતાં વિવાદોનો નિર્ણય કરતી વખતે કોઈ માન્ય પ્રાપ્ત તાત્વિક કાયદાના માર્ગદર્શન હેઠળ રહેવું સ્પષ્ટપણે આવશ્યક ન હોય માત્ર આ કારણસર ન્યાયિક અથવા અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યો બજાવતી સંસ્થા હોવું બંધ કરતી નથી.

કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કલમ ૧૧૧(૩) હેઠળની અપીલનો સ્વીકાર કરવાની સત્તા, કલમ ૧૫૫ હેઠળની અરજીએ સંબંધિત વ્યથિત પક્ષકારને ઉપલબ્ધ વૈકલ્પિક

ઉપાય હોવાથી, તે સત્તાનો પ્રદાન રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાના પ્રયોગરૂપ છે. કલમ ૧૧૧ની ઉપકલમ (૭) અપીલની કાર્યવાહી ગોપનીય હોવાનું જાહેર કરે છે, પરંતુ તેનાથી પુરાવા પ્રત્યેના ન્યાયિક અભિગમની આવશ્યકતા દૂર થતી નથી. ભારતીય આવકવેરા અધિનિયમની કલમ ૫૪ હેઠળ (જે સમાન પ્રકારની છે), અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈપણ નિવેદનમાં સમાવાયેલ તમામ વિગતો, દાખલ કરાયેલ વળતર, અથવા રજૂ કરાયેલા હિસાબ કે દસ્તાવેજો, અથવા આપવામાં આવેલ કોઈપણ પુરાવો, અથવા કરવામાં આવેલ સોગંદનામું કે જુબાની, જે અધિનિયમ હેઠળની કોઈપણ કાર્યવાહીની દરમિયાન કરવામાં આવી હોય, તેને ગોપનીય માનવાની હોય છે; પરંતુ તેનાથી કરવેરા સત્તાવાળાઓનો નિર્ણય માત્ર કારોબારી સ્વરૂપનો બની જતો નથી. પક્ષકારો વચ્ચેનો વિવાદ નાગરિક અધિકારોને લગતો હોવાથી, અને અધિનિયમ અપીલનો અધિકાર પ્રદાન કરે છે તેમજ કાયદા અનુસાર સુનાવણી અને નિકાલ અંગે વિગતવાર જોગવાઈઓ કરે છે, તેથી અપીલનો નિર્ણય કરતી વખતે કેન્દ્ર સરકાર પર ન્યાયિક રીતે વર્તવાની ફરજ મૂકવામાં આવી છે એવો નિષ્કર્ષ ટાળવો અશક્ય છે.”

[ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે]

૧૦૨. આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું છે કે અદાલતની સત્તાના ઉપયોગમાં સહજ રીતે અંતર્નિહિત રહેલી મર્યાદાઓ કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા અપીલીય સત્તાના ઉપયોગ પર પણ લાગુ પડે છે. એવો પણ ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે કેન્દ્રીય સરકારે એ

નક્કી કરવાનું રહે છે કે પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે નિયામકો દમનકારી, મનસ્વી અથવા ભ્રષ્ટ રીતે, અથવા અન્ય કોઈ રીતે દુર્ભાવનાપૂર્વક વર્તી રહ્યા છે કે નહીં. સ્પષ્ટપણે, આ નિર્ણય આવા વસ્તુનિષ્ઠ કસોટીઓ પર ઊતરતો હોવો જોઈએ અને પ્રશ્નનો નિર્ણય કરતી સત્તાધિકારીની માત્ર વ્યક્તિગત સંતોષ પર આધારિત ન હોવો જોઈએ. એવો પણ ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે અધિકારક્ષેત્રનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે તેનો ઉપયોગ કંપનીઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૧૫૫ હેઠળ અદાલતને લાગુ પડતી મર્યાદાઓને આધીન રહીને જ થવો જોઈએ. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ અદાલતે એવો ઠરાવ કર્યો છે કે પક્ષકારો વચ્ચેનો વિવાદ નાગરિક હકોને સંબંધિત હોવાથી અને અધિનિયમ અપીલનો હક પ્રદાન કરે છે તથા કાયદા મુજબ સુનાવણી અને નિકાલ અંગે વિગતવાર જોગવાઈઓ કરે છે, તેથી કેન્દ્રીય સરકારે અપીલનો નિર્ણય કરતી વખતે ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાની ફરજ તેની ઉપર આરોપિત થાય છે, એવો અનુમાન ટાળવો અશક્ય છે.

૧૦૩. એમ. હિદાયતુલ્લાહ, ન્યાયાધીશે, અલગ પરંતુ સહમતી દર્શાવતા ચુકાદામાં, આ મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“અદાલતો અને ટ્રિબ્યુનલ્સ બંને અર્થોમાં “ન્યાયિક રીતે” કાર્ય કરે છે, અને “અદાલત” શબ્દમાં સામાન્ય અને સ્થાયી ટ્રિબ્યુનલ્સનો સમાવેશ થાય છે તથા “ટ્રિબ્યુનલ” શબ્દમાં બાકીના તમામનો સમાવેશ થાય છે, જેઓનો તે રીતે સમાવેશ થતો નથી. હવે, જો કંપનીઝ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ એ કલમ ૧૧૧

હેઠળની અપીલ સાંભળવાના હેતુસર કોઈ વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓને, નામ દ્વારા કે હોદ્દા દ્વારા, નિર્દિષ્ટ કર્યા હોત, તો બાબત સરળ રહી હોત. ત્યારબાદ એ સ્પષ્ટ બનતું કે આવી વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓ સમજાવ્યા મુજબના અર્થમાં “અદાલતો” ન હોવા છતાં, તેઓ નિઃસંદેહ “ટ્રિબ્યુનલ્સ” હતા. અધિનિયમ કહે છે કે અપીલ કેન્દ્રીય સરકાર સમક્ષ રહેશે. તેથી, હવે અમારા સમક્ષ એવો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે કેન્દ્રીય સરકારને ટ્રિબ્યુનલ કહેવાઈ શકે કે કેમ. આ અદાલતના શિવજી નાથુભાઈ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૧૯૬૦) ૨ એસ.સી.આર. ૭૭૫] ના તાજેતરના નિર્ણય પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે, જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ખનિજ કન્સેશન નિયમો, ૧૯૪૯ હેઠળ પુનર્વિલોકનની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે કેન્દ્રીય સરકાર, અનુચ્છેદ ૧૩૬ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ અપીલી અધિકારક્ષેત્રને આધીન હતી. તે કેસમાં, જે વડી અદાલતના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળના હુકમ સામેની અપીલરૂપે આ અદાલત સમક્ષ આવ્યો હતો, બોમ્બે પ્રાંત વિ. કુશાલદાસ એસ. અડવાણી [(૧૯૫૦) એસ.સી.આર. ૬૨૧] અને રેક્સ વિ. ઇલેક્ટ્રિસિટી કમિશનર્સ [(૧૯૨૪) ૧ કે.બી. ૧૭૧] ના અધિકારને આધારે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કેન્દ્રીય સરકારની કાર્યવાહી અર્ધ-ન્યાયિક હતી અને વહીવટી ન હતી. ત્યારબાદ આ પ્રમાણે અવલોકન કરવામાં આવ્યું:

પરિસ્થિતિઓમાં સ્પષ્ટ થાય છે કે જેમ જ નિયમ પર પીડિત પક્ષકારને પુનર્વિચાર માટે અરજી કરવાનો અધિકાર આપે છે, તેમ જ તેની અને જેના

હિતમાં અનુદાન આપવામાં આવ્યું છે તે પક્ષકાર વચ્ચે વિવાદ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી, જો કાયદામાં તેના વિરુદ્ધ કોઈ જોગવાઈ ન હોય, તો સત્તાધિકારીનું કર્તવ્ય ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાનો રહેશે અને તેનો નિર્ણય અર્ધ-ન્યાયિક કૃત્ય ગણાશે.

આ નિરીક્ષણ માત્ર એટલું જ સ્થાપિત કરે છે કે નિર્ણય અર્ધ-ન્યાયિક છે, પરંતુ તે એવું કહેતું નથી કે કેન્દ્ર સરકારને ન્યાયાધિકરણ તરીકે ગણવામાં આવી શકે. મારા મત મુજબ, આ બંને બાબતો બહુ જ ભિન્ન છે, અને હવે જ્યારે આ પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવ્યો છે, ત્યારે તેનો નિર્ણય થવો જોઈએ.

અધિનિયમ અને નિયમો હેઠળ કેન્દ્રીય સરકાર જે કાર્ય કરે છે તે ડિરેક્ટરોની કાર્યવાહિ સામેની અપીલ સાંભળવાનું છે. તે હેતુસર, આધારભૂત કારણો દર્શાવતું અપીલનું સ્મરણપત્ર દાખલ કરવાનું રહે છે, અને કંપનીને નોટિસ આપ્યા પછી, જો કંઈ હોય તો, રજૂઆતો કરવાની ફરજ પડે છે, અને તે જ રીતે બીજી બાજુને પણ, તથા બંને પક્ષોને તેમની રજૂઆતોના સમર્થનમાં પુરાવા રજૂ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે. ત્યારબાદ કેન્દ્રીય સરકાર પોતાના હુકમ દ્વારા નિર્દેશ આપે છે કે શેરોની નોંધણી કરવી કે નોંધણી ન કરવી. કેન્દ્રીય સરકારને પોતાના આદેશોમાં ખર્ચની ચુકવણી અંગે અથવા અન્યથા નિર્દેશો સામેલ કરવાનો પણ અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. કેન્દ્રીય સરકારનું કાર્ય ન્યાયિક છે, કાર્યપાલક નથી. સાંભળણી અને પુરાવાના આધારે નિર્ણય કરવાની જોગવાઈ છે, અને તે નિઃસંદેહ ન્યાયિક કાર્ય છે.

હવે, તેની કાર્યોમાં સરકાર ઘણી વાર નિર્ણયો લે છે, પરંતુ સરકારના બધા નિર્ણયોનો ન્યાયાધિકરણના નિર્ણયો તરીકે વિચાર થઈ શકતો નથી. સરકારના ઠરાવો પક્ષકારોના હકોને અસર કરી શકે છે, અને તેમ છતાં, તે ન્યાયિક સત્તાના પ્રયોગરૂપ ન પણ હોઈ શકે. યોગ્ય કિસ્સાઓમાં સરકારના ઠરાવો અનુચ્છેદ ૩૨ અને ૨૨૬ હેઠળના રિટ અધિકારક્ષેત્ર માટે પાત્ર હોઈ શકે, પરંતુ ન્યાયાધિકરણના નિર્ણય તરીકે અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ સીધી અપીલના વિષય બની શકતા નથી. છતાં, જ્યારે સરકાર ન્યાયિક કાર્યો હાથ ધરે છે, અને ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરીને વિવાદોનો નિર્ણય કરવા આગળ વધે છે, ત્યારે સ્થિતિ બદલાય છે. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, જે અધિકારી તે મામલાનો વ્યવહાર કરે છે અને સરકાર પોતે પણ, તેને ન્યાયાધિકરણ તરીકે માનવું યોગ્ય ગણાય છે. જે અધિકારી નિર્ણય કરે છે તે અનામ પણ હોઈ શકે; પરંતુ તે નિર્ણય ન્યાયાધિકરણનો જ હોય છે, ભલે તે તેના નામે વ્યક્ત થયો હોય અથવા કેન્દ્ર સરકારના નામે. “ન્યાયાધિકરણ” શબ્દ વ્યાપક અર્થવાળો શબ્દ છે, અને “અદાલત” તથા “ન્યાયાધિકરણ” શબ્દોમાં ન્યાયિક સત્તાના સર્વ સ્વરૂપોમાં થતા પ્રયોગનો સમાવેશ થાય છે. આ રીતે સરકારનો નિર્ણય અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ આ અદાલતની સત્તાઓની અંદર આવે છે.”

[ભાર મૂકી આપવામાં આવ્યો છે]

૧૦૪. એમ. હિદાયતુલ્લાહ, ન્યાયાધીશે કંપનીઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૧૧૧ હેઠળ પોતાની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતી વખતે કેન્દ્રીય સરકારને

“ન્યાયાધિકરણ” કહી શકાય કે કેમ, તે બાબતનો વિચાર આગળ વધાર્યો. કંપનીઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૧૧૧ ની યોજના પર અવલોકન કરતાં, તેમના લોર્ડશીપે નિરીક્ષણ કર્યું કે ઉલ્લેખિત કલમ હેઠળ કેન્દ્રીય સરકારનું કાર્ય ન્યાયિક સ્વરૂપનું છે અને કાર્યપાલક સ્વરૂપનું નથી. ત્યાં સુનાવણી તથા પુરાવાના આધારે નિર્ણય માટે જોગવાઈ છે, અને તે નિસંદેહ ન્યાયિક કાર્ય છે. તેમના લોર્ડશીપે વધુમાં એવું ઠરાવ્યું કે સરકાર તેના વિવિધ કાર્યોમાં ઘણીવાર કોઈ નિર્ણય સુધી પહોંચે છે, પરંતુ સરકારના બધા નિર્ણયો ન્યાયાધિકરણના નિર્ણયો તરીકે માનવામાં આવી શકતા નથી. તેમ છતાં, જ્યારે સરકાર ન્યાયિક કાર્યો હાથ ધરે છે અને ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરીને વિવાદોનો નિર્ણય કરે છે, ત્યારે જે અધિકારી તે મામલાનો વ્યવહાર કરે છે અને સરકારને પણ ન્યાયાધિકરણ ગણવું યોગ્ય છે. તેમના લોર્ડશીપે આગળ વધુમાં ઠરાવ્યું કે નિર્ણય કરનાર અધિકારી અજ્ઞાત પણ હોઈ શકે; પરંતુ નિર્ણય ન્યાયાધિકરણનો જ હોય છે, ભલે તે તેના નામે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હોય કે કેન્દ્રીય સરકારના નામે.

૧૦૫. આ અદાલતની બંધારણીય પીઠે શંકરલાલ અગરવાલા અને અન્ય વિ. શંકરલાલ પોદ્ધાર અને અન્ય૪૩ ના પ્રકરણમાં, કંપની દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ હુકમ અંગેનો પ્રશ્ન વિચારાધીન રાખ્યો હતો કે કેમ ૪૩ [૧૯૬૪] ૧ એસ.સી.આર. ૭૧૭

ન્યાયાધીશે વેચાણની પુષ્ટિ કરતો હુકમ વહીવટી હુકમ હતો કે ન્યાયિક હુકમ. ઉપરોક્ત પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં, આ અદાલતે, એન. રાજગોપાલા અચ્યાંગર, ન્યાયમૂર્તિ, મારફતે નિવેદન કર્યું હતું કે:

આ જોગવાઈઓના આધારે, વેચાણની પુષ્ટિ માત્ર વહીવટી પ્રક્રિયાના પ્રવાહમાં કરાયેલ હુકમ હતી અને ન્યાયિક હુકમ નહોતો કે કેમ, તે બાબતનું અમે વિચારણા કરશું. લિક્વિડેટર દ્વારા કરાયેલ વેચાણ, નિશ્ચયે, કંપનીની સંપત્તિના રોકડરૂપાંતરણની પ્રક્રિયામાં અને પ્રાપ્ત થયેલી રકમનો ઉપયોગ દેવાનો નિર્વાહ કરવા તથા વધિચારું અધિનિયમમાં નિર્ધારિત રીત પ્રમાણે વહેંચવા માટે કરવામાં આવ્યું હતું. એ કહેવું પણ યોગ્ય રહેશે કે જ્યારે લિક્વિડેટર વેચાણ કરે છે ત્યારે તે કોઈ ન્યાયિક કાર્ય નિભાવતો નથી. તેમ છતાં, ફક્ત આ કારણસર કે હુકમ કંપનીની સંપત્તિના રોકડરૂપાંતરણની પ્રક્રિયામાં પસાર થયો છે, અદાલતનો દરેક હુકમ હંમેશા માત્ર વહીવટી ગણવો જોઈએ, એવો નિષ્કર્ષ નીકળતો નથી. અંતે, પ્રશ્ન તે પસાર કરાયેલા હુકમના સ્વરૂપ પર આધાર રાખે છે. વેચાણને મંજૂરી આપતો હુકમ નિઃસંદેહ વિવેકાધિકારનો સમાવેશ કરે છે અને તેને માત્ર કારોબારી હુકમ કહી શકાય નહીં, કારણ કે વેચાણની પુષ્ટિ કરતાં પહેલાં અદાલતે, ખાસ કરીને જ્યાં પુષ્ટિનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હોય ત્યાં, એ બાબતે સંતોષ પામવું પડે છે કે વેચાણ તે શરતો અનુસાર કરવામાં આવ્યું છે જેઓને આધીન રાખીને જ લિક્વિડેટરને તે કરવા માટે પરવાનગી આપવામાં આવી હતી, અને એટલું જ નહીં, અન્ય રીતે પણ વેચાણ યથાયોગ્ય અને નિષ્પક્ષ રહ્યું છે તથા જેના વચ્ચે

અંતે પ્રાપ્ત રકમનું વહેંચાણ થવાનું છે એવા પક્ષકારોને તેનાથી કોઈ નુકસાન થયું નથી.

આગલો પ્રશ્ન એ છે કે આવો હુકમ વહીવટી હુકમ તરીકે વર્ગીકૃત થઈ શકે કે કેમ. એક બાબત સ્પષ્ટ છે કે માત્ર એ હકીકત કે હુકમ કંપનીની સંપત્તિના વહીવટ દરમિયાન અને તે સંપત્તિની વસૂલાત કરવા માટે પસાર કરવામાં આવ્યો છે, તે એકલી જ બાબત આને ન્યાયિક હુકમથી ભિન્ન એવો વહીવટી હુકમ બનાવવામાં પૂરતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે, કંપનીને તેના દેવાદારો પાસેથી બાકી હોય તેવી રકમોનું નિર્ધારણ, જે કંપનીની સંપત્તિની વસૂલાતની પ્રક્રિયાનો પણ એક ભાગ છે, એ વહીવટના પ્રવાહમાં ઉદ્ભવતો વિષય છે. માત્ર એટલા કારણે એ તારણ નીકળતું નથી કે અદાલત સમક્ષ હાજર કરાયેલા દેવાદાર પાસેથી બાકી રહેલી નિશ્ચિત રકમનું નિર્ધારણ વહીવટી હુકમ છે.

આ સંદર્ભમાં, વહીવટી અને ન્યાયિક હુકમ વચ્ચે સંતોષકારક રીતે ભેદ પાડે તેવી વ્યાખ્યા ઘડવી કદાચ શક્ય નથી. કોઈ સત્તા એવી વ્યક્તિને સોંપવામાં આવી હોય કે જે અદાલત તરીકે કાર્ય કરે છે, અથવા તે વ્યક્તિ દ્વારા તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય, એટલા માત્રથી એ પ્રશ્નનો નિરાકરણ થતું નથી કે તે કાર્યવાહી અથવા નિર્ણય વહીવટી છે કે ન્યાયિક. પરંતુ અમારી દૃષ્ટિએ, વહીવટી હુકમ એવો ગણાય કે જે બાબતોના નિયંત્રણ અથવા દેખરેખ માટે નિર્દેશિત હોય; જ્યારે તેવા હુકમથી ભિન્ન, જે પક્ષકારોના હકોનો નિર્ણય કરે છે અથવા એવી મિલ્કત સંબંધિત હકો પ્રદાન કરે છે અથવા પ્રદાન કરવાનું નકારે છે, જે અદાલત

સમક્ષ નિર્ધારણના વિષય તરીકે હોય. એક કસોટી એવી હોઈ શકે કે જ્યાં કોઈ બાબતમાં વિવેકાધિકારના ઉપયોગનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો હોય અને તેનો નિર્ણય સત્તાધિકારી પર, વિશેષ કરીને જો તે સત્તાધિકારી અદાલત હોય, છોડી દેવાયો હોય, અને જો તે વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ સંપૂર્ણપણે અંગત માનસિક સંતોષના આધારે નહિ પરંતુ ઉદ્દેશ્ય આધારિત વિચારણા પર કરવો આવશ્યક હોય, તો તે ન્યાયિક નિર્ણય ગણાય. ક્યારેક એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે ન્યાયિક કાર્યવાહીનું અથવા ન્યાયિક હુકમનું સારતત્વ એ છે કે તેમાં બે પક્ષકારો હોવા જોઈએ અને તેમની વચ્ચે કોઈ વિવાદ હોવો જોઈએ, જે નિર્ધારણનો વિષય હોય, અને જેનો પરિણામ તે હુકમ તરીકે આવે અથવા કોઈ પ્રસ્તાવ અને તેના વિરોધ વચ્ચેના મુદ્દા પરના નિર્ણય રૂપે આવે. નિઃસંદેહ, સત્તાધિકારી સમક્ષ રહેલા વિવાદનો નિર્ણય કરીને આપવામાં આવેલ હુકમને ન્યાયિક હુકમ નથી એવું વર્ણવવું શક્ય નહીં બને; પરંતુ એટલેથી એવું અનુસરતું નથી કે વિવાદનો અભાવ હોય તો તે હુકમ અનિવાર્ય રીતે ન્યાયિક નથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળે. આ સંકુચિત દષ્ટિકોણથી પણ જોવામાં આવે તો, કંપની ન્યાયાધીશ સમક્ષ એક વિવાદ હતો અને તેમણે હુકમ કરીને તેનો નિર્ણય કર્યો હતો એવું માનવું શક્ય છે. એક તરફ સર્વોચ્ચ બોલીદારે પોતાના દાવા રજૂ કર્યા હતા અને એવો તર્ક આગળ ધપાવ્યો હતો કે તેણે પોતાની બોલી સ્વીકારવા માટે નિર્ધારિત કરાયેલ જરૂરી શરતો પૂર્ણ કરી દીધી હતી અને પરિણામે તેના પક્ષે વેચાણની પુષ્ટિ થવાનો તે હકદાર હતો, ખાસ કરીને કારણ કે આ બાબતમાં અધિકૃત લિફ્ટિવેટરો તેની તરફેણમાં હતા. બીજી તરફ ૧લા સામાવાળા હતા અને તેમની વાત છોડીએ તો, બિનસુરક્ષિત

લેણદારોનો વિશાળ વર્ગ હતો, જેના હિતોનું રક્ષણ કરવું, ભલે તે ૧લા સામાવાળા દ્વારા પ્રતિનિધિત્વ પામતા ન હોય, અદાલત માટે ફરજિયાત હતું. જે વેચાણની પુષ્ટિ માગવામાં આવી હતી તે વેચાણ જો એવી કોઈ વિપથનતા ધરાવતું હોય કે જેના આધીન વેચાણ યોજવાનું નિર્દેશિત કરવામાં આવ્યું હતું તેવી શરતોથી ભિન્ન રીતે તે યોજાયું હોય, અથવા અન્યથા પણ તે અત્યંત ઓછા મૂલ્યે થયેલું હોય, એ અર્થમાં કે નંદલાલ અગરવાલાએ રૂ. ૩,૩૭,૦૦૦ ની જે બોલી મૂકી હતી તેને ધ્યાનમાં લેતાં, વેચાણ યોગ્ય રીતે યોજાયું હોત તો ઘણું વધુ મૂલ્ય વાજબી રીતે પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષા રાખી શકાય એવી હોય, તો લેણદારોના સર્વસામાન્ય વર્ગના હિતમાં અદાલતનું કર્તવ્ય હતું કે તે પુષ્ટિ નકારે, અને આ જ રજૂઆત ૧લા સામાવાળાએ કરી હતી. આ રીતે અદાલત સમક્ષ બે વિરોધી પક્ષકારો અથવા હિતો દ્વારા બે ભિન્ન દૃષ્ટિકોણ રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા અને અદાલતને તેમના વચ્ચે નિર્ણય આપવા આમંત્રિત કરવામાં આવી હતી. અને તે નિર્ણયથી મિલકત સંબંધિત પક્ષકારોના હકો પર જીવંત અને મૂળભૂત અસર પડતી હતી. આ દૃષ્ટિએ અમે સ્પષ્ટપણે આ મતે છીએ કે અદાલતનો હુકમ, તે પરિસ્થિતિઓમાં, ન્યાયિક હુકમ હતો અને વહીવટી નહોતો, અને તેથી અપીલમાં રજૂ કરી શકાય તે માટે સ્વભાવતઃ અસમર્થ એવો નહોતો.

[ભાર આપવામાં આવ્યો છે]

૧૦૬. શંકરલાલ અગ્રવાલા અને અન્યના કેસમાં (ઉપરોક્ત) સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય પીઠે એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે અદાલત દ્વારા પારિત હુકમ

પ્રશાસકીય છે કે ન્યાયિક, તે પ્રશ્ન પારિત થયેલા હુકમના સ્વરૂપ પર નિર્ભર રહેશે. એવો હુકમ નિઃસંદેહપણે વિવેકાધિકારનો સમાવેશ કરે છે અને તેને માત્ર મંત્રાલયી હુકમ કહી શકાય તેમ નથી. તેમના લોર્ડશીપે પ્રશાસકીય હુકમ અને એવા હુકમ વચ્ચે ભેદ દર્શાવ્યો હતો કે જે અદાલત સમક્ષ ન્યાયનિર્ણય માટે રહેલા વિષયને લગતી મિલકત અંગે પક્ષકારોના અધિકારોનું નિર્ધારણ કરે છે અથવા અધિકારો પ્રદાન કરે છે કે પ્રદાન કરવાની ના પાડે છે; જ્યારે પ્રશાસકીય હુકમ એવો હોય છે જે બાબતોના નિયમન અથવા દેખરેખ તરફ નિર્દેશિત હોય. આગળ એવું પણ ઠરાવાયું હતું કે અમલમાં મૂકવામાં આવેલી સત્તા પ્રશાસકીય છે કે ન્યાયિક, તે નક્કી કરવાની કસોટીઓમાંની એક એ રહેશે કે વિવેકાધિકારના ઉપયોગનો સમાવેશ કરતી કોઈ બાબત કોઈ સત્તાધિકારીના નિર્ણય માટે છોડી દેવામાં આવી છે કે નહીં, ખાસ કરીને જ્યારે તે સત્તાધિકારી અદાલત હોય, અને જો એવો વિવેકાધિકાર માત્ર આત્મલક્ષી વિચારણા કરતાં ભિન્ન રીતે, વસ્તુનિષ્ઠ વિચારણાના આધારે ઉપયોગમાં લેવાનો હોય, તો તે ન્યાયિક નિર્ણય ગણાશે.

૧૦૭. અમે, ઉપરોક્ત રીતે, ૧૯૪૦ના અધિનિયમની કલમો ૧૫, ૧૬ અને ૧૭ હેઠળની યોજના અંગે વિસ્તૃતપણે વિચારણા કરી છે. ઉક્ત યોજનાના અવલોકનથી સ્પષ્ટ રીતે પ્રકાશમાં આવે છે કે ચુકાદો અને હુકમનામું પસાર કરીને એવોર્ડને “અદાલતનો નિયમ” બનાવતાં પહેલાં, અદાલતને વિવિધ પરિબલોને ધ્યાનમાં લેવા, પોતાના મનનો ઉપયોગ કરવા અને પોતાની વિવેકાધિકારી સત્તાનો ન્યાયિક રીતે ઉપયોગ કરવા આવશ્યક છે. અમને જણાય છે કે ઉપરોક્ત

જોગવાઈઓનો જી.સી. કાનૂનગો (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. ઉપરોક્ત જોગવાઈઓના અવલોકનથી, જેમનું ઉપર અમે વિચારણા કર્યું છે, સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે ૧૯૪૦ના અધિનિયમની કલમ ૧૭ હેઠળ અદાલત દ્વારા ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી સત્તા ન્યાયિક સત્તા છે. તેથી આ મુદ્દે આ અદાલત દ્વારા પરિણેદ ૧૫ થી ૧૮ માં નોંધાયેલા નિષ્કર્ષો અંગે અમારો એવો મત છે કે

જી.સી. કાનૂનગો (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, તે પ્રતિ નિર્ધારિત કાયદાને અવગણીને આપેલ ગણાશે.

૧૦૮. અમે વધુમાં એવું જણાય છે કે હરિનગર સુગર મિલ્સ લિ. (ઉપરોક્ત) અને શંકરલાલ અગરવાલા તથા અન્ય (ઉપરોક્ત) કેસોમાં આવેલી બે બંધારણીય પીઠોએ અદાલતની ન્યાયિક સત્તા તરીકે શું અર્થઘટિત થઈ શકે તે અંગે વિસ્તૃતપણે વિચારણા કરી છે. હરિનગર સુગર મિલ્સ લિ. (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, જો કે જે સત્તાનો ઉપયોગ કરાવાનો હતો તે કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા હતો, છતાં બંધારણીય પીઠે કંપનીઝ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૧૧૧ ના વ્યાપની તપાસ કર્યા બાદ, ઉક્ત સત્તાને ન્યાયિક સત્તા ગણાવી હતી. શંકરલાલ અગરવાલા તથા અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, બંધારણીય પીઠે અદાલતની વહીવટી અને ન્યાયિક સત્તાઓ વચ્ચે ભેદ કર્યો હતો. આ અદાલતે જી.સી. કાનૂનગો (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં પરિણેદ ૧૭ માં યોગ્ય રીતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે

રાજ્ય વિધાનમંડળ પાસે કાયદો બનાવી અગાઉના ન્યાયિક નિર્ણયો નિષ્પ્રભ બનાવવાની વિધાન સત્તા નથી. તે માત્ર અગાઉના નિર્ણયો અમાન્ય છે અથવા બાધ્યકારક નથી એવું જાહેર કરી શકતું નથી. જોકે, આ રીતે નિરીક્ષણ કરતાં, આ અદાલતે પરિચ્છેદ ૧૮ માં એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે સ્પેશિયલ આનિટ્રેશન ટ્રિબ્યુનલ્સના એવોર્ડ્સને “અદાલતના નિયમો” બનાવતી વખતે અદાલત દ્વારા વપરાતી સત્તા ન્યાયિક સત્તા નથી. અમારો વિચારપૂર્વકનો મત એ છે કે ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષ માત્ર ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓને અવગણીને આપેલો નથી, પરંતુ હરિનગર સુગર મિલ્સ લિ. ના કેસોમાં આવેલી બંધારણીય પીઠના બે ચુકાદાઓને પણ અવગણીને આપેલો છે.

(ઉપરોક્ત) અને શંકરલાલ અગરવાલા અને અન્ય (ઉપરોક્ત).

૧૦૯. આ અદાલતની સાત-ન્યાયાધીશોની પીઠે, બેંગલ ઇમ્યુનિટી કંપની લિમિટેડ વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર એન્ડ અધર્સ ૪૪ ના કેસમાં, સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે એન્ડ અનધર વિ. યુનાઇટેડ મોટર્સ (ઇન્ડિયા) લિમિટેડ એન્ડ અધર્સ ૪૫ ના કેસમાં બહુમતી દ્વારા આપવામાં આવેલ નિર્ણયે યોગ્ય કાયદો પ્રતિપાદિત કર્યો હતો કે કેમ, તે પ્રશ્નનો વિચાર કર્યો હતો. બહુમતીના નિર્ણયની બહાર જવાની અદાલતની સત્તા અંગે પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત આક્ષેપનો વિચાર કરતી વખતે, અને મામલાના ગુણદોષમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં, એસ. આર. દાસ, કાર્યકારી સી.જે., એ આ મુજબ અવલોકન કર્યું:

“.....કેટલાક મધ્યપ્રવેશકારોના વિદ્વાન વકીલોએ બહુમતીના નિર્ણયથી પર જઈ તપાસ કરવાની અમારી સત્તા પર પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે. તેથી, અનુચ્છેદ ૨૮૬ના અર્થઘટન સંબંધિત પ્રશ્ન પર વિગતવાર ચર્ચામાં પ્રવેશતા પહેલાં આ તબક્કે આ પ્રાથમિક પ્રશ્નનું નિર્ધારણ કરવું આવશ્યક છે.

૪૪ [૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૬૦૩

૪૫ [૧૯૫૩] એસ.સી.આર. ૧૦૬૯

ઇંગ્લેન્ડમાં, અપીલ અદાલતે અગાઉના નજિરોની સમીક્ષા કરવાની પોતાની સત્તા પર, કેટલાક અપવાદોને આધિન રહીને, એક મર્યાદા લાદી છે. આ રીતે સ્વીકારવામાં આવેલી મર્યાદા એ છે કે તે પોતાની જ ચુકાદાઓ તથા સમકક્ષ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતોના ચુકાદાઓનું અનુસરણ કરવા બંધાયેલ છે, અને આ બાબતમાં “પૂર્ણ” અદાલતની સ્થિતિ ત્રણ સભ્યો ધરાવતી વિભાગીય અદાલત જેવી જ છે. આ નિયમના માત્ર અપવાદો આ છે: (૧) અદાલત પોતાની જ બે પરસ્પર વિસંગત ચુકાદાઓમાંથી કયો અનુસરવો તે નક્કી કરવા અધિકૃત છે અને તે માટે બંધાયેલ પણ છે; (૨) અદાલત પોતાની જ એવો ચુકાદો અનુસરવાનો ઈનકાર કરવા બંધાયેલ છે, જે સ્પષ્ટ રીતે અમાન્ય ઠરાવવામાં આવ્યો ન હોય છતાં, તેના મત અનુસાર, હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સના ચુકાદા સાથે ટકી શકતો નથી; અને (૩) અદાલત પોતાની જ કોઈ ચુકાદાનું અનુસરણ કરવા બંધાયેલ નથી, જો તે આ બાબતે સંતુષ્ટ હોય કે તે ચુકાદો પેર ઇન્ક્યુરિયમ આપવામાં આવ્યો હતો, ઉદાહરણ તરીકે જ્યાં કોઈ અધિનિયમ અથવા કાનૂની

બળ ધરાવતો નિયમ, જે તે ચુકાદાને અસરકારક થયો હોત, તે અગાઉની અદાલતના ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યો ન હતો. [જુઓ ચંગ વિ. બ્રિસ્ટલ એરોપ્લેન કો. લિ. [એલ.આર. ૧૯૪૪ કે.બી. ૭૧૮ સી.એ.] જેને, હાઉસ ઓફ લોર્સ સમક્ષ અપીલમાં, વિસ્કાઉન્ટ સાઈમને એલ.આર. ૧૯૪૬ એ.સી. ૧૬૩ ના પૃષ્ઠ ૧૬૯ પર માન્યતા આપી હતી]. કાનૂનના પ્રશ્ન પર હાઉસ ઓફ લોર્સનો નિર્ણય અંતિમ હોય છે અને અનુવર્તી કેસમાં હાઉસને બંધનકારક હોય છે. હાઉસ ઓફ લોર્સનો ભૂલભર્યો નિર્ણય માત્ર પાર્લામેન્ટના અધિનિયમ દ્વારા જ સુધારી શકાય. [જુઓ સ્ટ્રીટ ટ્રામવેઝ વિ. લંડન કાઉન્ટી કાઉન્સિલ [૧૮૯૮ એ.સી. ૩૭૫] આ મર્યાદા લોર્ડ રાઈટ દ્વારા રેડકિલ્ફ વિ. રિબલ મોટર સર્વિસિસ લિ. [૧૯૩૯ એ.સી. ૨૧૫ ના પૃષ્ઠ ૨૪૫ પર] માં પુનરાકત કરવામાં આવી હતી.”

૧૧૦. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. અને અન્ય વિ. સિન્થેટિક્સ એન્ડ કેમિકલ્સ લિ. અને અન્ય૪૬ ના કેસમાં, આ અદાલતે આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું હતું:

“ ૪૦. ‘ઇન્ક્યુરિયા’ નો શબ્દશઃ અર્થ ‘બેદરકારી’ થાય છે. વ્યવહારમાં ‘પર ઇન્ક્યુરિયમ’ નો અર્થ ‘પર ઇન્ફોરેશિયમ’ એવો જણાય છે. ઇંગ્લિશ અદાલતોએ ‘સ્ટારે ડીસીસિસ’ ના નિયમમાં શિથિલતા લાવવા માટે આ સિદ્ધાંત વિકસાવ્યો છે. જો કોઈ નિર્ણય ‘કાયદામાં ઉદ્ભૂત કરવા યોગ્ય’ હોય, તો પણ જો તે ‘કોઈ વિધાન અથવા અન્ય બાંધધરી સત્તાને અવગણીને’ આપવામાં આવ્યો હોય, તો તેને ટાળવામાં આવે છે અને અવગણવામાં આવે છે. (ચંગ વિ. બ્રિસ્ટલ

એરોપ્લેન કો. લિ. [(૧૯૪૪) ૧ કેબી ૭૧૮ : (૧૯૪૪) ૨ ઓલ ઈ.આર. ૨૯૩]). સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪૧ નું અર્થઘટન કરતી વખતે, જેમાં પૂર્વનિર્ણયોના સિદ્ધાંતને કાનૂની વિષય તરીકે સમાવવામાં આવ્યો છે, આ જ બાબતને આ અદાલતે સ્વીકારી, મંજૂર કરી અને અપનાવી છે. જેસી સાહુ વિ. રાજદેવાન દુબે [(૧૯૬૨) ૨ એસસીઆર ૫૫૮ : એ.આઈ.આર. ૧૯૬૨ એસસી ૮૩] માં, આ અદાલતે, અનુસરવાની પ્રક્રિયા દર્શાવતા સમયે ૪૬ (૧૯૯૧) ૪ એસસીસી ૧૩૯

જ્યારે પરસ્પર વિસંગત નિર્ણયો ખંડપીઠ સમક્ષ મુકવામાં આવ્યા હોય ત્યારે અનુસરવાનાં સિદ્ધાંત અંગે ઇંગ્લેન્ડના હેલ્સબરીઝ લોકમાંથી એવો અવતરણ ઉદ્ઘૂત કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં અપવાદોમાંનો એક એવો સમાવાયો હતો કે જેમાં અપીલીય અદાલતનો નિર્ણય બંધનકારક રહેતો નથી.

૪૧. શું આ સિદ્ધાંત એવા કાનૂની નિષ્કર્ષ સુધી વિસ્તરે છે અને લાગુ પડે છે, જે ન તો ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો અને ન તો જેના પૂર્વે કોઈ વિચારણા કરવામાં આવી હતી? અન્ય શબ્દોમાં, શું આવા નિષ્કર્ષોને કાનૂનની ઘોષણા તરીકે માનવામાં આવી શકે? અહીં પણ અંગ્રેજ અદાલતો અને કાનૂનશાસ્ત્રીઓએ પૂર્વનિર્ણયોના નિયમમાં એક અપવાદ વિકસાવ્યો છે. તેને સબ-સાયલેન્શિયોનો નિયમ તરીકે સમજાવવામાં આવ્યો છે. “કોઈ નિર્ણય સબ-સાયલેન્શિયો ગણાય છે, તે ટેકનિકલ અર્થમાં જેમાં આ વાક્યપ્રયોગને અર્થ સંલગ્ન થયો છે, ત્યારે જ્યારે નિર્ણયમાં સંકળાયેલો કોઈ વિશિષ્ટ કાનૂની મુદ્દો

અદાલતની દ્રષ્ટિગોચર થયો ન હોય અથવા તેના મનમાં હાજર ન હોય.” (સેલ્મન્ડ ઓન જ્યુરિસપ્રુડન્સ ૧૨મી આવૃત્તિ, પૃ. ૧૫૩). લેન્કાસ્ટર મોટર કંપની (લન્ડન) લિ. વિ. બ્રેમિથ લિ. [(૧૯૪૧) ૧ કેબી ૬૭૫, ૬૭૭ : (૧૯૪૧) ૨ ઓલ ઇ.આર. ૧૧] માં અદાલતે અગાઉના નિર્ણયથી પોતે બંધાયેલ હોવાનો અનુભવ કર્યો નહોતો, કારણ કે તે ‘કોઈ દલીલ વિના, નિયમના નિર્ણાયક શબ્દોનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના અને કોઈ સત્તાધિકૃત નિર્દેશનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના’ આપવામાં આવ્યો હતો. આ બાબતને આ અદાલતે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન ઓફ દિલ્હી વિ. ગુર્નામ કૌર [(૧૯૮૮) ૧ એસ.સી.સી. ૧૦૧] માં મંજૂરી આપી હતી. ખંડપીઠે ધારણ કર્યું હતું કે, ‘સબ-સાયલેન્શિયો અને દલીલ વિના આપેલા પૂર્વનિર્ણયોનું કોઈ મહત્વ નથી.’ તેથી અદાલતોએ આ સિદ્ધાંતનો આશરો લઈને અન્યાયી પૂર્વનિર્ણયોથી સર્જાયેલા અન્યાયમાંથી રાહત આપી છે. જે નિર્ણય સ્પષ્ટ નથી અને જે કારણો પર આધારિત નથી, તેમજ જે વિવાદિત મુદ્દાની વિચારણાના આધારે આગળ વધતો નથી, તેને અનુચ્છેદ ૧૪૧ દ્વારા કલ્પાયેલ મુજબ બાંધકામક અસર ધરાવતો જાહેર કરાયેલ કાયદો માનવામાં આવી શકતો નથી. એકરૂપતા અને સુસંગતતા ન્યાયિક શિસ્તનો કેન્દ્રીય આધાર છે. પરંતુ જે કંઈ કોઈ પ્રસંગ વિના ચુકાદામાંથી પસાર થઈ જાય છે, તે રેશિયો ડેસિડેનડી નથી. બી. શામા રાવ વિ. યુનિયન ટેરિટરી ઓફ પોંડિચેરી [એ.આઈ.આર. ૧૯૬૭ એસ.સી. ૧૪૮૦ : (૧૯૬૭) ૨ એસ.સી.આર. ૬૫૦ : ૨૦ એસ.ટી.સી. ૨૧૫] માં અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે, ‘આ કહેવું સર્વવિદિત છે કે કોઈ નિર્ણય તેના નિષ્કર્ષોને કારણે

બંધનકારક બનતો નથી, પરંતુ તેના રેશિયો અને તેમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતોને કારણે બને છે.’ મનનો ઉપયોગ કર્યા વિના કરવામાં આવેલી કોઈ પણ ઘોષણા અથવા કોઈપણ કારણ વિના કરવામાં આવેલ કોઈ પણ નિષ્કર્ષને કાનૂનની ઘોષણા અથવા પૂર્વનિર્ણય તરીકે બંધનકારક સામાન્ય સ્વરૂપની સત્તા માનવામાં આવી શકતી નથી. અસહમતી નોંધવામાં અથવા રદ કરવામાં સંયમ સ્થિરતા અને એકરૂપતા માટે છે, પરંતુ ચુકિતસંગત મર્યાદાથી પરનો કઠોર અભિગમ કાનૂનની વૃદ્ધિ માટે અહિતકારક છે.”

૧૧૧. આ અદાલતે વધુમાં સુન્દીપ કુમાર બાફના વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્ય૪૭ ના કેસમાં આ રીતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

૧૯. પૂર્વનિર્ણય દ્વારા આવશ્યક બનાવવામાં આવતી શિસ્ત, અથવા પેર ઇન્ક્યુરિયમ નિયમના લાગુ પડવાથી કોઈ નિર્ણયની અયોગ્યતા કે અસરકશ્ય, અત્યંત મહત્વનો વિષય છે, તે બાબતને અતિશયોક્તિપૂર્વક પણ પૂરતી રીતે ઉદ્ઘાટિત કરી શકાય તેમ નથી; કારણ કે તેના વિના, કાનૂનની નિશ્ચિતતા, નિર્ણયોનો સુસંગતપણા અને અદાલતો વચ્ચેનો સૌહાર્દ, ભારે મૂલ્યે ભોગવવાનો ભોગ બની જાય. કોઈ અધિનિયમ, નિયમ અથવા વિનિયમની એવી જોગવાઈ, જે અદાલતના ધ્યાન પર લાવવામાં આવી ન હોય, તેના પર અવલંબિત રહી કોઈ નિર્ણય અથવા ચુકાદો પેર ઇન્ક્યુરિયમ ગણાઈ શકે છે. કોઈ નિર્ણય અથવા ચુકાદો ત્યારે પણ પેર ઇન્ક્યુરિયમ ગણાઈ શકે, જો તેની નિષ્પત્તિનો સિદ્ધાંત અગાઉ ઉચ્ચારાયેલા સમકક્ષ અથવા વિશાળ પીઠના ચુકાદાની નિષ્પત્તિના

સિદ્ધાંત સાથે સુસંગત રીતે મેળ ખવડાવવો શક્ય ન હોય; અથવા જો વડી અદાલતનો નિર્ણય આ અદાલતના અભિપ્રાયો સાથે સુસંગત ન હોય. તાત્કાલિક રીતે આ બાબત સ્પષ્ટ કરવી આવશ્યક છે કે પેર ઇન્ક્યુરિયમનો નિયમ કડક અને યોગ્ય રીતે માત્ર રેશિયો ડેસિડેન્ડી પર લાગુ પડે છે, ઓબિટર ડિક્ટા પર નહીં. વડી અદાલતોમાં ઘણીવાર એવું જોવા મળે છે કે સર્વોચ્ચ અદાલતના પરસ્પર અસંગત એવા બે અથવા વધુ નિર્ણયો બારમાં ઉલ્લેખિત કરવામાં આવે છે. અમારું માનવું છે કે અખંડિત માર્ગ એ છે કે સર્વપ્રથમ વ્યક્ત થયેલ દૃષ્ટિકોણનો અમલ કરવો, કારણ કે ત્યારબાદના નિર્ણયો પેર ઇન્ક્યુરિયમની શ્રેણીમાં આવશે.

૧૧૨. જી.સી. કાનુન્ગો ના કેસમાં આપવામાં આવેલ ચુકાદાનું અવલોકન

(ઉપરોક્ત) પરથી પ્રગટ થાય છે કે, ભલે અદાલતે તેમાં અરજદારો તરફથી હાજર વકીલની આ રજૂઆતો નોંધેલી હતી કે, વિધાનમંડળને કાયદો બનાવી અગાઉના ન્યાયિક નિર્ણયો નિષ્ફળ બનાવવાની કોઈ સત્તા નથી, અને ભલે ઉક્ત સિદ્ધાંતના સમર્થનમાં ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો, તેમ છતાં અદાલતે ઉક્ત નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક ગણ્યો નહોતો. તેમ છતાં, ૧૯૪૦ના અધિનિયમની જોગવાઈઓ અથવા હરિનગર સુગર મિલ્સ લિ. (ઉપરોક્ત) તથા શંકરલાલ અગ્રવાલા અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસોમાં બંધારણીય પીઠના બે ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં લીધા વગર, તે આ ઠરાવ સુધી પહોંચી કે, અદાલત દ્વારા પુરસ્કારને “અદાલતનો નિયમ” બનાવતી વખતે

વપરાતી સત્તાઓ ન્યાયિક સત્તાઓ નથી. અમને જણાય છે કે જી.સી. કાનુગો (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આ અસરનો નોંધાયેલો નિષ્કર્ષ, ૧૯૪૦ના અધિનિયમની જોગવાઈઓ અને હરિનગર સુગર મિલ્સ લિ. ના કેસોમાં બંધારણીય પીઠ દ્વારા નિર્ધારિત કાનૂનના દૃષ્ટિકોણથી પેર ઇન્ક્યુરિયમ હોવા ઉપરાંત,

(ઉપરોક્ત) અને શંકરલાલ અગરવાલા અને અન્ય (ઉપરોક્ત), પણ સબ સાયલેન્શિયો ના નિયમથી આરંભાદિત થશે.

૪૭ (૨૦૧૪) ૧૬ એસીસી ૬૨૩

૧૧૩. આ અદાલતના અનુવર્તી ચુકાદાઓના અવલોકનથી પણ એ સ્થિતિ વધુ દઢ થાય છે કે ૧૯૪૦ના અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ અદાલત દ્વારા અમલમાં લેવાતી સત્તાઓ ન્યાયિક સત્તાઓ છે અને એવોર્ડને “અદાલતનો નિયમ” બનાવવાની સત્તા યાંત્રિક સત્તા નથી.

૧૧૪. સ્ટીલ ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા લિ. વિ. જે.સી. બુધરાજા, ગવર્નમેન્ટ એન્ડ માઈનિંગ કોન્ટ્રાક્ટરજટ ના કેસમાં, આ અદાલતે નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

૧૭.લવાઈએ કરારની શરતોની સીમાથી પર કાર્ય કર્યું છે કે તેણે પોતાના અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદા વટાવી છે કે નહીં, તે તથ્યો પર આધારિત રહેશે, જે

તથ્યો તેમ છતાં અધિકારક્ષેત્રીય તથ્યો હશે, અને જેની તપાસ અદાલતે કરવી આવશ્યક છે

[ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે]

૧૧૫. ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ અદાલત દ્વારા વાપરવાની વિવેકાધીન સત્તા પર વિચાર કરતી વખતે, આ અદાલતે, રામચંદ્ર રેડ્ડી એન્ડ કો. વિ. એ.પી. રાજ્ય અને અન્ય ૪૯ ના મામલામાં, આ મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

“ ૫. મધ્યસ્થી અધિનિયમ હેઠળ, કલમ ૧૬ એવી જોગવાઈ છે જેના હેઠળ અદાલત મધ્યસ્થીના ચુકાદાપત્રને પુનર્વિચાર માટે પરત મોકલી શકે છે અને ચુકાદાપત્રને પરત મોકલવાની આવશ્યકતા ત્યારે ઊભી થાય છે જ્યારે ચુકાદાપત્રમાં એવી છૂટછાટો અને ખામીઓ હોય, જેને ફેરફાર કરીને અથવા સુધારીને દૂર કરી શકાય તેવી ન હોય. ચુકાદાપત્રને પરત મોકલવું અદાલતના વિવેકાધિકારમાં આવે છે અને અદાલતની સત્તાઓ કલમ ૧૬ની જ જોગવાઈઓથી મર્યાદિત છે. સામાન્ય રીતે, તેથી, જો મધ્યસ્થી કોઈ બાબતનો નિર્ણય કર્યા વિના છોડે અથવા એવી બાબતના કોઈ ભાગ વિશે નિર્ણય આપે જે તેને સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યો ન હતો અને તેનો જવાબ આપવામાં આવ્યો હોય અને એવો ભાગ બાકીના ભાગથી, મધ્યસ્થીને સંદર્ભિત કરાયેલી બાબત અંગેના નિર્ણયને અસર કર્યા વિના, અલગ કરી શકાય એવો ન હોય, અથવા ચુકાદાપત્ર એટલું અનિશ્ચિત હોય કે તેનો અમલ થઈ શકે તેમ ન હોય, અથવા ચુકાદાપત્ર તેના મુખપૃષ્ઠ પરથી જ ત્રુટિપૂર્ણ જણાતો હોય, તો અદાલત તે બાબતને પરત

મોકલવામાં ન્યાયસંગત ગણાઈ શકે. અદાલતને ચુકાદાપત્ર પરત મોકલવાનો વિવેકાધિકાર સોંપવામાં આવ્યો હોવાથી, તે વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ ન્યાયિક રીતે થવો આવશ્યક છે અને જ્યાં સુધી તે વિવેકાધિકારનો દુરુપયોગ થયો ન હોય ત્યાં સુધી અપીલી અદાલત તે વિવેકાધિકારના ઉપયોગમાં હસ્તક્ષેપ કરવા ન્યાયસંગત ગણાઈ શકે નહીં. ચુકાદાપત્રના મુખપૃષ્ઠ પરથી જ સ્પષ્ટ દેખાતી એવી કઈ ત્રુટિ છે જેને સુધારવાની આવશ્યકતા પડે, તે હંમેશા વિવાદનો વિષય રહ્યો છે ૪૮ (૧૯૯૯) ૮ એસ.સી.સી. ૧૨૨

૪૯ (૨૦૦૧) ૪ એસ.સી.સી. ૨૪૧

ચર્ચાનો. એવોર્ડના મુખપૃષ્ઠ પરનો કાયદાનો દોષ એવો અર્થ આપશે કે એવોર્ડમાં અથવા તેમાં વાસ્તવમાં સમાવવામાં આવેલ એવા દસ્તાવેજમાં, જેમાં ચુકાદા માટેના કારણો દર્શાવાયેલા હોય, કેટલીક એવી કાનૂની સ્થાપનાઓ મળી આવે કે જે એવોર્ડનો આધાર બને છે અને જેને ભૂલભરેલી કહી શકાય. એવોર્ડમાં પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે સમાવવામાં ન આવેલ દસ્તાવેજોને કોઈ આક્ષેપિત દોષ શોધવા માટે જોવામાં આવી શકે નહિ. અદાલતોને મધ્યસ્થીઓના એવોર્ડ અને તેમાં વાસ્તવમાં સમાવવામાં આવેલ દસ્તાવેજોથી પરે જઈ તપાસ કરવી નથી અને તેથી, જ્યારે એવોર્ડના મુખપૃષ્ઠ પર કોઈ સ્પષ્ટ દોષ ન હોય, ત્યારે અદાલત માટે એવોર્ડ સંબંધિત કાર્યવાહીનું પરીક્ષણ કરવું ખુલ્લું રહેતું નથી. જો દાવેદારો દ્વારા કલમ ૧૬ હેઠળ અદાલતના અધિકારક્ષેત્રનો આશરો લઈ દાખલ કરાયેલ પરતમોકલવાની અરજીનું ઉપરોક્ત દૃષ્ટિકોણથી પરીક્ષણ કરવામાં આવે અને જો

વિદ્વાન નાગરિક અદાલતે દાવો મુદ્દો ૧ પરત મોકલવાનો જે હુકમ કર્યો છે તેને ઉપર કરવામાં આવેલી ચર્ચાના પ્રકાશમાં કસોટી પર ચકાસવામાં આવે, તો અનિવાર્ય નિષ્કર્ષ એ જ થાય છે કે પરતમોકલવા માટે કોઈ કેસ ઉભો કરવામાં આવ્યો ન હતો અને વિદ્વાન નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશે પોતાની વિવેકસત્તાનો ઉપયોગ એવા આધારો પર કર્યો હતો જે આર્બિટ્રેશન અધિનિયમની કલમ ૧૬ની જોગવાઈઓની મર્યાદામાં આવતા નથી. હકીકતમાં, દાવો મુદ્દો ૧ નકારતા એવોર્ડમાં હસ્તક્ષેપ કરવા તથા તે જ મુદ્દાને પરત મોકલવા માટે કોઈ કારણો દર્શાવવામાં આવ્યા ન હતા. તેથી અપીલની અદાલત તરીકે વડી અદાલત દાવો મુદ્દો ૧ પરત મોકલવામાં સિવિલ જજે કરેલી ભૂલને પોતાની અપીલીય સત્તાનો ઉપયોગ કરીને સુધારવામાં સંપૂર્ણપણે ન્યાયસંગત હતી.”

[ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે]

૧૧૬. આ અદાલતની સાત-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે, એસબીપી એન્ડ કો. વિ. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. અને અન્ય ૫૦ ના કેસમાં, ૧૯૯૬ના અધિનિયમની કલમો ૧૧(૬) અને ૮ હેઠળ વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશની સત્તાઓ વહીવટી છે કે ન્યાયિક છે તે પ્રશ્ન પર વિચારણા કરી હતી.

૧૧૭. અગાઉના નિર્ણયોના ઉદ્દેશ કર્યા બાદ, પી.કે. બાલાસુબ્રમણ્યમ, ન્યાયાધીશે, બહુમતીનો ચુકાદો આપતાં, આ મુજબ અવલોકન કર્યું:

“ ૩૬. ઉપરોક્ત કસોટી અનુસાર જોવામાં આવે તો એવું જણાય છે કે ઓછામાં ઓછું પોતાની જ અધિકારક્ષેત્ર નક્કી કરવાની બાબતમાં અને મધ્યસ્થી કરારના અસ્તિત્વ અંગે નિર્ણય કરવાની બાબતમાં, મુખ્ય ન્યાયાધીશ જ્યારે પ્રતિસ્પર્ધી પક્ષકારો દ્વારા રજૂ કરાયેલા બે દૃષ્ટિકોણો સામે આવે છે, ૫૦ (૨૦૦૫) ૮ એસ.સી.સી. ૬૧૮

તેમની વચ્ચે નિર્ણય આપવા માટે આમંત્રિત કરવામાં આવે છે અને એવો નિર્ણય પક્ષકારોના અધિકારો પર અત્યંત મહત્વપૂર્ણ અસર કરે છે, કારણ કે, એક તો પંચાયત ન્યાયાધિકરણની નિમણૂક કરી પુરસ્કાર સુધી પહોંચતા દાવાનો અધિકાર કોઈ પક્ષકારને નકારવામાં આવે છે અથવા દાવાની સુનાવણી માટે મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી પ્રારંભ થાય તેવો દાવો મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા સુગમ બનાવવામાં આવે છે. આ પરિસ્થિતિમાં, એવું કહેવું શક્ય નથી કે મુખ્ય ન્યાયાધીશ મધ્યસ્થની નિમણૂક કરવા માટે આમંત્રિત થાય ત્યારે માત્ર વહીવટી કાર્ય જ બજાવી રહ્યા છે અને મધ્યસ્થની નિમણૂક કરતા પહેલાં તેઓએ વિપરીત પક્ષને નોટિસ આપવાની પણ જરૂર નથી.

૩૭. અમારી પ્રક્રિયાત્મક ન્યાયશાસ્ત્રનું આ એક મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે કે કોઈપણ વ્યક્તિના અધિકાર પર તેની વાત સાંભળ્યા વિના પ્રતિકૂળ અસર થવી જોઈએ નહીં. તેથી, જ્યારે અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિને અભિગમ કરવામાં આવે ત્યારે વિપરીત પક્ષને નોટિસ જારી કરવાની ફરજ તેમના પર અવશ્ય આવે છે. વિપરીત પક્ષને આપવામાં આવતી નોટિસને માત્ર એટલી જાણ

તરીકે ગણાવી શકાતી નથી કે મધ્યસ્થતા અરજી દાખલ કરવામાં આવી છે અને મધ્યસ્થ અથવા મધ્યસ્થ પંચની નિમણૂક કરતો વહીવટી હુકમ કરવામાં આવ્યો છે. વાસ્તવમાં, તે તેની વાત સાંભળવાની તક આપવાનો ઉપાય છે. આવા કિસ્સાઓ થયા છે કે જેમાં મધ્યસ્થતા કરારના આધારે મધ્યસ્થની નિમણૂક માટેના દાવા, કરારની અવધિ પૂર્ણ થયા પછી દસ કે વીસ વર્ષ બાદ કરવામાં આવ્યા છે. આવા કિસ્સાઓ પણ થયા છે કે જેમાં પક્ષકારોએ હિસાબોનો અંતિમ નિકાલ કરી દીધા પછી અને સંબંધિત પક્ષએ પોતાને બીજા કરારપક્ષ સામે વધુ કોઈ દાવો નથી એવું પ્રમાણિત કર્યા પછી પણ મધ્યસ્થની નિમણૂક માગવામાં આવી છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, એવા પ્રસંગો આવ્યા છે જેમાં મૃતપ્રાય દાવાઓને ફરી જીવંત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. એવા કિસ્સાઓ પણ થયા છે જેમાં મધ્યસ્થતા કરારના અસ્તિત્વ અંગે દાવા કરવામાં આવ્યા છે, જ્યારે હકીકતમાં નોટિસ જારી થતાં હાજર થતો બીજો પક્ષ તેવા અસ્તિત્વનો જોરદાર વિવાદ કરે છે. એવો વિવાદ પણ ઉઠાવવામાં આવે છે કે જે દાવો આગળ ધપાવવાનો પ્રયાસ થાય છે તે સંબંધિત મધ્યસ્થતા જોગવાઈના વ્યાપમાં સર્વથા આવે છે કે નહીં. મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિને એક કે બીજી રીતે નિષ્કર્ષે પહોંચતા પહેલાં અને મધ્યસ્થની નિમણૂક કરવા અથવા નિમણૂક નકારવા પૂર્વે આ બધા પાસાઓ પર અવશ્ય મનન કરવું પડે છે. સ્પષ્ટ છે કે આ ન્યાયનિર્ણયાત્મક પ્રક્રિયા છે. બન્ને પક્ષોને સાંભળવાની તક આપવી અનિવાર્ય છે. વહીવટી કાર્યોમાં પણ જો અધિકારો પર અસર થતી હોય તો પ્રાકૃતિક ન્યાયના નિયમો પ્રવેશ કરે છે. રિજ વિ. બાલ્ડવિન [(૧૯૬૩) ૨ ઓલ ઇ.આર. ૬૬ : ૧૯૬૪ એ.સી. ૪૦

: (૧૯૬૩) ૨ ડબલ્યુ.એલ.આર. ૯૩૫ (એચ.એલ.)] માં નિશ્ચિત કરાયેલા સિદ્ધાંતો સુપ્રસિદ્ધ છે. તેથી, જેટલી હદ સુધી કોંકણ રેલ્વે . [(૨૦૦૨) ૨ એસ.સી.સી. ૩૮૮] એવું કહે છે કે મધ્યસ્થની નિમણૂક કરતાં પહેલાં વિપરીત પક્ષને તેની વાત સાંભળવાની તક આપવા માટે નોટિસ જારી કરવાની જરૂર નથી, તેટલી હદ સુધી, આદરપૂર્વક એવું ઠરાવવું પડે કે તે મંતવ્ય ટકી શકતું નથી.”

૧૧૮. તેથી આ સર્વોચ્ચ અદાલતે સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ શબ્દોમાં એવું ઠરાવ્યું હોવાનું જોઈ શકાય છે કે ૧૯૯૬ના અધિનિયમની કલમ ૧૧(૬) હેઠળ વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી સત્તાઓ વહીવટી સ્વરૂપની નહીં પરંતુ ન્યાયિક સત્તાઓ છે. તેથી, જ્યારે ૧૯૯૬ના અધિનિયમની કલમ ૧૧(૬) હેઠળ મધ્યસ્થની નિમણૂક કરવાની સત્તા ન્યાયિક સત્તા હોવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું છે, ત્યારે ૧૯૪૦ના અધિનિયમની કલમ ૧૭માં નિર્ધારિત પરિસ્થિતિઓના અસ્તિત્વ અંગે અદાલતના સંતોષ પર જ, અને તે પણ માત્ર ત્યારે જ, પુરસ્કારને “અદાલતનો નિયમ” બનાવવાની સત્તા ન્યાયિક સત્તાના ઉપયોગરૂપ નથી, એવું તર્કસંગત લાગતું નથી.

૧૧૯. આ અદાલતની બંધારણીય પીઠે, સ્ટેટ ઓફ તમિલનાડુ વિ. સ્ટેટ ઓફ કેરળા એન્ડ અનધર ૫૧ ના કેસમાં, અગાઉના તમામ ચુકાદાઓનું વિસ્તૃત

સર્વેક્ષણ કર્યા પછી, ભારતના બંધારણ હેઠળ “સત્તાવિભાજનના સિદ્ધાંત” અંગેનો કાનૂન નીચે મુજબ સંક્ષેપિત કર્યો છે:

“ ભારતીય બંધારણ હેઠળ સત્તાઓના વિભાજનના સિદ્ધાંતનો સારાંશ

૧૨૬. ઉપરોક્ત ચર્ચાના ગંભીર મનન પછી, અમારા મત મુજબ, વિધાનમંડળ, કાર્યપાલિકા અને ન્યાયતંત્ર વચ્ચે સત્તાવિભાજન સંબંધિત ભારતીય બંધારણના પરિપ્રેક્ષ્યમાં બંધારણીય સિદ્ધાંતોનું સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે સારાંશરૂપે નિરૂપણ કરી શકાય:

૧૨૬. ૧. સત્તા વિભાજન અંગેની સ્પષ્ટ જોગવાઈ ન હોવા છતાં, સત્તા વિભાજનનો સિદ્ધાંત ભારતના સંવિધાનમાં દઢપણે સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે. સત્તા વિભાજનનો સિદ્ધાંત ભારતીય સંવિધાનિક રચનાને માર્ગદર્શન આપે છે અને તે કાયદાના શાસનનો એક આવશ્યક ઘટક છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, સત્તા વિભાજનનો સિદ્ધાંત સંવિધાનમાં સ્પષ્ટપણે સમાવવામાં આવ્યો ન હોવા છતાં, તેનો વ્યાપ, અમલ અને પ્રતીતિ ભારતીય સંવિધાનની યોજનામાંથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. સંવિધાને વિધાનમંડળ, કાર્યપાલિકા અને ન્યાયતંત્ર — આ ત્રણ અંગો વચ્ચે ઔપચારિક રેખાઓ દોર્યા વિના સીમારેખા નિર્ધારિત કરી છે. તે અર્થમાં, સત્તા વિભાજન માટેની સ્પષ્ટ જોગવાઈના અભાવે પણ, વિધાનમંડળ, કાર્યપાલિકા અને ન્યાયતંત્ર વચ્ચેનું સત્તા વિભાજન ૫૧ (૨૦૧૪) ૧૨ એસ.સી.સી. ૬૯૬

શક્તિઓના વિભાજન માટે સ્પષ્ટ જોગવાઈ ધરાવતા દેશોના સંવિધાનો કરતાં ભિન્ન.

૧૨૬. ૨. કાર્યપાલિકા અને વિધાનમંડળથી અદાલતોની સ્વતંત્રતા કાયદાના શાસન માટે મૂળભૂત છે અને ભારતીય સંવિધાનના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોમાંનું એક છે. ન્યાયિક સત્તાઓનું પૃથક્કરણ ભારતના સંવિધાન હેઠળનું એક મહત્વપૂર્ણ સંવિધાનિક સિદ્ધાંત છે.

૧૨૬. ૩. ત્રણ અંગો—વિધાનમંડળ, કાર્યપાલિકા અને ન્યાયતંત્ર—વચ્ચે સત્તાઓનું વિભાજન પણ ભારતના બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૪ માં પ્રતિષ્ઠિત સમાનતાના સિદ્ધાંતોનું જ પરિણામ છે. તે અનુસાર, ન્યાયિક સત્તાના વિભાજનના ભંગથી અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળની સમાનતાનો ઇનકાર થતો હોય તેમ ગણાઈ શકે. આમ કહીએ તો, સત્તા વિભાજનના ભંગના આધારે કોઈ વિધાનને અમાન્ય ઠરાવી શકાય, કારણ કે એવો ભંગ બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળની સમાનતાનો ઇનકાર છે.

૧૨૬. ૪. ઉચ્ચ ન્યાયતંત્રને (વડી અદાલતો અને સર્વોચ્ચ અદાલતને) સંવિધાન દ્વારા સત્તા પ્રદાન કરવામાં આવી છે કે તે વિધાનમંડળે (સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળોએ) બનાવેલ કાયદાને, જો તે સંવિધાનિક મર્યાદાઓનો અતિક્રમ કરતો હોવાનું જણાય અથવા તેણે સંવિધાનના ભાગ ૩ માં નિહિત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કર્યું હોય, તો રદબાતલ જાહેર કરી શકે.

૧૨૬. ૫. સત્તાઓના વિભાજનનો સિદ્ધાંત અદાલતોના અંતિમ ચુકાદાઓ પર લાગુ પડે છે. વિધાનમંડળ અદાલતના કોઈ પણ નિર્ણયને શૂન્ય અથવા અપ્રભાવી જાહેર કરી શકતું નથી. જોકે, અદાલતે દર્શાવેલ ખામીઓને દૂર કરવા માટે અથવા અન્ય રીતે તેની જાણ થયા પછી તે સુધારક અધિનિયમ પસાર કરી શકે છે. અન્ય શબ્દોમાં, અદાલતનો નિર્ણય હંમેશા બાધ્યકારક રહેવાનો છે, સિવાય કે જે પરિસ્થિતિઓના આધારે તે આવ્યો હતો તેમાં એટલો મૂળભૂત ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હોય કે બદલાયેલી પરિસ્થિતિઓમાં એવો નિર્ણય આપવામાં આવી શક્યો ન હોત.

૧૨૬. ૬. જો વિધાનમંડળને વિષયવસ્તુ ઉપર સત્તા હોય અને માન્યકરણ કાયદો બનાવવાની વિધાનક્ષમતા હોય, તો તે કોઈપણ સમયે એવો માન્યકરણ કાયદો બનાવી શકે છે અને તેને પૂર્વલક્ષી બનાવી શકે છે. તેથી, માન્યકરણ કાયદાની માન્યતા એ બાબત પર નિર્ભર રહે છે કે વિધાનમંડળ વિષયવસ્તુ ઉપર જે વિધાનક્ષમતાનો દાવો કરે છે તે તેની પાસે છે કે નહીં અને માન્યકરણ કાયદો બનાવતી વખતે અદાલતોને પ્રચલિત કાયદામાં જે ખામી જણાઈ હતી તે ખામી તે દૂર કરે છે કે નહીં.

૧૨૬. ૭. વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવાયેલ કાયદો ઉપરથી જોતા તેની સત્તાસીમામાં આવેલો જણાય તો પણ, જો સારતત્વે તે ન્યાયિક પ્રક્રિયામાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો પ્રયાસ હોવાનું દર્શાય, તો સત્તાવિભાજનના સિદ્ધાંતના ભંગને કારણે એવો કાયદો અમાન્ય ઠરી શકે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, વિધાનમંડળની

જોગવાઈ અથવા દિશાનિર્દેશને ધ્યાનમાં રાખીને, કોઈ ચુકાદા અથવા ન્યાયિક કાર્યવાહી પર આવા કાયદાનો કાનૂની પ્રભાવ કડકાઈથી તપાસવો આવશ્યક બને છે. પૂછવાના પ્રશ્નો આ છે:

(૧) શું વિધાનાત્મક નિર્ધારણ અથવા વિધાનાત્મક નિર્દેશ ન્યાયિક કાર્યોમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે?

(૨) શું આ વિધાનનો નિશાન નિર્ણયિત થયેલ મામલા પર છે કે પછી પડકારાયેલ કાયદો તેના અમલીકરણને પહેલેથી જ અંતિમ રીતે નિર્ધારિત થયેલ મામલા ઉપર લાગુ કરવાની માંગ કરે છે?

(૩) કાયદાના તત્વો શું છે; તે જે મુદ્દાઓ સાથે સંબંધિત છે અને જે ચુકાદાને અંતિમતા પ્રાપ્ત થઈ છે તેની પ્રકૃતિ શું છે?

જો પ્રશ્નો (૧) અને (૨) ના જવાબ હકારાત્મક હોય અને પ્રશ્ન (૩) માં નોંધાયેલા પાસાઓનું વિચારણું પૂરતા પ્રમાણમાં એ સ્થાપિત કરે કે આક્ષેપિત કાયદો ન્યાયિક કાર્યોમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે, તો અદાલત તે કાયદાને અસંવિધાનિક જાહેર કરી શકે છે.”

૧૨૦. તેથી એવું જોઈ શકાય છે કે ઉપરોક્ત કેસમાં બંધારણીય પીઠે ઠરાવ્યું હતું કે વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદો દેખાવમાં તેની સત્તા-સીમામાં આવેલો જણાતો હોવા છતાં, જો તત્વમાં તે ન્યાયિક પ્રક્રિયામાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો પ્રયાસ હોવાનું દર્શાવવામાં આવે, તો સત્તા વિભાજનના સિદ્ધાંતના ભંગરૂપે એવો

કાયદો અમાન્ય ઠરી શકે. આવી પરિસ્થિતિમાં પૂછવાના ત્રણ પ્રશ્નો બંધારણીય પીઠે નિર્ધારિત કર્યા હતા, જે ઉપર પુનઃરજૂ કરવામાં આવ્યા છે.

૧૨૧. અમે પહેલાથી જ એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો છે કે ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૩ ની પ્રવેશ ૧૩ સાથે રાજ્ય અધિનિયમ સંબંધિત હોવાથી, તે રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાન સત્તાની પરિધિમાં આવે છે. હવે જે પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવાનું છે તે એ છે કે શું આ ન્યાયિક પ્રક્રિયામાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો પ્રયાસ છે કે નહીં. તે માટે, સ્ટેટ ઓફ તમિલનાડુ વિ. સ્ટેટ ઓફ કેરળ એન્ડ અનધર (સુપ્રા) ના પ્રકરણમાં સંવિધાન પીઠ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા ત્રણ પ્રશ્નોનું અમારે વિચારણા કરવું પડશે. રાજ્ય અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓનું અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્ય સરકાર તેના વિરુદ્ધ આપવામાં આવેલા વિવિધ એવોર્ડોથી વ્યથિત હતી તેથી ઘડવામાં આવ્યો છે. તેથી, જાહેર હિતમાં કરારમાં રહેલી લવાદી કલમ ૨૬ કરવી, તે હેઠળ નિયુક્ત કરાયેલા લવાદીઓની સત્તા પાછી ખેંચવી અને એવોર્ડો અથવા હુકમનામાઓ સામે અપીલો દાખલ કરી શકાય તેવું સક્ષમ બનાવવું અનુકૂળ માનવામાં આવ્યું. જેમ ઉપર અહીં ચર્ચા કરવામાં આવી છે, મોટા ભાગના એવોર્ડોને ૧૯૯૩ પૂર્વે “અદાલતનો નિયમ” બનાવવામાં આવ્યા હતા. અનેક પ્રકરણોમાં રાજ્ય સરકારે અપીલો પણ દાખલ કરી હતી. આથી, અમે માનીએ છીએ કે રાજ્ય અધિનિયમમાં રહેલા વિધાનાત્મક નિર્દેશો અને વિધાનાત્મક દિશાનિર્દેશો નિઃસંદેહ ન્યાયિક કાર્યોમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે. વધુમાં, એ પણ સ્પષ્ટ

છે કે આ વિધાન એવા આપેલ એવોર્ડોને લક્ષિત કરે છે, જે “અદાલતનો નિયમ” બની ચૂક્યા છે. જેમ ઉપર અહીં ચર્ચા કરવામાં આવી છે, ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની કલમ ૧૭ હેઠળ અદાલતો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી સત્તાઓ રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાઓ છે. તેથી, અમારી વિચારપૂર્વકની દૃષ્ટિએ, સ્ટેટ ઓફ તમિલનાડુ વિ. સ્ટેટ ઓફ કેરળ એન્ડ અનધર (સુપ્રા) ના પ્રકરણમાં સંવિધાન પીઠ દ્વારા ઘડાયેલા પ્રશ્ન નં. ૧ અને ૨ નો ઉત્તર હકારાત્મક આપવો આવશ્યક છે. રાજ્ય અધિનિયમની શરતો તથા તે જે મુદ્દાઓને સ્પર્શે છે તેના વિચારણા પર, સ્પષ્ટ છે કે રાજ્ય અધિનિયમ ન્યાયિક કાર્યોમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે.

૧૨૨. તેથી, અમારો વિચારપૂર્વકનો અભિપ્રાય એવો છે કે રાજ્ય અધિનિયમ, જેનો અસર એવી છે કે જે એવોર્ડો અદાલતના “નિયમો” બની ચૂક્યા છે તેમને રદબાતલ કરે છે, તે રાજ્યના ન્યાયિક કાર્યોમાં અતિક્રમણ છે અને તેથી “સત્તાઓના વિભાજન” ના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન કરે છે. પરિણામે, આ કારણસર રાજ્ય અધિનિયમને અસંવિધાનિક જાહેર કરવું યોગ્ય ઠરે છે.

૧૨૩. અમે પી. તુલસી દાસ અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ સરકાર અને અન્ય પર ના કેસમાં આ અદાલત દ્વારા કરાયેલા અવલોકનોનો પણ લાભદાયક રીતે ઉલ્લેખ કરી શકીએ છીએ. ઉક્ત કેસમાં, આ અદાલતે રાજ્યની કાયદો બનાવવાની વિધાન સત્તા અંગે વિચારણા કરતાં, જે એવો પરિણામ આપતી હતી કે પક્ષકારોને લાંબા સમયથી પ્રાપ્ત થયેલા અધિકારો છીનવી લેવામાં આવે, નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું: “ ૧૪. ઉપરોક્ત નિર્ણયો માં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતોનું આ

અપીલોમાં રહેલી તથ્યપરિસ્થિતિના પ્રકાશમાં સાવચેતીપૂર્વક પરિચિંતન કરતાં, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે તે વર્તમાન કેસોમાં અપીલકર્તાઓના હિતમાં સંપૂર્ણ રીતે અને સર્વથા લાગુ પડે છે. સામાવાળા રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવેલ રજૂઆતો કે અપીલકર્તાઓ દ્વારા પ્રાપ્ત અને દાવો કરાયેલા અધિકારો ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૦૯ હેઠળના કોઈ કાયદાકીય અધિનિયમ અથવા તે હેઠળ બનાવાયેલા નિયમો અંતર્ગત જ હોવા જોઈએ અને અન્ય કોઈ રીતે અધિકારોનો કાયદેસર પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહીં, જેથી પડકારાધીન સ્વરૂપના કાયદાનું પ્રણયન કરીને પ્રવેશી આવેલ ગંભીર વિસંગતતાઓને સુધારવા અને જે દૂર થવી જરૂરી હતી તે દૂર કરવા રાજ્યને અયોગ્ય ઠેરવવામાં આવે, તે અમારી સ્વીકાર્યતા પાત્ર નથી. હવે સુધી આ સુસ્થાપિત છે કે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૦૯ હેઠળ કોઈ વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર, પાસું અથવા વિષય અંગે નિયમોનો અભાવ હોય ત્યારે, રાજ્યને તેના કાર્યપાલક અધિકારોનો, જે અનુચ્છેદ ૧૬૨ હેઠળ અને તેની પર (૨૦૦૩) ૧ એસ.સી.સી. ૩૬૪

સેવાની શરતો નિર્ધારિત કરતી તથા નાગરિકને પ્રાપ્ત થયેલા અથવા હસ્તગત થયેલા હકો સંબંધિત વિધાનકારી સત્તાઓ હેઠળ પ્રાપ્ત થયેલા હકો પણ કાયદા હેઠળ પ્રાપ્ત થયેલા હકો જ ગણાશે અને તે હદ સુધી સુરક્ષિત રહેશે. સરકાર દ્વારા સમયાંતરે, ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૭ થી શરૂ કરીને ૧૯૮૫ સુધી અને કોઈ પણ રીતે કહીએ તો અધિનિયમ પસાર થાય ત્યાં સુધી, વહીવટી આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરવા અને જાહેર હિતની જરૂરિયાતોને અનુરૂપ વ્યવસ્થા કરવા માટે પસાર

કરવામાં આવેલા આદેશોએ વાસ્તવમાં અને અસરકારક રીતે તે અવધિ દરમિયાન, જ્યારે તે સંપૂર્ણ અમલમાં અને પ્રભાવી હતા, હકોના હસ્તગત થવા માટે પૂરતો કાનૂની આધાર પૂરો પાડ્યો હતો. વડી અદાલત તેમજ ટ્રિબ્યુનલના આદેશોએ પણ આવા હકોને માન્યતા આપી અને સમર્થન કર્યું હતું અને સરકાર દ્વારા કાયદાને જાણીતી રીત મુજબ આગળ પડકારવામાં ન આવવાને કારણે તે આદેશોએ અંતિમતા પ્રાપ્ત કરી હતી. સંબંધિત શિક્ષકો દ્વારા હસ્તગત કરાયેલા આવા હકો, લાભો અને અનુસંગી સુવિધાઓને કાયદા અનુસાર સિવાય અન્ય રીતે પ્રાપ્ત થયેલા હકો કહી શકાય નહીં, તેમજ સરકારની મનમાની ઈચ્છા અને મનસ્વી પ્રસન્નતા મુજબ, કોઈ દંડભય વિના, અવગણીને દબાવી શકાશે નહીં. પરિણામે, અમે આ બાબતે સહમત થઈ શકતા નથી કે વિધાનમંડળ અપીલકર્તાઓએ પૂર્વલક્ષી અસરથી હસ્તગત કરેલા તેવા હકોને માન્ય રીતે નકારી શકે, જેમાં માત્ર તેઓને તેવા હકોમાંથી વંચિત જ ન કરવામાં આવે પરંતુ તેઓને ચુકવવામાં આવેલી રકમ રાજ્યને પરત ચુકવવા અને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે પણ જોગવાઈ ઘડી શકે. અધિનિયમની જોગવાઈઓ, ભલે તેનો અમલ “ઈન ફ્યુચરો” રૂપે માન્ય હોઈ શકે, પરંતુ જ્યાં સુધી તે ભૂતકાળની અવધિ માટે પહેલાની સ્થિતિ પુનઃસ્થાપિત કરવાની દાવેદારી રાખે છે અને તેઓને પહેલેથી ઉપલબ્ધ, સંચિત અને હસ્તગત થયેલા લાભો છીનવી લે છે, ત્યાં સુધી તેને માન્ય ગણાવી શકાય નહીં. ઉપર દર્શાવેલા તમામ કારણોને લીધે, ટ્રિબ્યુનલના બહુમતી મત દ્વારા દર્શાવાયેલ કારણોને અમે સ્વીકારી શકતા નથી. કલમ ૨ અને ૩(એ) ની જોગવાઈઓ, જ્યાં સુધી તે ૧૦-૨-૧૯૬૭ થી હકો છીનવી લેવાની

દાવેદારી કરે છે અને જેમણે તે હકો મેળવ્યા હતા તેમને તે રકમો રાજ્યને પરત ચૂકવવા અથવા પરત સોંપવા બાધ્ય કરે છે, તે હદ સુધી મનસ્વી, અયોગ્ય અને સંપત્તિહરણકારી હોવાથી આથી રદ કરવામાં આવે છે અને તેથી તે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ નો ભંગ કરતી છે. અમારી દૃષ્ટિએ, તેની હેઠળની સત્તાઓના ભાવી અમલ અંગે કોઈ અપવાદ ઉઠાવી શકાય તેમ નથી, જો તે અપીલકર્તાઓએ પહેલેથી હસ્તગત કરેલા હકો તથા સમાન પરિસ્થિતિમાં રહેલાં એવા વ્યક્તિઓના વર્ગના હકોનું, ભલે તેમણે વ્યક્તિગત રાહત માટે અદાલતોનો આશરો લીધો હોય કે ન લીધો હોય, ઉલ્લંઘન કરતું ન હોય. કલમ ૨ માં સમાવાયેલ જોગવાઈઓને મર્યાદિત અર્થમાં વાંચવાની રહેશે જેથી તે માત્ર ભાવી અમલ સુધી જ સીમિત રહે અને તેના પૂર્વલક્ષી અમલથી ઉદ્ભવતી અસંવિધાનિકતાથી તેને બચાવી શકાય.”

[ભારપૂર્વક ઉલ્લેખિત]

૧૨૪. એવું જોવામાં આવી શકે છે કે આ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે આંધ્ર પ્રદેશ એજ્યુકેશન સર્વિસ અન્ટ્રેઈન્ડ ટીચર્સ (સર્વિસિસનું નિયમન અને વેતનનું નિર્ધારણ) અધિનિયમ, ૧૯૯૧ ની કલમ ૨ અને ૩(એ) ની જોગવાઈઓ, જ્યાં સુધી તે નાગરિકોના હિતમાં પ્રાપ્ત થયેલા અધિકારોને છીનવી લેવા અને તેમને તે રકમ પરત ચૂકવવા અથવા રાજ્યને પાછી સોંપવા માટે બાધ્ય કરવાનું અભિપ્રેત રાખે છે, ત્યાં સુધી મનસ્વી, અયોગ્ય અને સંપત્તિહરણકારી છે. તેથી, એવું

ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે ઉક્ત જોગવાઈઓ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ નો ભંગ કરતી છે.

૧૨૫. ઉપર અહીં અગાઉથી જ ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, રાજ્ય અધિનિયમ દ્વારા જે કરવામાં આવ્યું છે તે એ છે કે પંચાટો તેમજ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા તે ચુકાદાઓ અને હુકમનામાઓ, જેઓ દ્વારા પંચાટોને “અદાલતનો નિયમ” બનાવવામાં આવ્યા હતા, તેમને રદબાતલ કરવામાં આવ્યા છે. તેથી, રાજ્ય અધિનિયમના અમલીકરણ કરતાં ઘણાં પહેલાં પક્ષકારોને પ્રાપ્ત થયેલા અધિકારો તે દ્વારા છીનવી લેવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

૧૨૬. જોકે, વિવિધ અન્ય મુદ્દાઓ પર અમારી સમક્ષ વિસ્તૃત દલીલો રજૂ કરવામાં આવી છે, તેમ છતાં, કારણ કે અમે એવો નિષ્કર્ષ પહોંચ્યા છીએ કે રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાઓ પર અતિક્રમણના આધારે રાજ્ય અધિનિયમને અસંવિધાનિક ઠરાવવો પડે, તેથી અન્ય મુદ્દાઓ અંગે પક્ષકારોની તરફથી કરવામાં આવેલી રજૂઆતોનો વિચાર કરવો અમારી દષ્ટિએ આવશ્યક જણાતો નથી. નિષ્કર્ષ:

૧૨૭. પરિણામે, અમે નીચે મુજબ ઠરાવીએ છીએ:

(૧) કે, રાજ્ય અધિનિયમનું તત્ત્વ અને સારરૂપે સ્વરૂપ ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩ ની પ્રવેશ ૧૩ સાથે સંબંધિત છે અને સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૧૨, ૧૩, ૧૪ અને ૩૭ સાથે પણ નહીં અને

ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૩ સાથે પણ નહીં. તેથી, રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનકારી સત્તાક્ષમતાની હદમાં આવે છે. દરેક સ્થિતિમાં પણ, ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરીને ધ્યાનમાં લેતા, રાજ્ય અધિનિયમ કેરળ રાજ્યની અંદર પ્રભાવી રહેશે. તેના વિરુદ્ધ કેરળ વડી અદાલતનો નિષ્કર્ષ કાયદાની દૃષ્ટિએ ભૂલભર્યો છે;

(૨) કે જી.સી. કાનૂંગો (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં કરવામાં આવેલો એ નિષ્કર્ષ કે લવાઈ એવોર્ડને “અદાલતનો નિયમ” બનાવવા માટે ચુકાદા અને હુકમનામાં પસાર કરતી વખતે અદાલતો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી સત્તાઓનો પ્રયોગ ન્યાયિક સત્તાનો પ્રયોગ નથી, તે ૧૯૪૦ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓ તેમજ હરિનગર શુગર મિલ્સ લિ. (ઉપરોક્ત) અને શંકરલાલ અગરવાલા અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના મામલાઓમાં બંધારણીય ખંડપીઠના ચુકાદાઓની દૃષ્ટિએ પેર ઈન્ક્યુરિયમ છે; અને

(૩) કે કેરળની હાઈકોર્ટે એવો નિષ્કર્ષ કાઢવામાં કાયદેસર રીતે યોગ્યતા દર્શાવી છે કે રાજ્ય અધિનિયમ રાજ્યની ન્યાયિક સત્તામાં અતિક્રમણ કરે છે અને તેથી અસંવિધાનિક હોવાથી તેને રદ કરવાનું વાજબી બને છે.

૧૨૮. હાલની અપીલો તદનુસાર પતાવટ કરવામાં આવે છે. બાકી રહેલી અરજી(ઓ), જો કોઈ હોય, તો ઉપરોક્ત શરતો મુજબ પતાવટ થયેલી માનવામાં આવશે. ખર્ચ બાબતે કોઈ હુકમ નહીં.

૧૨૯. ચુકાદો પૂર્ણ કરતા પહેલાં, પક્ષકારોની તરફેથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલોએ આપેલી મૂલ્યવાન સહાય માટે અમે અમારી હાર્દિક કદર નોંધીએ છીએ.

અપીલોનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો.

નિભૂતિ ભૂષણ બોઝ

The translation of this judgment has been provided by

M/s. Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.